

officina hungarica VIII

Fedinec Csilla

**Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás
történetéből (1938–1991)**

Nemzetközi Hungarológiai Központ

Budapest, 1999

Szerkesztőbizottság:

Brendel János (Poznan), *Holger Fischer* (Hamburg), *Honti László* (Udine), *Köpeczi Béla* (Budapest), *Lars-Gunnar Larsson* (Uppsala), *Oscar Lazar* (Lund), *Péntek János* (Kolozsvár), *Jean Perrot* (Párizs), *Richard Pražák* (Brno), *Sárközy Péter* (Róma), *Peter Sherwood* (London), *Andrzej Sieroszewski* (Varsó), *Tarnói László* (Budapest)

Sorozatszerkesztő: *Tarnói László*

A kiadást javasolta: *Dr. Horváth Márton, Dr. Mann Miklós* (Budapest)

Kiadó: *Tverdota György*

Tördelő-szerkesztő: *Princz László*

Fedélterv: *Burján Ildikó*

A nyomdai kivitelezés Prospektkop BT. Nyomda munkája

Felelős vezető: *Racskó István*

ISSN 1217 4335

ISBN 963 8425 11 3

059 99

Előszó az Officina Hungarica VIII. kötetéhez

Az eltelt hat évben azt nyújtottuk sorozatunkkal, amit az Officina Hungarica első kötetének előszavában meghirdetett programunkban ígértünk. 1993 óta évről-évre legalább egy kötet kiadásáról gondoskodtunk, és mindaz ami megjelent, kivétel nélkül olyan hungarológiai tárgyú monográfia ill. a mindenkori szakterület vezető képviselői által publikálásra javasolt disszertáció, amely az annak idején megfogalmazott szándékaink szellemében külföldi kutatóhelyeken, mindenekelőtt egyetemeken, ezeken belül is többnyire az ott folyó színvonalas műhelymunka eredményeként, valamely világnyelven készült el.

Az a tény, hogy egy külföldi egyetemi intézet vagy tanszék tudományos projektjeivel és/vagy tervszerűen szervezett posztgraduális képzésével egyáltalán eljut odáig, hogy publikálásra kész és új kutatási eredményeket tartalmazó hungarológiai tárgyú monográfiákat tud nekünk felajánlani, természetesen nem a Nemzetközi Hungarológiai Központot, hanem az adott kutatóhelyet és annak munkatársait minősíti: Hét eddig megjelent kötetünk közül három német nyelven íródott (Berlinben és Hamburgban), kettő franciául (Párizsban), kettő pedig angolul (Németországban ill. Dániában). E művek magyar tárgyköre többé-kevésbé komparatistikai, kapcsolattörténeti és összehasonlító nyelvtudományi megközelítésben érintkezik azon európai értékekkel, amelyek a mindenkori szerzői (német, francia stb.) aspektusokban meghatározóak voltak.

Szerkesztőbizottságunk 1994 óta tartja napirenden a külföldi szerzői kör bővítését az olasz, az angol, a lengyel és az orosz megközelítésben folytatott magyar irodalmi és nyelvtudományi kutatómunkák irányában, és ugyanettől az időtől kezdve különös nyomatékkal és várakozással szorgalmazza a magyar kisebbségek hungarológiai műhelyeiben készült szaktudományos eredmények megjelentetését is.

Ünnepélyes alkalom ezért e mostani, amikor első ízben nyílik alkalmunk arra, hogy egy a határ túlsó oldaláról küldött monográfiát publikálhatunk – magyar nyelven, vagyis kivételesen a hungarológia világnyelvén. Azt, hogy most másról is szó van, mint azelőtt, a kötet külső megjelenésével is jelezni kívánjuk. Bízom abban, hogy erre a jövőben az eddigieknél több alkalmunk lesz, s hogy a most megjelenő Kárpátukrajnról szóló disszertációt a várható közép- és nyugat-európai munkák mellett rövidesen újabb magyar nyelvű monográfiák követik – talán Kolozsvárról, Nyitráról, Pozsonyból vagy éppen a Vajdaságból. Ezekre ugyanis – az eddig kiadott és ezután megjelenő berlini, hamburgi, és párizsi kötetek mellett – mindannyiunknak igen nagy szükségünk lenne itthon, továbbá ott, ahol elkészülnek, és nem utolsó sorban valamennyi európai egyetemi kutatóhelyünkön is.

Budapest, 1999. november 25-én

Tarnói László

Tartalom

ELŐSZÓ AZ OFFICINA HUNGARICA VIII. KÖTETÉHEZ...	3
TARTALOM	6
BEVEZETÉS	7
1. A dolgozat tárgya és kronológiája	7
2. A kutatás időszerűsége	8
3. A dolgozat célja, feladatai és forrásai.....	8
A RÉGIÓ OKTATÁSÜGYE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN (1938–1944)	13
1. A régió földrajzi-politikai behatárolása (közigazgatás, tanügyigazgatás).....	13
2. Az oktató-nevelő munka személyi és intézményes kereteinek történeti alakulása a régióban	19
ÁTMENET A MAGYAR OKTATÁSI RENDSZERRŐL A SZOVJET OKTATÁSI RENDSZERRE (1944—1945)	41
3. Politikai viszonyok, népesség.....	41
4. Az 1944–1945. tanév fő eseményei.....	44
A MAGYAR TANNYELVŰ ISKOLAHÁLÓZAT KÁRPÁTALJÁN 1945 UTÁN.....	55
1. Iskolahálózat	55
2. Iskolába járás, tankötelezettség.....	65
3. A pedagógusok létszáma, összetétele, képzése	71
4. Az anyanyelvi oktatás keretei és tartalmi összetevői.....	82
A MAGYAR TANNYELVŰ ISKOLAHÁLÓZAT FEJLŐDÉSÉNEK TOVÁBBI IRÁNYAI (1967–1991).....	106
ÖSSZEFOGLALÁS	120
IRODALOM, FORRÁSOK.....	124
ZUSAMMENFASSUNG	138
SUMMARY	150

BEVEZETÉS

Kárpátalja geopolitikai helyzeténél fogva sajátos képződmény Európa térképén. Kereskedelmi utak csomópontja, különböző, de egymást gyakran kiegészítő eszmei és szellemi áramlatok találkozási helye. Különösen szembeűnő ez a vidék XX. századi történetében, hiszen több államalakulat váltogatta itt egymást: 1919-ig Magyarországhoz, 1919 – 1938 között a Csehszlovák Köztársasághoz, utána ismét Magyarországhoz tartozott. 1946. január 22-ével létrejött a Kárpátontúli terület a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajna kötelékében. 1991-ben Ukrajna függetlenné vált.

Kárpátalja társadalmi-politikai és kulturális életében fontos szerepük van a nemzetiségi viszonyoknak, hiszen itt több mint 70 nemzetiség képviselői élnek. A legnagyobb létszámú a vidék kisebbségi nemzetei között a magyar.

A nemzetté válás folyamata magával hozta az országhatárok kikényszerítette kisebbségi tudat kiérlelődését. A kisebbségben élés azonban csak akkor jelent kisebbségi tudati tényezőt is, ha nem sajátítjuk el azokat az elemeket, amelyek az emberi kultúra birtoklását meghatározzák. A kisebbségi tudat eredője, hogy nem tudunk lépést tartani az adott térség politikai és kulturális színvonalával, alacsonyabb rendűnek tűnik fel a kellően meg nem ismert érték- és minőségrendszer, legyen szó akár a sajátunkról, akár a környezetünkben élő idegen kultúrákról. A kisebbségi tudat mesterséges képződmény, amikor embereket olyan feltételek közé szorítanak, hogy nem merik vállalni a kultúrájukat, nyelvüket. Aki megtanulja értékelni a mások kultúráját, az a magáéval szemben is igényelheti ugyanezt. Az iskola azok számára, akik nem a saját nyelvterületükön élnek, egy eszköz a beilleszkedéshez. A kisebbségi nevelésben egyszerre két-három nemzet kultúráját kell elsajátítani, és ez bizonyos fokú többletet jelent.

1. A dolgozat tárgya és kronológiája

Kísérletet teszünk forrásanyag alapján feltárni Kárpátalján a közoktatás történeti alakulását, fejlődésének sajátosságait az 1940 – 1960-as években, kitekintéssel 1991-ig, különös tekintettel a magyar tannyelvű iskolákra. E kérdéskört négy időszakban vizsgáljuk. Az első az 1938-tól 1944-ig terjedő időszak, amikor a magyar rendszerű iskolai oktatás alapvető irányait mutatjuk be a régióban. A második az 1944/1945. tanév, melynek középpontjába az ebben az időszakban megvalósuló iskolareformot állítottuk, különös tekintettel arra, milyen hatást gyakorolt a vidék magyar lakossága művelődési lehetőségeire. A harmadik időszak az 1945 – 1967 közötti szakaszt öleli fel, amikor bemutatjuk a háború utáni kárpátaljai magyar iskolahálózat kialakulását, az oktatás tartalmának meghatározó elemeit. A kutatás felső határáként azért a 60-as évek második felét jelöltük meg, mert erre az időszakra tehető többek között a magyar tannyelvű iskolahálózat viszonylagos számbeli stabilizálódása, a magyar tanítóképzés intézményes rendszerének megeremtődése, megtörténik a kapcsolatfelvétel kárpátaljai és magyarországi oktatási intézmények, kiadók között, megjelennek a háború utáni időszak első statisztikai gyűjteményei az iskolák, a tanulók, a tanítók számáról. A negyedik rész az Ukrajna függetlenné válásáig terjedő időszak alapvető tendenciáiról szól.

2. A kutatás időszerűsége

Társadalmunkban az oktatás és a nevelés rendkívül fontos szerepet játszik. Szükségszerű feltárni az állami ideológiának a nemzeti kisebbségek, ezen belül a magyarság iskoláztatására gyakorolt hatását egy olyan átmeneti időszakban, amikor különböző politikai és államrendszerek váltják egymást. Minden állam tekintélye jelentős mértékben függ a nemzetiségi kérdés helyes kezelésétől, ami elsősorban az iskolai oktatásban mutatkozik meg. A tudás széles körben való elterjesztése a társadalom felemelkedését szolgáló bármilyen tervnek alapvető része. Az állam szilárdsága függvénye annak, miként tesz eleget kultúrmissziójának és milyen értékeket képvisel. Az ideálok és megvalósítási módok azonban nem mindig voltak helyesek, illetve nem mindig vezettek a kívánt eredményhez. Az iskola feladatainak helyes megoldásához tekintetbe kell venni az e téren felhalmozódott történelmi tapasztalatot, ami elengedhetetlenül szükséges egy pozitív oktatási program kidolgozásához. A soknemzetiségű Kárpátalján az iskola történetének kutatása ezért fontos és időszerű feladat.

3. A dolgozat célja, feladatai és forrásai

A dolgozat célja: bemutatni a magyar tannyelvű iskoláztatás feltételeit és tartalmi kérdéseit Kárpátalján a jelzett szakaszban. Megkülönböztetett célunk Kárpátalja történelme három egymást követő periódusa oktatási rendszereinek összehasonlítása, rámutatva a konkrét problémák megoldásában tapasztalható pozitív és negatív vonásokra.

A kutatás alapvető feladatai:

- elemezni a jelölt történelmi időszakok oktatási rendszereit Kárpátalján és ennek alapján feltárni és szintetizálni a vidék magyar lakossága iskoláztatásának alapvető irányait az 1940 – 1960-as években;
- vizsgálni a magyar tannyelvű iskoláztatás intézményes kereteit, azok mennyiségi és minőségi változásait, az iskolareform hatását az adott időszakban;
- bemutatni a két és három tannyelvű iskolák munkáját, viszonyukat az egy tannyelvű iskolákhoz;
- elemezni a magyar tannyelvű iskolák számára kiadott tanterveket és tankönyveket, különös tekintettel a magyar nyelvi és irodalmi tantervekre, illetve tankönyvekre, mint a nemzeti kultúra megőrzésének és fejlesztésének alappilléreire;
- feltárni a pedagógusképzés feltételeinek alakulását, a magyar tannyelvű iskolák pedagógus-ellátásának kérdéseit.

A kutatás forrásául a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztálya egyesített levéltára anyagai, iskolai évkönyvek, értesítők, tantervek, tankönyvek, statisztikai kimutatások, a korabeli sajtó, kéziratok, az Ukrán Közoktatási Minisztérium hivatalos közlönye, tanári visszaemlékezések szolgáltak.

A kutatást két irányban végeztük.

A magyarországi szakirodalomban tárgyalt régióknak közoktatása a legkevésbé feltárt terület: az 1938/1939 – 1944 közötti időszakról nem született monografikus feldolgozás, az egyetlen iskolatörténeti monográfia a beregszászi gimnáziumról szól¹, az ország nemzetiségi politikáját, illetve közoktatásának általános helyzetét értékelő résztanulmányban érint bizonyos, a régióval kapcsolatos kérdéseket Tilkovszky Loránt² és Somogyi József.³ A régió tanügyigazgatását, az egyes tanintézetek települések szerinti megoszlását, történeti fejlődését a tárgyalt időszakban mindenképp az iskolai értesítők és évkönyvek alapján, valamint a korabeli sajtó, elsősorban a hivatalos közlönyök⁴ alapján mutatjuk be. Külön problémát jelentett, hogy az 1938 – 1944 között hivatalos néven "Kárpátaljai Kormányzóság"-ként jelölt terület nem azonos azzal a területtel, ami 1919–1938 között "Podkarpatszka Rusz"-t, 1944 – 1945-ben "Kárpátontúli Ukrajná"-t, illetve 1946-tól a mai "Kárpátontúli terület"-et jelenti. Ennek a ténynek kulcsjelentősége van, mivel még történeti munkák is ezt mellőzve hasonlítanak össze például korabeli statisztikai adatokat, s nem identikus területekről lévén szó, nyilvánvalóan alaptalan következtetésekre jutnak. Belesik ebbe a hibába a legújabb, századunk demográfiai mozgását bemutató kismonográfia is, így dolgozatunkban azt nem is tudtuk használni.⁵ Szembekerültünk ezzel a problémával az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban is, ahol az évkönyveket bocsátották a rendelkezésünkre (a kárpátaljai levéltárakban nincsenek meg hiánytalanul). Kárpátalja címszó alatt ugyanis csak néhány évkönyvet találtunk meg, de településenként ellenőrizve a nyilvántartást, kiderült, hogy szinte minden bennünket érdeklő – a tárgyalt régióhoz tartozó – évkönyv megvan. Ez indított el bennünket a tankerületi besorolás kérdésének tisztázásában. A Magyar Országos Levéltár közoktatási okmányai között szintén erre a régióra vonatkozóan a leghiányosabbak az iratok, elsősorban a középszintű iskolákra vonatkoznak.

A szovjet szakirodalom 1944-ig elemzi a régió oktatásügyét: a XVIII. század végétől O. Hicsij,⁶ a XIX. század végétől L. Bajik,⁷ osztály és nemzeti szempontokat érvényesítve, kidomborítva a nacionalista és klerikális jelleget. Hasonlóan egyoldalú beállítottsággal tárgyalja a XX. századi iskolatörténetet M. Griscsenko⁸ és M. Gricenko.⁹ Ez utóbbinál ugyanakkor figyelemre méltó az alapvető iskolatörvények ismertetése, bár nem elemzi hatásukat, és a tantervi módosítások vizsgálata, de nem tér ki annak hátterére, a nemzetiségi oktatásüggyel pedig egyáltalán nem foglalkozik.

A IX. századtól a XX. század 60-as, illetve 80-as éveig tárgyalja a régió oktatásügyét A. Ihnat¹⁰ és V. Homonnaj,¹¹ de közléseiket nem támasztják alá megfelelő forrásbázissal, axiómaként kezelnek minden megállapítást, egyértelműen elutasítják a magyar oktatási rendszert, idealizálja a szovjetet, a nemzetiségi oktatásügyben 1944-ig csak a negatívumokat látják, utána pedig teljes egészében megoldottnak tartják a kérdést. (Jellemző módon az Ukrán Közoktatási Minisztérium hivatalos közlönye¹² a tárgyalt időszakban le sem írja a "nemzetiségi" szót, hanem helyette a "nem orosz és nem ukrán tanyelvű iskolák" körülírást használja.)

Az 1944 – 1945. tanévre vonatkozóan figyelemre méltó M. Makara két tanulmánya,¹³ melyekben már levéltári okmányokat is felhasznál, és árnyaltan igyekszik bemutatni a Néptanács oktatási és kulturális tevékenységének több aspektusát.

Kutatott témakörünkben az 1944 utáni időszakra vonatkozóan készült munkák nem felelnek meg a tudományos kutatás kritériumainak.¹⁴ Egyéb résztanulmányok – A. Bondar munkája a szovjet iskola fejlődésének kezdeti szakaszáról,¹⁵ az indulás tanulságait megfogalmazni kívánó 1946. évi januári területi tanügyi értekezlet ideológiai töltetű jegyzőkönyve,¹⁶ az 1964-i területi tanügyi értekezlet egyikének hasonló beállítottságú jegyzőkönyve,¹⁷ az iskolaépítések általános helyzetét bemutató munka¹⁸ –

szintén a fenti ok miatt nem visznek bennünket közelebb kutatott témánkhoz.

Statisztikai adatok az iskolákkal kapcsolatban a 60-as évektől jelentek meg,¹⁹ ám azok csak összesített adatokat közöltek a nemzetiségi iskolákról, összesített adatokból pedig nehéz bármiféle messzemenő következtetéseket levonni.

Kárpátalja oktatásügyének általános kérdéseivel a szovjet időszakra vonatkozóan A. Ihnat,²⁰ illetve Sz. Jamalova²¹ foglalkozott kandidátusi értekezésében. Ez utóbbi azonban olyan aspektust dolgoz fel – a szovjet hazafiság és a szocialista internacionalizmus eszméje a magyar iskolákban – ami mára tudománytalanná vált.

Dolgozatunkban az 1944 – 1945. tanévre vonatkozó hivatalos rendeleteket a Kárpátontúli Néptanács hivatalos lapjából vettük.²² A későbbi időszakra vonatkozóan felhasználtuk a terület hivatalos lapjának anyagait, a dolgot magyar nyelvére való tekintettel a magyarnyelvű változatból, a Kárpáti Igaz Szó-ból idézünk. Az 1957-től évente megjelenő Kárpáti Kalendárium elsősorban a benne közölt tanári életrajzok és tanári szakcikk miatt értékes.

Az 1944 utáni időszak feldolgozásának fő forrása a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, ezen belül a területi közoktatási osztály R-165-ös fondja. A vázolt időszak minden iratanyagába beletekintettünk. A kapott információkat az ukrán közoktatási minisztérium rendeleteinek havonta megjelenő hivatalos gyűjteménye²³ segített pontosítani, így lehetővé vált a két forrás kölcsönös ellenőrzése. A területi közoktatási osztály fondjában az 1945 – 1948 közötti időszak okmányai között meglepő módon több magyar nyelvűre is bukkantunk; ezek általában a járásokból bekért jelentések. A levéltári dokumentumokra általában jellemző, hogy az 1950-es évek közepéig őriznek minden fontosabb információt, az ezt követő másfél évtizedben azonban már nem csatolták az egyes értekezleteken elhangzott felszólalások szövegét, azok tényét a jegyzőkönyvek egy-két mondatban konstatálják, így a valóságos helyzetről nehéz ezek alapján képet alkotni. Ezenkívül a többszörösen átjavított oldalszámozásból egyértelműen kiderül, hogy ezeket az iratokat több ízben szelektálták, s nem tudni mi, miért és hová került ki.

A dolgozatban jeleztük a terület hivatalos megnevezését az egyes időszakokban, a szöveg egységessége érdekében azonban a magyar nyelvhasználatban meghonosodott Kárpátalja terminust alkalmaztuk a régió átfogó megnevezésére. Ugyancsak az egység, a közérthetőség érdekében magyarul adtuk meg az egyes települések nevét.

Jegyzetek:

1. A beregszászi magyar gimnázium története 1864 – 1989. Bp., 1990.
2. Tilkovszky Loránt. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938 – 1941. Bp., 1967.
3. Somogyi József. Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Bp., 1942.
4. Ld. Néptanítók Lapja (NL), Budapesti Közlöny (BpK).
5. Szabó László. Kárpátaljai demográfiai adatok. Budapest – Ungvár, 1993.
6. Hicsij, O. Z isztorii skilnictva na Zakarpattyi z XVIII szt. do vozzjednannya joho z Ragyanszkoju Ukrajinoju. // Naukovi zapiszki UzSDU. T. 39. Uzshorod, 1957. (ukr.)
7. Bajik, L. Za oszvitu dlja trugyascsih. Lviv, 1983. (ukr.)
8. Griscsenko, M. Narodna oszvita v zahidnih oblasztyah Ukrajinszkoji RSZR. Kijiv, 1960. (ukr.)
9. Gricenko, M. Nariszi z isztoriji skoli v Ukrajinszkij RSZR 1917 – 1965. Kijiv, 1960. (ukr.)
10. Ihnat, A. Szvitlo Zsovtnya. Uzshorod, 1957. (ukr.)
11. Homonnaj, V. Narodna oszvita Ragyaszkojo Zakarpattya. Kijiv–Uzshorod, 1988. (ukr.)
10. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyisztersztva oszviti URSZR. (ukr.)
11. Makara, M.–Csavarha, L. Nacionalna politika narodnoji vladi. In: Zakarpatszka Ukrajina. Osziny 1944 roku. Uzshorod, 1995. – 51-62.; Makara, M. Zakarpatszka Ukrajina: sljah do vozzjednannya, doszvid rozvitku (zsovteny 1944 – szicseny 1946 rr.). Uzshorod, 1995. (ukr.)
12. Orosz Ildikó. Non scholae, sed vitae... In: Extra Hungariam. Bp.– Ungvár, 1992. – 52–63.; Uő. A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Bp. – Ungvár, 1995.
13. Bondar, A. Rozvitok ragyanszkoji skoli v Zakarpatszkij oblasztyi v persi roki piszlja vozzjednannya z URSZR (1945 – 1952 rr.) In: Pitannya oszviti i skoli na Ukrajinyi. T. VII. Uzshorod, 1958. (ukr.)
14. Skola Zakarpattya. Szbornyik matyerialov szovescsanyija rabotnyikov narodnovo obrazovanyija Zakarpatszkoji oblasztyi USZSZR. 9–12.I.1946. S.a.r. Povh, V. Kijev, 1946. (or.)
15. Skola Zakarpattya. Materiali naradi. Uzshorod, 1964. (ukr.)
16. Buggyivnictvo skil na Zakarpattyi. Uzshorod, 1958. (ukr.)
17. Narodne hozspodarsztvo Ragyanszkojo Zakarpattya. Sztatistszicsnij zbirnik. Uzshorod, 1969.; Pidszumki rozvitku narodnoji oszviti v Zakarpatszkij oblasztyi za 1965, 1970–75 rr. Uzshorod, 1976.; Narodne hozspodarsztvo Zakarpatszkoji i oblasztyi. Sztatistszicsnij zbirnik. Uzshorod, 1987. (ukr.)
18. Ihnat, A. Ocserki po isztorii razvityija narodnovo obrazovanyija v Zakarpatszkoji oblasztyi za godi szovjetszkoji vlasztyi. 1944 – 1954 gg. Avtoreferat disszertacii na szoizskanyije ucsonoj sztyePENyeni kandidata pedagogicseszkih nauk. Kijev, 1955. (or.)
19. Jamalova, Sz. Voszpityanyije szovjetkovo patriotyizma i szocialiszticseszkoivo internacionalizma u ucsacsihszja skol USZSZR sz vengerszskim jazikom obucsanyija. Avtoreferat disszertacii na szoizskanyije ucsonoj sztyePENyeni kandidata pedagogicseszkih nauk. Kijev, 1988. (or.)
20. Visznik NRZU. (ukr.)
21. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyisztersztva oszviti URSZR.

A régió oktatásügye a második világháború éveiben (1938 – 1944)

1. A régió földrajzi-politikai behatárolása (közigazgatás, tanügyigazgatás)

Az a terület, amit ma Kárpátalján értünk, 1938 – 1944 között sajátos közigazgatási és tanügyigazgatást rendszer része volt. A szóban forgó terület a történelmi Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék¹ nagyobb részére terjedt ki. E vármegyék 1544 és 1732 között hosszabb-rövidebb ideig az Erdélyi Fejedelemség, illetve a Habsburgok által felállított Gubernium fennhatósága alá tartoztak.² Bereg és az aprócska, Mikszáth Kálmán és Ady Endre által is emlegetett "non coronat" vármegye, Ugocsa, 1785-től 1790-ig, valamint 1850 és 1860 között egyesítve volt.³

A régióban egy tömbben élő ruszinok⁴ első ismert nemzetiségi programjukat 1849 októberében terjesztették fel a bécsi kormányzathoz.⁵ Az 1849-től az első világháborúig terjedő időszakban a ruszin nemzeti újjászületési mozgalom történetében két szakasz emelkedik ki: a XIX. század 60-as éveit, valamint a századforduló idejét, amikor megindul a ruszin gazdasági segítő akció.⁶ A ruszinság önrendelkezési jogának törvényi biztosítására első ízben 1918-ban került sor, amikor a Károlyi-kormány X. néptörvénye kimondta a Ruszka Krajna Autonóm Terület megalakítását.⁷ Az év végén elfogadott törvénynek azonban alig volt gyakorlati jelentősége, a tulajdonképpeni határok kijelölését ellehetetlenítette a fronthelyzet.

Párizsban Beneš, az új csehszlovák állam kül- és belügyminisztere diktálta a Magyarország és Csehszlovákia közti demarkációs vonalat (amely nem szerepelt a belgrádi katonai konvencióban), anulláltatta az etnikai elveken alapuló Barta–Hodža-féle megállapodást, elsimította a konfliktust, amely a magyar demarkációs vonalak Csehszlovákia általi megszegéséből adódott, sőt ez a demarkációs vonal végleges politikai határrá vált.⁸ Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt szerződés értelmében a terület Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. E szerződés 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy Kárpátalját önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg; autonóm országgyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kellett volna kapnia a nyelvügy, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben.⁹ Az 1920-ban a Népszövetség által garantált, valamint a csehszlovák alkotmánytörvénybe is belefoglalt autonómia kérdése azonban függőben maradt. A terület ügyei a csehszlovák kormány által kinevezett kormányzó fennhatósága alatt a prágai minisztériumnak voltak alárendelve. A vármegyék és szolgabírói járások határait érintetlenül hagyták, csak 1926. július 1-jei hatállyal egyesítették a vármegyék területeit egyetlen megyévé, Munkács székhellyel. Az 1927. július 14-én kelt törvény léptette életbe 1928. július 1-jével Kárpátalján a csehszlovák állam többi területein érvényes tartományi rendszert, Ungvár székhellyel.¹⁰

A Podkarpatszka Rusz területére szorult maroknyi magyarság a felvidéki magyarokkal szellemi közösségben élve, az új földrajzi és politikai egység megnevezését a saját nyelvének, gondolkodásának szabályaihoz igazította. A hivatalos Podkarpatszka Rusz mellett így terjedt el a Ruszinszko és egyre határozottabban a Kárpátalja megnevezés. Hozzá kell tennünk azonban, hogy amikor a korabeli magyar írott forrásokat olvassuk, azokban a Felvidék magyarságáról szólva, gyakran beleértették

ebbe a fogalomba a podkarpatszka ruszi magyarságot is. A Kárpátalja megnevezés a terület földrajzi elhelyezkedéséből adódott.¹¹ Ilyen értelemben már a XIX. század második felétől előbukkan többek között Hunfalvy Pál, Cholnoky Jenő, Bartha Miklós, Hodinka Antal munkáiban, a Századok hasábjain. Az 1920 – 30-as években politikai értelmet is nyer.

1938. szeptember 29–30-án Münchenben Németország, Olaszország, Franciaország és Anglia döntött a Csehszlovák Köztársaság további sorsáról, mely elvesztette területeinek egyötödét és lakosságának egynegyedét. Magyarország és Csehszlovákia képviselői Komáromban tárgyaltak a magyarlakta területekről eredménytelenül. Közben, 1938. október 11-én Kárpátalján megalakult az autonóm ruszin kormány Bródy Andrással az élen, akit október 26-ával Volosin Ágoston váltott fel. Bródy eltávolításában közrejátszott, hogy Magyarország javára végzett kémtevékenységgel vádolták meg. Később 1939-től Kárpátalja részéről a magyar parlament képviselője, ahol a ruszin parlamenti frakció elnöke volt, s egyebek között kitartóan harcolt a ruszin iskoláztatás érdekeinek védelmében. 1946-ban a Szovjetunióban koholt vádak alapján kivégezték.

Volosin Ágoston görög katolikus kanonok, pedagógus, szemináriumigazgatóként került az autonóm kormány élére, melyet a hitleri Németország konzuli képviselő fenntartásával ismert el. Működése alatt többek között felszámolták a területen a politikai pártokat, beszüntettek számos sajtóterméket, a Rahó környéki Dumenben koncentrációs táborot hoztak létre. A Szovjetunióban még 1938-ban meghirdették a katonai alakulatokban, hogy ukrán származású önkéntesek jelentkezését várják a független kárpátukrán állam megsegítésére. A mintegy 50 ezer jelentkező tisztet és közkatonát az Odessza melletti Ilcsovskban gyűjtötték össze, ahol alig egy év leforgása alatt valamennyit agyonlőtték. 1939. március 15-én a szovjet Huszton kikiáltotta Kárpáti Ukrajna függetlenségét. Még aznap a galíciai és részben bukovinai emigránsokból verbuválódott Szics hadsereg vereséget szenvedett a felvonuló magyar reguláris csapatoktól. Volosin Prágába távozott, ahol az ukrán szabadegyetem rektora lett. 1945 májusában a szovjetek illegálisan egy Moszkva melletti börtönbe szállították, ahol hamarosan meghalt.¹²

1938. november 2-án Bécsben Volosin is jelen volt, amikor a tárgyalt régió egy része Magyarország fennhatósága alá került (első bécsi döntés) (a magyar törvénykezésben – 1938: XXXIV. tc.).¹³ A Volosin-kormány ekkor tette át Ungvárról Husztra a székhelyét. November 22-én a csehszlovák nemzetgyűlés elfogadta a Kárpátalja autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt.¹⁴ 1939 márciusának közepétől azonban a terület egésze Magyarország részévé vált. (1939: VI.tc.).¹⁵

Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az ungvári (és a nagykaposi) járás(oka)t¹⁶ az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a beregszászi, munkácsi, tiszaujlaki (és vásárosnaményi) járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták.¹⁷

Az 1939. évi területrendezéskor Bereg és Ugocsa vármegyét kettéválasztották, a Beregszász székhelyű Bereg vármegye a beregszászi, munkácsi (és vásárosnaményi) járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a nagyszőlősi (és halmi) járás(oka)t, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a técsői (aknasuhatagi, dragomérfalvi, felsővisői és máramarosszigeti) járás(oka)t foglalta magába.¹⁸

A ruszinlakta vidékeket a vármegyarendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette, mely három kirendeltségre oszlott: ungi Ungvár székhellyel (ungvidéki, perecsenyi, nagybereznai, szobranci)¹⁹

járások), beregi Munkács székhellyel (munkácsvidéki, ilosvai, szolyvai járások), máramarosi Huszt székhellyel (nagyszőlősi, huszti, ökörmezői, técsői, rahói járások).²⁰ 1940-ben a máramarosi kirendeltség técsői járásának neve taracvölgyi járásra változott (székhelye Técső). A járáshoz a volt técsői járás községei tartoztak Alsóapsa, Kerekhegy és Técső kivételével. Megszűnt a nagyszőlősi járás, a községek részben a huszti járáshoz, illetve a beregi kirendeltség ilosvai járásához, Gödényháza, Királyháza, Nagyszőlős, Szőlősegres, Szőlősvégardó, Tekeháza, Tiszahetény, Tiszaszirma, Tiszaszászfalu pedig Ugocsa vármegyéhez került.²¹

Teleki Pál miniszterelnök már 1939 márciusában tanácskozást hívott össze a ruszin autonómia ügyében, az irányítása alatt kidolgozott törvénytervezetet azonban nem hagyták jóvá.²²

A közigazgatás felvázolt módosulásainak figyelembe vételével tudjuk csak nyomon követni a tanügyigazgatás terén az adott időszakban történt változásokat.

A Csehszlovák Köztársaság öt tartománya a tanügyigazgatás szempontjából nem volt egységes: Cseh- és Morvaországban, valamint Sziléziában a legfőbb hatóságok az országos iskolatanácsok voltak; Szlovenszko és Kárpátalja esetében ezt a rendszert a pozsonyi, illetve az ungvári iskolareferátus helyettesítette. Ehhez az intézményhez Kárpátalján 1 országos és 12 járási tanfelügyelő (inspektor) volt beosztva. A másodfokú hatóságok az ungvári országos hivatal, illetve a járási hivatalok voltak. A helyi iskolai igazgatást az állami iskolák mellett kuratóriumok, a községi és felekezeti iskolák mellett pedig iskolaszékek végezték. A kormányzót illette meg az állami népiskolák és állami óvodák tanerőinek kinevezési joga; ő bízta meg a népiskolák közvetlen felügyeletével a tanfelügyelői jogkörökkel bíró tanárokat és tanítókat, gyakorolta a nem állami iskolák feletti állami felügyeleti joghatóságot, kinevezte az állami középiskolák, tanítóképző intézetek és szakiskolák tanárait, tanítóit és egyéb alkalmazottait. A mezőgazdasági tanintézetek tanszemélyzetére vonatkozóan a földművelésügyi minisztériummal egyetértésben járt el. Azokra a tanerőkre vonatkozóan, akiknek a kinevezése nem tartozott a hatáskörébe, a kormánynak véleményt adhatott. Nagy hatáskörrel rendelkezett az iskolaügyi adminisztratív kérdésekben is. A tanügyet illető egyéb kérdésekben az iskolareferátus rendelkezett.²³

Az első bécsi döntést követően, 1938 novemberében a terület iskoláinak a magyar oktatásügyi rendszerbe való beillesztése, az igazgatási ügyek átmeneti ellátása érdekében a vallás- és közoktatási miniszter megbízottakat küldött ki többek között az ungvári (és a nagykaposi) járás(ok)ba Szentkereszty Tivadar nyugalmazott királyi tanfelügyelőt (működésének székhelye Ungvár), a beregszászi, munkácsi és nagyszőlősi járásokba Kolumbán Lajos nyugalmazott királyi tanfelügyelőt (működésének székhelye Beregszász). A középiskolák, középfokú szakiskolák és tanítóképzők szervezési és felügyeleti teendőivel működési székhely megjelölése nélkül Bessenyei Lajos nyugalmazott tankerületi királyi főigazgatót (Debrecen) bízta meg.²⁴

Az 1938 – 1939. iskolai évről kiadott középiskolai értesítők címlapján a "Felszabadított területek tankerülete" (ungvári magyar királyi állami gimnázium, ungvári héber gimnázium, munkácsi magyar királyi állami gimnázium, munkácsi magyar királyi ruszin tannyelvű koedukációs tanítóképző intézet és a vele kapcsolatos magyar tannyelvű líceum), illetve a "Debreceni tankerület" (munkácsi zsidó gimnázium) jelölés szerepel. Ez utóbbi minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a középiskolák átmeneti igazgatásával a szóban forgó területen a működési székhely megjelölése nélkül, mint említettük, a debreceni tankerület nyugalmazott királyi főigazgatója volt megbízva.

Az 1939 – 1940. évi területrendezések nyomán tárgyalta régióink iskoláit három tankerülethez sorolták be. A 6.070/1939. M.E. rendelet a kassai (ma Szlovákiához tartozó város) tankerülethez csatolta Ung vármegye, Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék (valamint Abaúj-Torna, Zemplén vármegyék és Kassa thj. város) tanintézeteit.²⁵ A tankerület élére 1939. június 30-i hatállyal királyi főigazgatóvá Tamedly Mihály volt miskolci tankerületi királyi főigazgatót nevezték ki.²⁶ A 7.880/1940.M.E. rendelet kiemelte innen Ugocsa vármegyét és Máramaros vármegyével (valamint Szatmár, Szabolcs vármegyékkel és Szatmárnémeti thj. várossal) együtt a szatmárnémeti (ma Romániához tartozó város) tankerülethez csatolta.²⁷ A tankerület főigazgatójává 1940. november 20-i hatállyal Gáspár Sándor Gyula állami gimnáziumi tanárt, a debreceni tankerület királyi főigazgatójának helyettesét nevezték ki.²⁸

A kassai tankerület Bereg és Ugocsa vármegyei királyi tanfelügyelőségi hivatala Beregszászban székel.

A Kárpátaljai Kormányzóság területén az iskolaügyek mint önálló tankerületben az 1939 júniusában megalakult kormányzói biztos hivatal tanügyi osztályának hatáskörébe tartoztak (6.200/1939. M.E. rendelet).²⁹ Hatásköre a főigazgatósággal volt azonos. A tanügyi osztály vezetője 1939 – 1944 között Marina Gyula munkácsi görög katolikus kanonok, miniszteri tanácsos volt.³⁰ A három közigazgatási kirendeltséghez a népiskolák közvetlen felügyeletére tanügyi előadókat osztottak be tanfelügyelői jogkörökkel. E tanfelügyelőségek kültagjai a körzeti iskolafelügyelők voltak, számszerint Ungban tízen, Beregben huszonegyen, Máramarosban tizenhét. A kárpátaljai iskolák közül 1941-ben az aknaszlatinait és a técsőit Máramaros, a nagyszőlősit és a királyházit pedig Ugocsa vármegyéhez, azaz a szatmárnémeti tankerülethez helyezték át.³¹

Marina Gyula görög katolikus kanonokot a kormányzói biztos mellé közoktatásügyi miniszteri tanácsosként 1939 júniusában, Spenik László tanítóképző-intézeti tanárt a munkácsi, Csekán Antal polgári iskolai tanárt a huszti, Fedor Istvánt az ungi közigazgatási kirendeltség vezetője mellé a tanügyi előadói teendőik végzésére 1939 szeptemberében nevezték ki.³²

1944 őszéig ez a rendszer maradt érvényben: az adott tanintézet tankerületi besorolása megfelelt az adott település közigazgatási hovatartozásának. A nagy iskolavárosok közül Ungvár és Munkács volt sajátos helyzetben, mert ezek egyidejűleg két-két közigazgatási terület részét képezték: az első a Kárpátaljai Kormányzóság és ezen belül az ungi közigazgatási kirendeltség székhelye, valamint Ung vármegye székhelye, a második pedig a Kárpátaljai Kormányzóság beregi kirendeltségének székhelye és a Beregszász székhelyű Bereg vármegyének is része. A két város iskolái a kárpátaljai és a kassai tankerületek között oszlottak meg.

A kárpátaljai tankerülethez tartoztak.³³

- a tisztán ruszin tannyelvű gimnáziumok: az ungvári magyar királyi állami ruszin tanítási nyelvű gimnázium az 1941 – 1942. tanévtől, a munkácsi magyar királyi állami magyarorsz (az 1940 – 1941. tanévtől ruszin) tanítási nyelvű gimnázium az 1939 – 1940. tanévtől.

A kassai tankerülethez tartoztak:³⁴

- a tisztán magyar tannyelvű gimnáziumok: Ungváron a magyar királyi állami gimnázium (1941-től Drugeth-gimnázium) az 1939 – 1940. tanévtől, a magyar királyi állami Árpádházi Szent Erzsébet-leánygimnázium az 1940 – 1941. tanévtől, a munkácsi magyar királyi állami gimnázium (1940-től Árpád Fejedelemgimnázium) az 1939 – 1940. tanévtől, valamint az ungvári héber gimnázium és a munkácsi zsidó gimnázium, mindkettő az 1939 – 1940. tanévtől;
- valamennyi polgári iskola: Ungváron a magyar királyi állami polgári leányiskola, a magyar királyi állami polgári fiúiskola, a magyar királyi állami magyarorsz és szlovák tannyelvű vegyes polgári iskola, a görög katolikus polgári leányiskola, Munkácson a magyar királyi állami magyarorsz tannyelvű polgári fiú- és leányiskola, a zsidó polgári leányiskola, a magyar királyi német tanítási nyelvű állami koedukációs polgári iskola, a magyar királyi állami polgári fiú- és leányiskola;
- mindhárom tanítóképző: az ungvári görög katolikus leánylíceum és tanítóképző-intézet, az ungvári királyi görög katolikus líceum és kántortanítóképző-intézet (az 1943 – 1944-es évkönyv hatóságként már a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot jelöli), valamint a munkácsi magyar királyi állami koedukációs magyar és rutén tanítási nyelvű líceum és koedukációs rutén tanítási nyelvű tanítóképző-intézet; az ipariskolák, kereskedelmi iskolák.

Szakirányú iparos- és kereskedőtanonc-iskolák működtek a régióban Beregszászban (1883 – 1919 között és 1921-től), Huszton (1912-től az 1938/39. tanév kivételével), Munkácson (1926-tól), Nagyszőlősön (1933-tól), Szolyván (1921-től), Técsőn (1920-tól), Ungváron (1933-tól): fém-, fa-, mű-, villamosipari, ruházati, borbély, asztalos, cipész, ételmezési szakembereket képeztek; Ungváron nőipariskola (1939-től): fehérművarrás és felsőruhavarrás. Iparostanonc-iskola volt Csapon (1929-től), Nagybereznán (1920-tól), Perecsenyben (1925-től), Rahón, Tiszaújlakon (1893-tól, az első világháború idején szünetelt a tanítás); kereskedelmi tanonciskola Munkácson (1925-től), kereskedelmi szaktanfolyam Munkácson (1940-től), Nagyszőlősön (1921-től ruszin tannyelvvel, 1939.II.11-től III.15-ig szövetkezeti szakiskola, 1942-ben megszűnt). Állami kereskedelmi középiskola volt Munkácson (1918: városi felső kereskedelmi iskola, 1922-től kéttannyelvű, 1938-tól három tannyelvű) és Ungváron (1939 októberében nyílt).³⁵

Felekezeti tekintetben a két ungvári görög katolikus tanítóképző a dunáninnyi katolikus tanügyi kerülethez tartozott. (Az ország katolikus középiskolái a budapesti, a dunáninnyi és a dunántúli kerületekbe voltak besorolva.) Iskolafenntartó: a Munkács egyházmegyei főhatóság. Ugyancsak a munkácsi egyházmegye kezelésében volt az ungvári görög katolikus polgári leányiskola. A munkácsi zsidó gimnázium, valamint a munkácsi (és a huszti – kárpátaljai tankerület) zsidó polgári iskolá(k) fenntartója a Munkács székhelyű Kárpátaljai Zsidó Iskolaegyesület volt. Az ungvári héber

gimnázium fenntartójának, a Javne Héber Kultúregyesületnek az alapszabályát a belügyminisztérium 1943-ban nem erősítette meg, így az egyesület, s vele együtt a középiskola is megszűnt. 1943. szeptember 1-jétől az iskolafenntartási jogot elnyerte az ungvári kongresszusi (neológ) izraelita hitközség. A régi iskolaépületet azonban nem kapták meg, mert, az indoklás szerint, az épület átengedése gimnázium céljára "a jogutódlás tényével volna egyértelmű."³⁶ (Az ungvári héber gimnázium épületében ma a 10. sz. Dayka Gábor Középiskola található.)

A magyarországi református egyháznak az 1939. III. 1-jén Budapesten megnyílt zsinata által alkotott "A Magyarországhoz visszacsatolt területeken levő református egyházi önkormányzati testületnek a magyarországi református egyház többi részével való egyesülése végrehajtásáról" szóló II. tc.-t 1939. október 28-án hagyta jóvá a kormányzó. Régióinkban a reformátusoknak csak elemi iskoláik voltak, melyeket a fenti törvénycikk 1939 végétől eredeti egyházmegyéik fennhatósága alá utalt vissza.³⁷

1938 – 1944-ben a történelem folyamán első ízben fordult elő, hogy a tanügyigazgatás nem csupán az oktatási intézmények területi hovatartozását, hanem tannyelvét is tekintetbe vette. Ilyen sajátos helyzetben azonban csak a ruszinlakta vidék, a Kárpátaljai tankerület volt.

A tankerületek megszervezése nyomában a legfontosabb teendő volt a pedagóguskérdés megoldása és az oktatási-nevelési folyamat intézményes kereteinek szabályozása.

2. Az oktató-nevelő munka személyi és intézményes kereteinek

történeti alakulása a régióban

1939. november 22-én az országgyűlés képviselőházában a kultusztárca költségvetésének tárgyalásakor felszólaló Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter a felvidéki iskoláknak a magyar tanulmányi rendszerre való áttérésével kapcsolatban kiemelte: "Egyfelől az ott meglévő tanító személyzet megtisztítása a kétes és oda nem való elemektől, akik nemzeti szempontból tökéletesen megbízhatatlanok, másfelől pedig ennek a tanszemélyzetnek új erővel való kiegészítése volt az első feladat [...] A másik nagy feladat a meglévő tanítók átképzése és továbbképzése."³⁸

1938 novemberében az ideiglenes rendelkezések kimondták, hogy minden tanítót és tanárt megtartanak helyükön, feltéve, hogy "az illető ellen nemzethűség tekintetében súlyos kifogás nem emelhető. A jelentkező hiányokat legelső sorban olyanokkal kívánja pótolni, akiket a megszálló hatalom állásukból kiűldözött, másodsorban azokkal a képesített állástalan tanítókkal és tanárokkal, akik a felszabadult területeken laktak."³⁹

Ennek kapcsán felhívással fordultak a régió képesített állástalan tanítóihoz és tanáraihoz, valamint azokhoz a pedagógusokhoz, akik korábban e területeken voltak állásban, illetve családi köteleik ide fűzték őket, és szeretnének visszakerülni, hogy alkalmazásuk, illetve áthelyezésük érdekében jelezzék szándékukat a minisztériumnak.⁴⁰

Számos pedagógus került ugyanakkor megbízhatatlanság vádjával internálótáborokba, illetve állt rendőri vagy csendőri felügyelet alatt a polgári közigazgatás idején is. A ruszin iskolákba Kecskemétről és Nádudvarról helyeztek fel magyar tanítókat, akik egy szót sem értettek a lakosság nyelvén.⁴¹ 1942 – 1943 folyamán több pedagógust felfüggesztettek, illetve diákokat zártak ki a ruszin gimnáziumokból államellenes

szervezkedés vádjával.⁴²

Az egyik ungvári tanító már 1939-ben jelezte, hogy az áthelyezések (valamint a sok esetben szükségessé vált délutáni tanítás) káros hatásúak.⁴³ A királyházi magyar királyi állami magyar és magyarorosz tanítási nyelvű koedukációs polgári iskola 1941 – 1942-es évkönyvében azt olvashatjuk, hogy "a sok személyi változás és hosszabb mulasztások iskolai munkánkat nagyon megnehezítette és károsan befolyásolta."⁴⁴

A Kárpátalján működő tanítók részére 1939-ben a következő helyeken voltak átképző tanfolyamok: magyar nyelvű – Huszton, Ungváron, Munkácson, Técsön; ruszin nyelvű – Ungváron, Munkácson, Huszton; egyidejűleg magyar és ruszin nyelvű Huszton és Rahón, a régióban még Beregszászban és Tiszaújlakon.⁴⁵ A tanítónők számára: 1940-ben Miskolcon és Cinkótán voltak tanfolyamok.⁴⁶ A tanárok tanfolyamait Debrecenben és Budapesten tartották.⁴⁷ A debreceni nyári egyetemen külön felvidéki tanfolyam is indult.⁴⁸ Magyar nyelvű tanfolyam volt többek között Egerben, Miskolcon, Debrecenben, Szegeden, Jászberényben, ruszin nyelvű tanfolyam pedig Ungváron.⁴⁹ Az ungvári tanfolyamok közül az 1941 nyarán szervezett négyhetes ruszin nyelvűt a Kárpátalján működő magyar anyanyelvű tanítók részére szervezték, hogy megismerjék a ruszin nyelvet, népművészetet, irodalmat.⁵⁰ A kárpátaljai képzős diákok részére 1940 nyarán szerveztek tanfolyamot a két nyíregyházi képzőben. 1940 novemberében ugyanitt a fiúképző liceumi és tanítóképzős osztályaiban egyaránt megkezdődött a ruszin nyelv tanítása heti 2–2 órában.⁵¹

Bár hivatalos rendelet nem volt rá, a ruszin nyelvet és irodalmat tantárgyként tanították a magyar gimnáziumok 5–8. osztályaiban. "A tanítás célja általában a ruszin irodalmi nyelv szóban és írásban való elsajátítása, továbbá a ruszin szépirodalom legjellemzőbb termékeinek, a nyelv és a műveltség fejlődésének a megismerése" – fogalmazta meg Szimkó Elemér ungvári állami gimnáziumi tanár, ismertetve a tananyagot.⁵²

A régió tanítóképzői (az ungvári görög katolikus kántortanítóképző – alapítva 1794-ben (jogelődje az 1744-ben Munkácson indított szeminárium), 1883-ban magyar tannyelvűvé vált, 1917 és 1938 között igazgatója Volosin Ágoston; az ungvári görög katolikus tanítónőképző – alapítva 1902-ben;⁵³ a munkácsi állami koedukációs magyar és ruszin tannyelvű tanítóképző – alapítva 1914-ben; az 1938:XIII. tc. alapján fokozatosan 5 osztályos líceummá minősültek.⁵⁴

A Kárpáti Magyar Hírlap már 1938. november 27-i (141.) számában⁵⁵ foglalkozott egy Ungváron felállítandó műegyetem kérdésével: "...Talán nem kellene figyelmen kívül hagyni ezt a tervet, mely a volt országos hivatal épületében egy főiskola felállítását indítványozza. A terv keresztülvitele műszakilag nem ütközik nehézségbe. Szakértő körök véleménye szerint, kisebb átalakítások segítségével az országunk legmodernebb és legszebb főiskolájává válnék. Egy ilyen főiskolának nem csak a város, hanem az egész ország szempontjából komoly jelentősége lenne."⁵⁶ A cikk szerint a célnak a legjobban egy műegyetem felelne meg: "Elsősorban mert Magyarországnak csak egy műegyeteme van és a közeli országoknak is nagyon távoleső műegyetemük van (Prága, Brünn, Varsó, Bukarest) (...) Itt kellene felállítani a szlovák kormány által Kassára tervezett műegyetemet, mert már megvan a megfelelő épületünk hozzá, míg Kassán még nincs meg! (...) fogjunk össze testvérek és küzdjünk e terv megvalósításáért, hogy megalapozzuk az új Ungvárt – az egyetemi várost."⁵⁷ (A szóban forgó épület ma a területi tanácsnak ad otthont a Népi tér 4. szám alatt.)

Magyarországi egyetemekre és főiskolákra az 1938 – 1939. tanév második felében Kárpátaljáról 28 hallgató iratkozott be: 12 a debreceni, 11 a budapesti és 1 a szegedi tudományegyetemen, 2 pedig az ungvári görög katolikus hittudományi főiskolán

folytatta tanulmányait. Karok szerint háromnegyed részben a jogi és az orvosi fakultások hallgatói közé tartoztak.⁵⁸ A debreceni egyetem diákvizsgálati hirdetésében a következő kitétel szerepelt: "A beiratkozni óhajtó felvidéki hallgatók kötelesek elsősorban a Felvidéki Magyar Akadémikusok Szövetségének irodájában jelentkezni és a szövetség által kiállított igazolványt a debreceni egyetemen bemutatni. Enélkül az igazolvány nélkül az egyetemre senki fel nem vehető."⁵⁹ A későbbiekben a debreceni egyetem a budapesti Pázmány egyetemhez hasonlóan már csak a VKM 29.700/1938. sz. rendeletére hivatkozott, mely kimondta, hogy a felvidéki hallgatók tandíjkezdményben részesülnek. Karoktól függetlenül kötelező felvenni a magyar alkotmányjogot, történelmet, földrajzot, magyar nyelvet és irodalmat, ezekből kollokviumot tenni.⁶⁰

A továbbiakban a mintegy 600 ruszin egyetemi hallgató egynegyede helyezkedett el magyarországi egyetemeken: Debrecenben, Budapesten, Pécsen és a soproni erdőmérnöki karon. A fel nem vettek közül néhányan a prágai, illetve a lemergi egyetemen folytatták tanulmányaikat.⁶¹

A Magyarországon továbbtanuló kárpátaljai diákok eleinte több helyen hiába folyamodtak bármiféle kedvezményért (lakás, menza, tandíj, vizsgadíj és egyéb segélyek tekintetében), visszautasították őket azzal az indokkal, hogy a kormányosság különféle segélyekben részesíti őket. E téves felfogást hozta helyre a vallás- és közoktatási miniszter 69.827/1943.IV.4. sz. rendelete, melynek alapján az 1943 – 1944 tanévtől kezdődően a kárpátaljai egyetemi és főiskolai hallgatók segélyezése az összes többi hallgatóra érvényes szabályok szerint történt, vagyis "nemzethűségükre, az általános jó tanulmányi előmenetelre és az indokolt családszociális körülményekre való tekintettel." Ezenkívül 10 darab évi 400 pengős és 10 darab évi 600 pengős kárpátaljai tanulmányi ösztöndíj is létesült, amit a kormányzói biztosság ítél meg.⁶²

A pedagógusok elosztása, a káderek képzése ily módon való megoldásával párhuzamosan történt az intézményes keretek szervezeti és tartalmi alakítása.

1938 novemberében a felvidéki iskolák munkájának folytatása tárgyában a magyar királyi vallás- és közoktatási miniszter által megfogalmazott irányelvek⁶³ a következőkben foglalhatók össze:

1. minden iskolatípusban az addig használatos tanrend, oktatási anyag, részben a tankönyvek érvényben maradnak;
2. a nemzeti vonatkozású ismeretek – magyar olvasmányok, irodalmi, történelmi, földrajzi, alkotmánytani tantárgyak – oktatásában biztosítani kell a hazafias magyar szellem és igazság érvényesülését;
3. a tisztán magyar és tisztán idegenajkú települések iskoláiban megmaradnak az anyanyelvű iskolák; vegyes lakosságú településeken gondoskodni kell a magyar anyanyelvű tanulók külön magyar nyelvű oktatásáról; a nem magyar tannyelvű iskolákban azonnal be kell vezetni a magyar nyelvet mint tantárgyat; a szlovák és ruszin nyelv oktatása változatlan marad azokban a tanintézetekben, ahová a nemzetiségek képviselői járnak;
4. nem változik az iskolafenntartók személye, azaz a csehszlovák állam által fenntartott iskolák állami iskolákká válnak, a nem állami iskolafenntartók pedig továbbra is megmaradnak iskoláik birtokában.

A felvidéki területek oktatásügyének tárgyában a vallás és közoktatási miniszter által hozott 133.200/IX.1939. sz. rendelet⁶⁴ a fenti ideiglenes rendelkezéseket az alábbiak

szerint pontosította:

- a szlovák, ruszin vagy német tanítási nyelvű iskolákban az államnyelvnek mint tantárgynak kötelező tanítása mellett anyanyelven folyik a tanítás;
- valamennyi magyar tanítási nyelvű iskola számára az anyaországra engedélyezett tankönyveket kell bevezetni; a szlovák, ruszin vagy német tanítási nyelvű iskolák részére megfelelő tankönyvek kiadásáról intézkedni fognak. A még használatban levő régi tankönyvek hiányait addig a tanítók kötelesek megfelelő hazafias magyar szellemű oktatással kiegészíteni;
- az 1939 – 1940. tanév még mindig átmenetinek tekinthető, az 1940 – 1941. tanévtől azonban az oktatás kizárólag a magyar tantervek szerint történik.

Az adott időszakban megjelenő ruszin nyelvű tankönyveket Ungváron nyomtatták, kiadója a kárpátaljai terület kormánybiztosi hivatala, illetve a kárpátaljai Tudományos Társaság (1941 – 1944).⁶⁵ A tanintézetek (polgári iskolák és gimnáziumok) az adott iskolai évben használatos tankönyvek jegyzékét évkönyveikben közölték.

A mindennapos iskolakötelezettségnek a tanulók úgy tehetek eleget, ha elvégezték a népiskola 8 osztályát, vagy a polgári iskola 4 osztályát, vagy a gimnázium alsó 4 osztályát.⁶⁶

Kárpátalja területén 1939-ben 524 népiskola közül 444 ruszin, 18 magyar, 45 szlovák, 12 német, 4 román és 1 héber tannyelvű volt. Iskolafenntartók szerint 469 állami, 48 felekezeti és 7 községi, illetve magán jellegű.⁶⁷ Az iskolák nagyrészt átmenetileg rendbehozott vagy bérelt helyiségekben kaptak helyet. Az igazgató-tanítók végleges kinevezése az 1940 – 1941. tanév végére történt meg.

Az 1939. évi novemberi állapotot tükröző címtár szerint görög katolikus elemi iskola volt Aknaszlatinán, Bacsaván, Beregrákoson, Drugetházán, Felsőveresmarton, Hársfalván, Hribócon, Huszton, Ignécen, Kálnarosztokán, Kanován, Nagyszőlősön, Técsőn, Terebesfehérpatakon, Zaharban (valamint a ma Szlovákia területén található Alsóhunkócon, Bezőn, Círókaófalun, Hornyán, Jeszenőn, Koromlyán, Szinnajalován, Takcsányban), Ungváron és Beregszászban. Református elemi iskola volt Beregrákoson, Nagyszőlősön, Técsőn, Viskén (valamint Bezőn, Jenkén, Zaharban) és Ungváron. A római katolikusok elemi iskoláit Felsőkerepecen, Huszton, Királyházán, Kislubokán, Nagybereznán, Nagyszőlősön, Németmokrán, Técsőn, Viskén (valamint Bezőn, Jenkén, Remetevasgyárban, Ungpetrócon), Ungváron és Beregszászban találjuk. Két izraelita elemi működött Toronyán (illetve Pudlesán). Ungvárnak volt ortodox izraelita és héber elemi iskolája. (Községi elemi iskola működött Alsóribnicén, Felsőribnicén és Hliviscsén.)⁶⁸

A kisebbségi népiskolák tantervét 110.1938.IX. számmal hagyta jóvá a vallás- és közoktatási miniszter.⁶⁹

A népiskola után következő fokozat a polgári iskola volt. A csehszlovák időszakban a polgári iskolák tekintetében régióink sajátos helyzetben volt. Csehszlovákia polgári iskoláit az államfordulat két változatban találta. Az Ausztriához tartozott cseh, morva és sziléziai polgári iskolák háromosztályúak, míg a szlovenszkói és kárpátaljai iskolák magyar rendszerű négyosztályos iskolák voltak. 1925-ben Szlovenszkó polgári iskoláit egységesítették és az 1925 – 1926. tanévtől háromosztályúvá reorganizálták. Kárpátalja polgári iskoláit meghagyták a régi, négyosztályos iskolatípusban.⁷⁰ Ugyanakkor ha megnézzük az évkönyveket, kiderül: a nagybereznai ruszin polgárit "az 1933 – 1934. tanév végével unifikált polgárivá szervezték át. Megszűnt a 4. osztály. 1935. szeptember 1-jétől megszervezték az előkészítő osztályt. Az 1. osztályba azon tanulók vétettek fel,

akik elvégezték az előkészítő osztályt, vagy pedig az elemi iskola 5. osztályát. Az 1937. évi szeptember 1-től felállított ún. "egyéves tanfolyam", mely megfelelt a polgári iskola 4. évfolyamának. A polgári iskolai tanulmányok csak ezen tanfolyam elvégzésével voltak befejezettek tekintve."⁷¹ Hasonlóképpen unifikálták a többi polgárit is.

Az "egyéves tanfolyamról", vagyis a polgári iskolai kurzusról a nagyszőlősi iskola évkönyvében a következőket olvashatjuk: "Ilyen kurzus azonban nem volt minden polgári iskolában. E tény abban leli magyarázatát, hogy fenntartásához az állam nem járult hozzá, költségeit a községek, illetve a szülők viselték. A nagyszőlősi polgári iskolai kurzus növendékei így különböző tannyelvű iskolákból származtak. Tudásuk is igen különböző volt. Ez a körülmény a tanítás menetének egyöntetűségét teljesen kizárta, a tananyag átvételét megnehezítette, vagyis végeredményben a hozzáfűzött reményeket be nem váltotta."⁷²

Az 1939 – 1940. évi területrendezések eredményeként a polgári iskolák ismét négyosztályosak lettek.

A polgári iskola célját az évkönyvek a következőképpen határozzák meg:

- "Gyakorlati irányú iskolafaj, mely a maga sajátos eszközeivel igyekszik minél inkább az életre nevelni. Tervünk úgy van összeállítva, hogy a polgári négy osztályát végzett tanulók ne csak a nemzeti műveltség alapelemeivel ismerkedjék meg, de más iskolában való tovább tanulásra is képes legyen, a rajz- és kézimunka oktatás elmélyítése révén pedig kézügyessége, ízlése is fejlődjön s ezzel alkalmassá váljék az ipari munka számára is, a leányok pedig a háztartástan tanulásával a legtermészetesebb női hivatásra: a háziasszonyi és anyai életre készüljenek elő"⁷³ (ungvári magyar királyi állami polgári leányiskola);
- "célunk az ifjúság átállítása abba az ideológiai szellemkörbe, mely a múltban is biztosította a szentistváni birodalomba való harmonikus beilleszkedést."⁷⁴ (munkácsi magyar királyi állami magyarorosz tannyelvű polgári fiú- és leányiskola);
- a cél "lehetővé tenni a hozzáférést 1) a zsidó hagyományhoz 2) a zsidó szellemiséghez 3) a világi művelődés alapjaihoz"⁷⁵ (munkácsi zsidó polgári leányiskola).

Ungváron Trianon előtt 2 polgári iskola volt: 1 állami polgári fiúiskola (1914) és 1 állami polgári leányiskola (1901-től református, 1904-től állami). Az 1919 – 1920. tanévtől a fiú polgári helyébe ruszin tannyelvű vegyes polgári lépett, ahol az 1920 – 1921. tanévtől indítottak magyar párhuzamos osztályokat. A leány polgári helyén 1920 februárjában szlovák tannyelvű polgári iskola indult, ahol az 1923 – 1924. tanévtől cseh párhuzamos osztályok voltak. Az 1937 – 1938. tanévtől a szlovák és a cseh polgárit különválasztották.

1938 novemberében a cseh és szlovák polgári iskolákat bezárták, a ruszin polgári helyett ismét megnyíltak a magyar fiú és leány polgári iskolák, a ruszin és szlovák tanulók a párhuzamos osztályokba kerültek. Az 1939 – 1940. tanévtől a ruszin és a szlovák osztályok számára önálló kéttannyelvű polgári iskolát nyitottak.

Az egyetlen felekezeti polgári görög katolikus leányiskola ugyancsak Ungváron volt, melynek jogelődje az 1875-ben megnyílt hatosztályos, majd nyolcosztályos népiskola, ahol az 1879 – 1880. tanévtől szervezték át a felső négy osztályt polgári iskolává. Első igazgatója Firczak Gyula, a későbbi munkácsi megyéspüspök volt, a csehszlovák időszakban pedig egy ideig Volosin Ágoston.⁷⁶

A másik vegyes illetőségű városban, Munkácson az első polgárit 1882-ben szervezték a leányok számára; az 1920 – 1921. tanévben egybeolvasztották az 1916-ban indított fiú polgárral. Ekkortól 1939-ig ruszin és magyar tannyelvű volt, az 1939 – 1940. tanévtől ismét önálló magyar polgári (fiú- és leányiskola). Az 1939 – 1940. tanévben még három polgárit nyitottak: állami magyarorosz tannyelvű fiú- és leányiskolát, állami német tannyelvű koedukációs iskolát és zsidó polgári leányiskolát.⁷⁷

A kárpátaljai tankerület polgári iskolái:⁷⁸

- Huszton magyar és magyarorosz tannyelvű fiú és leány polgári iskola (1897-ben nyílt meg, 1920-tól ruszin tannyelvű volt, az 1933 – 1934. tanévben önálló cseh polgárit is nyitottak, az 1939 – 1940. tanévtől ruszin és magyar tannyelvű), a zsidó polgári fiú- és leányiskola (az 1940 – 1941. tanévben indult, tannyelve magyar, tanterve ugyanaz, mint az állami polgári iskolákban);
- a nagybereznai magyar királyi állami ruszin tannyelvű koedukációs polgári iskola (1920-ban nyílt meg, 1924-től csehszlovák tannyelvű párhuzamos osztályokat indítottak, melyek az 1934 – 1935. tanévtől önállósodtak, 1939-től csak ruszin polgári, az első évkönyv szerint, mely az 1940 – 1941. iskola évre jelent meg, a dologi ellátmányok egyharmad részét az állam, egyharmad részét az országrész, azaz Kárpátalja, egyharmad részét a község fedezte);
- a szerednyei magyar királyi állami ruszin tannyelvű vegyes polgári iskola (1937-ben nyílt meg mint ruszin polgári, a szlovák párhuzamos osztályokkal működő polgári az első bécsi döntés után szűnt meg);
- a perecsenyi állami ruszin és magyar tanítási nyelvű koedukációs polgári iskola (alapítva 1921-ben);
- rahói polgári iskola (1941-től);
- szolyvai magyar királyi állami ruszin tannyelvű polgári fiú- és leányiskola.

Az 1939. év második feléről való címtár szerint polgári iskolája volt még Aknaszlatinának, Alsóvereckének, Körösmezőnek, Nagybocksónak, Nagylucskának, Ökörmezőnek, Szentmiklósnak, Técsőnek (és Szobráncnak).⁷⁹

Külön kell foglalkoznunk Bükével. Itt 1923-ban nyílt meg a polgári iskola. 1938-ben átvette helyét a ruszin gimnázium, amely a beregszászi gimnáziumnak október 24–27. között Bródy András, a kárpátaljai ruszin kormány elnöke rendeletére ide telepített ruszin osztályaiból szerveződött. A bilkei állami ruszin gimnázium 1939 – 1940-es évkönyvében olvasható: "tekintettel arra, hogy Bilke község az intézetünk fenntartására vállalt költségek folyósítását az 1939 – 1940. tanévben nem tudta teljesíteni (...) a kárpátaljai területi kormánybiztos úr kénytelen volt a bilkei m. kir. állami magyarorosz tannyelvű gimnáziumot az 1939 – 1940. tanév végével megszüntetni. A tanulók tanulmányaikat vagy valamely kárpátaljai gimnáziumban vagy a bilkei polgári iskolában folytathatják."⁸⁰

A megszüntetéssel kapcsolatban három mozzanatot kell kiemelnünk. 1940. július 22-i keltezéssel Bródy András országgyűlési képviselő, a Magyarorosz Képviselők Parlamenti Klubjának elnöke a klub nevében a kultuszminisztériumhoz címzett levélben kifejtette, hogy a fenntartási költségekben mutatkozó hiány abból ered, hogy a gimnáziumot törölték a községi költségvetésből, a szülők áldozatkészsége viszont lehetővé tenné a további működtetést. A beadványra nem adtak választ azzal az indokkal,

hogy a kérelmet előterjesztő nem tekinthető "politikai pártnak".⁸¹ Perényi kormányzói biztos is kívánatosnak tartotta július 31-én kelt levelében, hogy bár a gimnázium további bővítése egyelőre nem lehetséges, a már meglévő alsó négy osztályt megtartsák, tekintettel a szülők kérelmére és az igen magas, 40–60 fős osztálylétszámokra.⁸² Pozitív választ azonban nem kapott, s már hiábavaló az az augusztus 11-én kelt levél, amit a szülők kézzel írt kérésükön kívül több mint húsz környező település vezetőinek a községek pecsétjeivel megerősített aláírása is támogatott.⁸³ A kormányzói biztosság kénytelen volt kiadni a fent idézett rendeletet. A gimnázium helyébe az 1940 – 1941. tanévtől újjászervezték a ruszin tannyelvű polgárit.⁸⁴

A nagyszőlősi polgári iskola 1940-ig a kárpátaljai tankerülethez tartozott, majd a közigazgatási beosztás módosításában következte a szatmárnémeti tankerülethez lett csatolva (alapítva 1880-ban, 1920-tól ruszin tannyelvű, a magyar osztályokat fokozatosan leépítették, az 1926 – 1927. tanévtől cseh párhuzamos osztályokat szerveztek, 1935-ben a ruszin és a cseh polgári különvált, 1939. május 1-jével magyar párhuzamos osztályokat állítottak fel, az 1939 – 1940. tanévet magyar és ruszin osztályokkal kezdték).⁸⁵

1941. március 3-án vette át a királyházi magyar királyi állami magyar és magyarorosz tanítási nyelvű koedukációs polgári iskolát a kárpátaljai terület kormányzói biztosától a szatmárnémeti tankerület (az iskola alapítva 1932-ben).⁸⁶

A polgári iskolától magasabb fokú, a középszintű képzést megvalósító iskolatípus volt a gimnázium. Az említett bilkei gimnáziumon kívül a régió többi gimnáziuma Ungváron, Munkácson, Huszton és Beregszászban működött. (Ez utóbbinak polgári iskolája is volt.)

Ungváron a csehszlovák korszak végén ruszin tannyelvű reálgimnázium, csehszlovák tannyelvű reálgimnázium és héber gimnázium működött. Az első bécsi döntés után a két első diákjai nagy számban átjelentkeztek a perecsenyi állami ruszin gimnáziumba. November 17-én megkezdődött a tanítás az ungvári ruszin gimnáziumban, mely magyar tannyelvű lett ruszin párhuzamos osztályokkal. 1939 márciusában a terület magyar fennhatóság alá kerülésével megszűnt a perecsenyi gimnázium, a diákok egy része visszatért az ungvári gimnáziumba.

Az 1940 – 1941. tanévtől a gimnáziumból kiváltak a leányosztályok és számukra önálló tanintézetet hoztak létre magyar királyi Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium néven.

Az 1941 – 1942. tanévtől a fiúgimnázium kettévált magyar királyi állami ruszin tanítási nyelvű gimnáziumra (az évkönyv szerint működésének első éve) és magyar tannyelvű állami gimnáziumra,⁸⁷ mely az 1613-ban a Zemplén megyei Homonnán alapított és 1646-ban Ungvárra áthelyezett középfokú tanintézet örökébe lépett⁸⁸ és az alapítóról⁸⁹ felvette a Drugeth nevet.

Az 1939 – 1940. tanévben teljes nyolcosztályos gimnáziummá váló héber középiskola 1934-ben nyílt meg. Tanulólétszáma 1938 és 1942 között megduplázódott.⁹⁰

Munkácson a csehszlovák időszakban állami reálgimnázium működött koedukációs ruszin és csehszlovák tagozatokkal (1868-ban nyílt meg a város nyilvános jogú magán alreálgimnáziuma, 1875-től állami algimnázium, 1890-től fokozatosan nyolcosztályú főgimnáziummá bővítik,⁹¹ 1919-től ruszin reálgimnázium, 1925-től fokozatosan cseh tagozattal). Az 1938 – 1939. tanév elején a ruszin tagozat 34 osztályába 1479, a csehszlovák tagozat 12 osztályába 389 tanuló iratkozott be. Ezzel a tanintézet a csehszlovák állam legnépesebb középiskolája volt. 1938. november 3-tól szünetelt a tanítás. November 22-től a tanintézet ismét megnyitotta kapuit mint magyar tannyelvű gimnázium ruszin párhuzamos osztályokkal. Az évkönyv szerint "az intézet növendékei

közül az újrafelvételre csak 668 jelentkezett, a többi részben végleg eltávozott, részben pedig a város körül szűkre vont politikai határok miatt nem folytathatta tanulmányait.⁹² Az 1940 – 1941. tanévtől a magyar gimnázium Árpád fejedelem nevét vette fel.⁹³ Az 1939 – 1940. tanévtől ugyanis a ruszin tagozat számára önálló állami gimnáziumot nyitottak. Itt tették le a pótvizsgáikat az 1939. szeptember 1-jével megszüntetett szolyvai magyar királyi állami magyarorosz gimnázium növendékei.⁹⁴

1938 novemberében, amikor a kárpátaljai kormány hatásköréből kikerült az ungvári, a munkácsi és a beregszászi gimnázium, kárpótlásul felállította a perecsenyi, a szolyvai, a bilkei, a rahói, a beregrákosi állami reál-gimnáziumokat, valamint a Szent Bazil rend által fenntartott ungvári gimnázium helyett a nagybocskói, de már a cseh párhuzamos osztályok nélkül. Ezek mind a nagybocskói Szent Bazil rendű gimnázium és a szolyvai állami reál-gimnázium kivételével nyolcosztályú reál-gimnáziumok voltak.

Az első bécsi döntés után a munkácsi állami reál-gimnázium tanulóit a kárpátaljai kormány Szolyvára irányította, ahol a beiratkozások 1938. november 8-tól december 8-ig tartottak. Mivel a beiratkozottak száma meghaladta az ezret, a tanügyi kormány három részre osztotta a növendékeket Rahó, Szolyva és Beregrákos között. A rahói reál-gimnázium lett az anyaintézet, mint ilyen nyolcosztályú, fiókintézetei lettek a szolyvai hatosztályú és a beregrákosi hétosztályú gimnáziumok (1938. december 11-ével). A rahói gimnázium 1939. március 15-ig működött – az addig csak elemi iskolával rendelkező Rahón 1923-ban nyílt meg a ruszin polgári; 1927-től cseh párhuzamos osztályokkal bővült; a két polgári az 1929 – 1930. tanévtől önállósult, 1937-ig azonban közös igazgatójuk volt; a cseh tannyelvű polgári 1938 decemberének végén szűnt meg, a ruszin tannyelvű pedig 1939. szeptember 1-jével a kárpátaljai kormányzói biztos rendelete értelmében azzal az indokkal, hogy átszervezik a rahói gimnáziumot: a magyar katonai közigazgatás négy évfolyamos magyar királyi állami magyarorosz tannyelvű gimnáziummá szervezte át. 1941. május 24-ével a vallás- és közoktatási miniszter rendelete értelmében beszüntette működését, helyette "a helyi körülményeknek és viszonyoknak megfelelőbb típusú középfokú iskola" – polgári iskola létesült.⁹⁵

Visszatérve Munkácsra, a város zsidó gimnáziuma 1924-ben nyílt meg, 1925-ben kapott nyilvánossági jogot. 1939-től fokozatosan megszűnt a koedukáció az alsó tagozatban. Ezzel párhuzamosan kifejlődött a zsidó polgári leányiskola mint a gimnázium testvérintézete, melynek jó eredménnyel végző tanulói a gimnáziumban folytathatták tanulmányaikat. Az 1942 – 1943-as évkönyvből kiderül, hogy "az elmúlt tanévben 4 tanár munkaszolgálatos volt, ebben a tanévben többen bevonultak, az iskolaépületet katonai kórházi célokra lefoglalták."⁹⁶

A huszti gimnáziumban – 1921-ben nyílt meg az állami polgári iskolában, az 1924 – 1925. tanévben volt az első érettségi vizsgálat, az 1925 – 1926. tanévben fokozatosan reál-gimnáziummá alakították, az 1929 – 1930. tanévtől a ruszin osztályok mellé cseh tannyelvű osztályokat nyitottak, melyekben az 1936 – 1937. tanévben volt az első érettségi vizsgálat – az 1938 – 1939. tanévben a háborús események miatt alig folyt tanítás, az épületet az első bécsi döntés után több menekülő hivatal kisajátította. Kárpátalja magyar fennhatóság alá kerülésével a cseh párhuzamos osztályok helyét magyar tannyelvű osztályok foglalták el.⁹⁷

Az 1895-ben főgimnáziummá váló beregszászi középiskola a csehszlovák időszakban ruszin tannyelvű volt, magyar párhuzamos osztályokkal (s ebben a minőségében az egyetlen volt a területen), az első bécsi döntés után ismét magyar tannyelvű lett (a ruszin osztályok sorsáról ld. fentebb a bilkei gimnáziumot).⁹⁸

A tárgyalt időszakban ily módon a népiskolai hálózat igazodott a lakosság

nemzetiségi összetételéhez és felekezeti hovatartozásához bár túlnyomó többségben az állami fenntartású iskolák voltak. A polgári iskolai hálózat javarészt a csehszlovák idősokban fejlődött ki. A gimnáziumok tekintetében a magyar kormány a többségben lévő ruszin lakosság számára csak három középszintű iskolát tartott fenn, a Volosin-időszak szűk időkeretei között kibővített intézményi rendszerre nem volt tekintettel. A héber – zsidó iskolákat a zsidótörvények sújtották.

Az ungvári gimnázium és a hozzá kapcsolódó középszintű iskolák

HOMONNA:		
1613		
UNGVÁR:		
1646 – 1773: jezsuita gimnázium		
1773 – 1777: világi gimnázium		
1777 – 1850: I. és II. Ratio szerinti katolikus nagygimnázium		
1851/52-től: 6 osztályos gimnázium		
1857/58-tól: 8 osztályos főgimnázium		
1919-től: reálgimnázium		
1919 – 1927: ruszin–magyar tannyelvű		
1927-1938: ruszin-cseh tannyelvű		
1938.XI.17.: magyar–ruszin tannyelvű		PERECSENY: - gimnázium: 1938.IX. – 1939.III. - utána: polgari iskola
1940/41-től	1941/42-től	Kárpátaljai tankerület
Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium	Drugeth-gimnázium	
Kassai tankerület		Ruszin tannyelvű gimnázium

Héber gimnázium:
Megnyílt 1934-ben
1939/40-től 8 osztályos

A munkácsi gimnázium és a hozzá kapcsolódó középszintű iskolák

MUNKÁCS				
1868 – magán alreálgimnázium				
1875 – állami algimnázium				
1890 – 8 osztályos főgimnázium				
1919 – ruszin reálgimnázium				
1925 – ruszin–cseh tannyelvű reálgimnázium		SZOLYVA ruszin gimnázium (beiratkozás: 1938:XI:8.-XII.8.)		
1940/41-től Árpád fejedelem gimnázium	1939/40-től ruszin gimnázium	RAHÓ (anyaintézet)	SZOLYVA	BEREGRÁKOS
		- 1938.III.15-ig: 8 osztályos 1939.IX.1.-től 4 osztályos gimn. 1941.V.24-től: polgári iskola	- Ind. 1938.XII.11. - Megsz. 1939.IX.1. - Utána: polgári iskola	
Kassai tankerület	Káptatai tankerület			

Zsidó gimnázium:
megnyílt 1924-ben

A beregszászi gimnázium és a hozzá kapcsolódó középszintű iskolák

BEREGSZÁSZ		
1888 – állami alreáliskola		
1895-től: főgimnázium		
TARPA 1919–1921	1920-tól ruszin–magyar reálgimnázium	
FEHÉRGYARMAT 1921–1924		
	1938–1944 között magyar tannyelvű főgimnázium	EH.KF. - 1938–1940: 4. osztályos ruszin gimnázium - 1940/41-től: polgári iskola
	Kassai tankerület	Kárpátaljai tankerület

A huszti gimnázium		
1.	megnyílt 1921-ben	
2.	1929/30-tól ruszin–cseh tannyelvű	
3.	1939–1944: ruszin–magyar tannyelvű	Kárpátaljai tankerület

Jegyzetek:

1. Kristó Gyula. A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp.: Magvető, 1988.
2. Barta Gábor. A történeti Erdély és határai. In: Herner János (szerk.). Erdély és a részek térképe és helységnévtára. Szeged, 1987. – 207–215.
3. Vö. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. Ungvárott Pollacsek Miksa könyvnyomdájában, 1881. I. Általános rész.
4. A ruszin népnév tisztázása nem feladatunk, ld. erről: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. k. Bp.: Akadémiai K., 1976. – 464.; Niederhauser Emil. Nemzetek születése Kelet-Európában. Bp.: Kossuth K., 1976. – 223–227.; Udvari István. Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza, 1992. – 15–17.; Boldizsár, M. Zakarpattya mizs dvoma szvitovimi vijnami. Uzshorod, 1993. – 44–55. (ukr.)
5. Kemény G. Gábor. A magyar nemzetiségi kérdés története. Bp., 1946. I. r. – 39.
6. Mayer Mária. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860 – 1910. Bp.: Akadémiai K., 1977. – 9.
7. Magyar Törvénytar. Bp., 1919. – 396–398.; Krajna határvidéket jelent, ld. Révai Nagy Lexikon. XVI. k. Bp., 1924. – 447.; az oktatási elképzelésekről: Ruzska-Krajna politikai jelentősége. Vitaülés az Országos Néptanulmányi Egyesületben. 1919. február 23. Bp. Táltos bizománya. 1919.
8. Ádám Magda. Eduard Beneš. In: Rubicon, 1994, N 3. – 20–23.
9. Halmosy Dénes. Nemzetközi szerződések 1918 – 1945. Bp., 1983. – 89–93.; Flachbarth Ernő. Ruszinszkó autonómiája a nemzetközi és a csehszlovák alkotmányjog szempontjából. Miskolc, 1934.
10. Cottely István. Kárpátalja közigazgatás- és alkotmányjogi helyzete a Csehszlovák köztársaságban. In: Közigazgatástudomány. Bp., 1939. – 233–249.
11. A Földrajzi nevek etimológiai szótára (szerk. Kiss Lajos. I. k. Bp.: Akadémiai K., 1988. – 693.) és a Magyar Néprajzi Lexikon (szerk. Ortutay Gyula. III. k. Bp.: Akadémiai K., 1980. – 84.) Podkarpatska Rus, Podkarpatsko, Pidkarpattya tükörfordításának tartja. Eredetét a táj fogalmával azonosítja: Kádár László. A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Bp. Táj és Népkutató Intézet. A magyar táj és népismeret könyvtára. 3. 1941. – 20.; S. Benedek András. A tettenérhető történelem. Ungvár – Bp.: Intermix K., 1993. – 7–8. Nem tévesztendő össze a 'Kárpát-aljai' és a 'Kárpát allyai' formával, ilyen alakban Szepes vármegyei járásként szerepel 1876-ig, ld. erről: Hübner János. Mostani és régi nemzeteket, országokat esmértető Lexikon. V. k. Pest, 1816–17.; Gyalai Mihály. Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon 1723–1918 között, továbbá a későbbi államszervezetekbe osztott területek részletes adataival kiegészítve, általában 1989-ig. Bp., 1989. – 191–195. A kérdés további tisztázásához szolgálhat adalékul: Jiří Kral. Geograficka bibliografia Podkarpatské Rusi. Praha, 1923.; Magyarország vidékeinek, vármegyéinek, várainak és városainak történeti, földrajzi leírása és népei. Szerk. Braun Róbert. Bp., 1923. (helytörténeti és földrajzi irodalom bibliográfiája); Bodor Antal. Magyarország helyismereti könyvészete 1527 – 1940. Bp., 1944.; Hernádi László Mihály – Kovács Kálmán – Máthé Gábor. A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája 1827 – 1944. Bp. KSH, 1983.
12. Veges, M. – Zadorozsnij, V. Velics i tragegyija Karpatszkoji Ukrajini. Uzshorod, 1993. (ukr.); Zimomrja, M. – Homonnaj. V. – Veges, M. Avgusztin Volosin. Uzshorod, 1995. (ukr.); Stefán, A. Avgusztin Volosin prezident Karpatszkoji Ukrajini. Torontó, 1977. (ukr.)

13. Országos Törvénytár, 1938.XI.13. – 617–618.
14. 328/1938., 1938.XII.16. Sbíрка zakonů 1938., 109.r. Idézi: Gyönyör József. Mi lesz velünk magyarokkal? Pozsony, 1990.
15. Országos Törvénytár, 1939.VI.23. – 105–107.
16. Zárójelben tüntettük fel azokat a területeket, amelyek ma nem a tárgyalta régióhoz tartoznak.
17. Magyar Törvénykezés, 1938, N 36. – 572. ; BpK, 1938, N 284. – 2–4.
18. 7.800/1940. M.E. rendelet, BpK, 1940, N 250. – 1–4.; életbe lépett 1940.XI.26. 912/1940. B.M. rendelet ld. BpK, 1940, N 264. – 7. ; a járási beosztást a 23.300/1940. B.M. rendelet szabályozta ld. BpK, 1940, N 264. – 7–16.
19. Szobránc ma Szlovákiához tartozik.
20. 6.200/1939. M.E. rendelet Kárpátalja közigazgatásának ideiglenes rendezéséről ld. Magyar Törvénykezés, 1939, N 323. – 329.; BpK, 1939, N 140. – 1–3. Életbe lépett 1939.VII.7-i hatállyal, ld. BpK, 1939, N 146. – 5–7. A terület községeinek jegyzékét ld. ui. mellékletként az I–VII. oldalakon.
21. A közigazgatásban eszközölt kisebb módosításokra nem térünk ki, jelentősebb a 23.301/1940.B.M. rendelet ld. BpK 1940, N 264. – 16. Kárpátalja központja Ungvár. A főhatalom a kormányzói biztos kezében összpontosul. A kormányzói biztos 1939.VI.28-tól Perényi Zsigmond (BpK, 1939, N 146. – 1.); 1940.IX. 12-től Kozma Miklós (BpK, 1940, N 207. – 1.), 1942.I.5-től Tomcsányi Vilmos Pál (BpK, 1942, N 8. – 1.), 1944.IV.5-től Vincze András (ld. Marina Gyula i. m.) Az állam hivatalos nyelve a kárpátaljai területen a magyar és – a szóban forgó 6.200/1939. M.E. rendeletben használt kifejezéssel – a magyarorosz volt (11.§./1./). Ld. még: Sotonyi Gábor: Kárpátalja közigazgatása. In: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Szerk. Martonffy Károly. Bp., 1941. – 617–624.
22. A kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvénytervezet szövegét ld. Közigazgatástudomány, 1941, N 1. – 25–29. E kérdésben eddig a legrészletesebb munka: Horváth Lajos. A kárpátaljai ruszin autonómia ügye 1939 – 1944. Teleki Pál tervezete. In: Honismeret, 1992, N 5. – 9–13.
23. Moravek Endre. A felvidéki magyarság iskolaügye. In: NL, 1937, N 13. – 493–497.; Fleischman Gyula. Kárpátalja (Ruténföld) iskolaügye. In: NL, 1939, N 7. – 240–244.; Klima, V. Školnoje gyelo i prosvescsenyje na Podkarpatszkoi Ruszi. In: Podkarpatszkaja Rusz 1919 – 1936. Szerk. E. Bacsinszkij. Uzshorod, 1936. – 101–107.; Stojan, F. Represenatčni sborník verského školství na Podkarpatské Rusi 1918 – 1938. Prešov, 1938.
24. A felvidéki iskolaügy rendezése. In: NL, 1938, N 23. – 949.
25. BpK, 1939, N 141. – 11; Felsőmagyarországi Tanügy, 1939, N 12. – 278–279.
26. BpK, 1939, N 153. – 5.
27. BpK, 1940, N 256. – 1.
28. BpK, 1940, N 265. – 1.
29. BpK, 1939, N 140. – 1.
30. Marina Gyula. Ruténsors. Kárpátalja végzete. Torontó, 1977.
31. Somogyi József. Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Bp., 1942. – 289–291.; Szénássy Barna. Kárpátalja iskolaügye: In: Magyar Középiskola, 1939, N 11. – 281–283.; Csehily István. Három év a kárpátaljai iskola életében. In: NL, 1942., N 5. – 262–264.
32. BpK, 1939, N 146. – 1.; uo., N 247. – 1.
33. Ld. az ungvári m. kir. állami ruszin tannyelvű gimnázium évkönyvét az 1941 – 1942. iskolai évről és a munkácsi m. kir. állami magyarorosz tannyelvű gimnázium évkönyveit az 1939 – 1940. és az 1940 – 1941. iskolai évekről.
34. Ld. az ungvári m. kir. állami gimnázium évkönyvét az 1939 – 1940. iskolai évről, az ungvári m. kir. állami Drugeth gimnázium évkönyvét az 1941 – 1942. iskolai évről, az ungvári m. kir. állami Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium évkönyvét az 1940 – 1941., a munkácsi m. kir. állami gimnázium évkönyvét az 1939 – 1940., az Árpád

fejedelem gimnázium évkönyvét az 1940 – 1941., az ungvári héber gimnázium és a munkácsi zsidó gimnázium értesítőit az 1939 – 1940. iskolai évről; az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola, a m. kir. állami polgári fiúiskola, a m. kir. állami magyarorosz és szlovák tannyelvű vegyes polgári iskola, a görög-katolikus polgári leányiskola, a munkácsi m. kir. állami magyarorosz tannyelvű polgári fiú- és leányiskola, a zsidó polgári leányiskola, a m. kir. német tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyveit az 1939 – 1940. tanévről; az ungvári görög katolikus leánylíceum és tanítónőképző-intézet évkönyvét az 1939 – 1940., az ungvári görög katolikus líceum és kántortanítóképző-intézet évkönyveit az 1939 – 1940., az 1943 – 1944. tan évekről, a munkácsi m. kir. állami koedukációs magyar és rutén tannyelvű líceum és koedukációs rutén tannyelvű tanítóképző-intézet évkönyvét az 1939 – 1940. iskolai évről.

35. Szakoktatási évkönyv 1942. Mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás. Bp., é. n.
36. MOL. K 592, 1944/3, 96706/945, 1943/110047.
37. BpK, 1939, N 247. – 1.
38. NL, 1939, N 23. – 915–918. A határrendezés előtti elképzelésekről: Hóman Bálint beszéde a képviselőházban a gyakorlati irányú középiskoláról, a tanítóképzés reformjáról és a hazai kisebbségek oktatásügyéről. In: NL, 1938, N 7. – 245–252. A próbaszolgálatra bocsátott, kinevezett, áthelyezett, nyugdíjazott tanítók és tanárok névsorait a Felsőmagyarországi Tanügy (Miskolc) és a Budapesti Közlöny adta közre.
39. NL, 1938, N 22. – 897.

A Kárpátaljai Általános Magyar Tanító-Egyesület, választmánya a visszacsatolás után január 21-én tartotta első gyűlését Beregszászban. Elnök: Kormos Gerő. NL, 1939, N 4. – 141. Sorra alakultak meg a megyei egyesületek: Ungvári és Ungmegyei Általános Tanító Egyesület, NL, 1942, N 1. – 29–30.; Beregvármegyei Általános Tanítóegyesület Beregszászban, NL, 1942, N 11. – 543–544.; a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Általános Tanítóegyesülete Huszton, *uo.* – 544.; Ugocsavármegyei Általános Tanítóegyesület Nagyszőlősen, NL, 1943, N 2. – 73.

Kósa Kálmán. Felszabadult területeink a múlt és jövő iskolapolitikája tükrében. In: NL, 1939, N 6. – 192–195.; *uo.*, N 7. – 236–239. Bognár Gyula. A Felvidékhez kapcsolódó irodalom szerepe a népiskolai földrajztanításban. In: NL, 1939, N 5. – 157–160.; Uő. Felvidéki mondák és anekdoták a népiskolai történelemtanítás szolgálatában. In: NL, 1939, N 14. – 556–558.; Drozdy Gyula. A helyi tanmenetkészítés a visszacsatolt területek iskoláiban. In: NL, 1939, N 15. – 598–601. 1940-ben indult a Narodna Skola, a kárpátaljai tanítók és nevelők hivatalos lapja ruszin és magyar nyelven. Ismertetés: NL, 1940, N 7. – 283. Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a Néptanítók Lapja 1942. IX. 15-től német, szlovák, román, szerb, horvát, muraközi, bunyevác, sokác, vend és ruszin nyelvű (Visztnik narodnih uciteliv, szerk. Kutlán András) melléklettel jelenjen meg. Ismertetés: NL, 1942, N 18. – 888.
40. A felvidéki iskolaügy rendezése. In: NL, 1938, N 23. – 949.
41. Tilkovszky Loránt. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938 –1941. Bp., 1967. – 246–247.
42. MOL. K 592, 1944, 100275/960.
43. Szénássy Barna, *i. m.* – 282.
44. *Ld. az évkönyvet.*
45. NL, 1939, N 11. – 430–431.; *Uo.*, N 12. – 462–466.; *uo.*, N 18. – 715–718.
46. NL, 1940, N 16. – 689–692.; *uo.*, N 17. – 752.
47. Szénássy Barna, *i. m.* – 281–283.
48. BpK, 1939, N 143. – 15.; *uo.*, N 146. – 12.; *uo.*, N 150. – 3.
49. Tilkovszky Loránt, *i. m.* – 246–247.
50. NL, 1942, N 5. – 263.

51. MOL. K 502, 1940, 117221/428.

52. Felvidéki Nevelő, 1944, N 5. – 149–153.

A nem magyar tannyelvű gimnáziumok érettségi vizsgálata tárgyában hozott 106.025/1942. VKM-rendelet kimondta: "A szlovák, rutén, román és szerb tannyelvű gimnáziumokban az érettségi vizsgálat írásbeli részének tárgyai a magyar nyelv, az iskola tanítási nyelve, a latin nyelv és a német nyelv. Szóbeli: magyar nyelv és irodalom; az iskola tanítási nyelve és irodalma, latin nyelv és irodalom, történelem, mennyiségtan és természettan." BpK, 1942, N 92. – 8.

53. A kántortanítóképző 1883-tól magyar tannyelvű, a tanítónőképző 1914-től. A ruszin nyelv csak a görög katolikus tanulóknak kötelező. Ez az értesítőkből található, a képzősökre vonatkozó kimutatásokban is jelentkezik, mivel nem a nemzetiségüket, hanem csak nyelvtudásukat kezdik jelölni. A tanulók anyanyelv szerinti megoszlását az 1906 – 1907. tanévtől, helyette a nyelvtudást az 1917 – 1918. tanévtől értesítők közlik mind a tanítónőképző, mind a kántortanítóképző esetében. Az anyanyelvi megoszlás szerinti statisztikákban a ruszinság igen csekély számú, a ruszinul is beszélők kalkulálásban viszont legalább 50 százalékos a részarányuk. A záróvizsga alkalmával fontos, hogy a jelöltek milyen tannyelvű iskolára kívánnak képesítőzni. A csehszlovák fennhatóság alatti időszakban a tanítási nyelv mindkét intézményben a ruszin lesz. Az 1938 – 1939-es kárpátukrán államszerveződés időszakában a magyar befolyási övezetbe került területről a tanítóképzés Nagyszőlőse helyeződt. Az 1939 márciusi hadi eseményeket követően a görög katolikus tanítóképzés színhelye ismét Ungvár.

A kántortanítóképzőről: Kaminszky Géza. Az ungvári kir. görög-katolikus éneklés-tanítóképezde története. In: Emlékalbum az ungvári királyi görög katolikus éneklés-tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Közli Kaminszky Géza igazgató. Ungvárott 1894. – 5–64.; Hadzsega, J. Isztorija uzsgorodskoj bogoszlovszkoj szeminarii v glavnih csertah. Uzsgorod, 1928.; Lelekacs, N. Mukacsevszka bogoszlovszka skola 1744 – 1776. In: Literaturna negyilja, 1943, N 20. – 237–240.; uo. N 21. – 246–250.; Pahirja, V. Mukacsivszka bohoszlovszka skola 1744–1766. In: Kalendar Proszviti na 1994 rik. Uzshorod, 1994. – 154–156.; Benyko, N. Pervisztok narodnoji osviti na Zakarpattyi (do 200 ricsja zasnuvannya uzshorodskoj greko-katolickoji vcsitelszkoji szeminarii). Uo. – 140–143.; Feketa, I. Alma mater. Uzshorodszkij ucsitelszkoji szeminarii – 200 rokov. In: Karpatszkoji kraj, 1994, N 1–2. – 33–35. (ukr.)

54. A főiskolai tanítóképzés ideiglenes megszüntetése. In: Nemzeti Közoktatás, 1941, N 10. – 67.

55. A vezércikk szerint "húsz év óta – első magyar szabad sajtótermékünk". Szerk. Kováts Miklós.

56. (h-f). Műegyetemet Ungvárnak. In: Kárpáti Magyar Hírlap, 1938, N 141. – 10.

57. Uo.

58. Magyar Statisztikai Szemle, 1940, N 3. – 213., 216–217.

59. BpK, 1938, N 289. – 7. BpK, 1938, N 290. – 9.

60. BpK, 1938, N 291. – 4–5.; uo., N 292. – 3–4.; BpK, 1939, N 2. – 4–6.; uo., N 4. – 3–4.; uo., N 20. – 3–4.

61. Tilkovszky Loránt, i. m. – 248.

A debreceni egyetem ruszin diákjairól: Karácsony Sándor. Mindígre egy öröm. In: Keleti Kapu. A Debreceni Magyar–Román Társaság kiadása. Szerk. Lükő Gábor. 1947, N 2. – 1–4.

62. MOL. K 636, 1942 – 1944, 25/a, 919.

63. Irányelvek a felvidéki iskolák munkájának folytatásához. In: NL, 1938, N 22. – 896–897.

64. NL, 1938, N 11. – 433–437. Ld. még: Kósa Kálmán. Felszabadult területeink iskolaügyének az egységes közoktatási rendszerbe való beolvadása. In: NL, 1939, N 13. –

509–510.

65. Nemzetiségi tankönyvek 1867 – 1948. Szerk. Pozsár Istvánné. OPKM. Bp., 1988. – 145–170.
66. NL, 1938, N 11. – 434.
67. Szénássy Barna, i. m.; Fleischman Gyula, i. m.; Asztalos József. A visszacsatolt keleti terület statisztikája. Közműveltség. In: Magyar Statisztikai Szemle, 1940, N 8–9. – 772–782.; Jánki Gyula. A Ruténföld statisztikája. Közoktatás. Uo., 1939, N 3. – 226–235.
68. A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára. Szerk. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1939. – 382–462.
69. Tanterv. A kisebbségi népiskolák számára kiadta a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter 110/1938.IX. sz. rendeletével. Bp., é. n.; Kósa Kálmán. Nemzetiségi iskolapolitikánk és iskolaügyünk. NL, 1942, N 20. – 984–987.
70. A csehszlovákiai polgári iskolák jelene. In: A Jövő Útjain, 1933, N 1. – 158–163.
71. A nagybereznai m. kir. állami ruszin tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve az 1940 – 1941. iskolai évről.
72. A nagyszőlősi m. kir. állami magyar és magyarorosz tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve az 1939 – 1940. iskolai évről.
73. Az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyve az 1939 – 1940. iskolai évről.
74. A munkácsi m. kir. állami magyarorosz tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve az 1939 – 1940. iskolai évről.
75. A munkácsi zsidó polgári leányiskola évkönyve az 1940 – 1941. iskolai évről.
76. Ld. az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyveit 1938 – 1944 között; az ungvári m. kir. állami polgári fiúiskola évkönyveit 1939 – 1944 között; az ungvári m. kir. állami magyarorosz és szlovák tannyelvű vegyes polgári iskola évkönyveit az 1939 – 1940. és az 1942 – 1943. iskolai évekről; az ungvári görög katolikus polgári leányiskola évkönyveit 1939 – 1942 között.
77. Ld. a munkácsi m. kir. állami magyarorosz tannyelvű polgári fiú és leányiskola évkönyveit 1939 – 1944 között; a munkácsi zsidó polgári leányiskola évkönyveit 1940 – 1943 között; a munkácsi m. kir. német tannyelvű állami koedukációs polgári iskola évkönyveit 1939 – 1944 között; a munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyveit 1938 – 1944 között.
78. Ld. a huszti zsidó polgári fiú- és leányiskola 1940 – 1941-es és 1942 – 1943-as. évkönyveit, a huszti m. kir. állami magyar és magyarorosz tannyelvű fiú és leány polgári iskola 1939 – 1942 közötti évkönyveit; a nagybereznai m. kir. állami ruszin tannyelvű koedukációs polgári iskola 1940 – 1941-es és 1943 – 1944-es évkönyveit; a szerednyei m. kir. állami ruszin tannyelvű vegyes polgári iskola évkönyvét az 1939 – 1940. iskolai évről; a perecsenyi állami ruszin és magyar tanítási nyelvű koedukációs polgári iskola évkönyvét az 1940 – 1941. iskolai évről; a szolyvai m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyvét az 1943 – 1944. iskolai évről.
79. A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára... – 382–462.
80. A bilkei m. kir. állami magyarorosz tannyelvű gimnázium évkönyve az 1939 – 1940. iskolai évről.
81. MOL. K 592, 1942, 29526/913.
82. MOL. K 592, 1942, 50035/913.
83. MOL. K 592, 1942, 50137/913.
84. A bilkei m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári iskola évkönyvei 1940 – 1944 között.
85. A nagyszőlősi m. kir. állami magyar és magyarorosz tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyvei 1939 – 1942 között.
86. A királyházi m. kir. állami magyar és magyarorosz tannyelvű koedukációs polgári iskola

évkönyvei 1940 – 1942 között.

87. Az ungvári m. kir. állami ruszin tannyelvű gimnázium évkönyvei 1941 – 1944 között; az ungvári m. kir. állami gimnázium (1941-től Drugeth gimnázium) évkönyvei 1938 – 1944 között; az ungvári m. kir. állami Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium évkönyvei 1940 – 1944 között.
88. Az ungvári gimnázium történetéről: Irsik Ferencz. Az ungvári gymnasium története. Ungvári kir. gymn. ért. 1852.; Fibinger Sándor. Az ungvári főgymnasium vázlatos története. Ungvár, 1896.; Gulovics Tivadar. Az ungvári kir. katolikus főgimnázium érem-régiség-tárának ismertetése. Ungvár, 1909.; Blanár Ödön. Az ungvári kir. kath. főgymnasium háromszázados története. Ért. 1912/13. – 22–28. (Dudlinszky István). Az ungvári kir. kar. főgimnázium 300 éves fennállásának emlékűnnepén. Ungvár, 1913.; M. E. A 300 éves ungvári főgimnázium. Magyar Középiskola, 1913. – 341–342.; Mazuch Ede. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium 300 éves jubileuma. Vasárnapi Újság, 1913, N 23.; Leskó József. 300 év tanulságai. Egri Egyházmegyei Közlemények, 1913, N 13.; Az ungvári főgimnáziumról a közönséghez. Határszéli Újság, 1918, N 50.; Sirokai Zoltán. Az ungvári Drugeth-gimnázium története. Felvidéki Nevelő, 1943, N 10. – 274–279.
89. Antal Miklós. A magyarországi Drugeth-család. Ünnepi beszéd Drugeth János szobrának Ungváron tartott leleplezési ünnepségén. Ungvár, 1943.
90. Az ungvári héber gimnázium értesítői 1938 – 1942 között. Az ungvári és a munkácsi tanintézet megszüntetéséről: MOL. K 592, 108267/1943, 101075/1944.
91. Csomár István. A munkácsi m. kir. állami főgymnasium története. Munkács, 1895.; Frankovich Sándor. A munkácsi m. kir. állami főgymnasium története. Munkács, 1896.
92. A munkácsi m. kir. állami gimnázium évkönyvei 1938 – 1940 között.
93. A munkácsi m. kir. állami Árpád fejedelem gimnázium évkönyve az 1940 – 1941. iskolai évről.
94. A munkácsi m. kir. állami magyarorosz (1940-től ruszin) tannyelvű gimnázium évkönyvei 1939 – 1944 között.
95. A rahói m. kir. állami magyarorosz tannyelvű gimnázium évkönyve az 1940 – 1941. iskolai évről (az intézet fennállásának 3. évében).
96. A munkácsi zsidó gimnázium értesítői 1938 – 1943 között.
97. A huszti m. kir. állami magyarorosz tannyelvű gimnázium évkönyvei 1939 – 1943 között.
98. Orlovsky István. A beregszászi m. kir. állami középiskola története. Beregszász, 1896.; A beregszászi magyar gimnázium története 1864 – 1989. Bp., Magyarságtudományi Intézet, 1990. – 11–23.

Átmenet a magyar oktatási rendszerről a szovjet oktatási rendszerre (1944 – 1945)

1. Politikai viszonyok, népesség

Az 1944. szeptember 26-tól október 28-ig terjedő időszak alatt került szovjet fennhatóság alá az a terület, ami a mai Kárpátalját jelenti. November 26-án Munkácson összeült Kárpátontúli Ukrajna¹ Népi Bizottságainak első kongresszusa, melyen kiáltványt fogadtak el "Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet Ukrajnával való újraegyesítéséről."

1945. június 29-én a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság Moszkvában egyezményt írt alá a területnek a Szovjetunióhoz való csatolásáról. Az egyezményt november 22-én csehszlovák részről, november 27-én szovjet részről ratifikálták.

1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott a Kárpátontúli terület megalakításáról az Ukrán SZSZK kötelékében. (Ez volt a köztársaság 50. közigazgatási területe, mely 13 körzetet (ma: járás), 2 területi jogú, 3 körzeti jogú várost, 12 nagyközséget, 491 községet foglalt magába 798 724 lakossal.) Január 24-től az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete értelmében a Kárpátontúli területen az Ukrán SZSZK törvényei léptek életbe.²

A háborús viszonyok, a zsidó lakosság deportálása, majd az új hatalom által a felnőtt magyar férfi lakosság kényszermunkára hurcolása, a német családok kitelepítése, illetve a felgyorsuló emigráció és migráció jelentősen befolyásolta a terület népességének összetételét.³

Kárpátalja lakossága az 1941. évi népszámlálás adatai szerint (a jelenlegi területre vonatkoztatva) az alábbiak szerint oszlott meg: 502 329 ruszin, 245 285 magyar, 78 272 zsidó, 15 587 román, 13 244 német, 6 838 cseh és szlovák, összesen 852 546.⁴ A kárpátaljai állami levéltár adatai szerint 1946-ban a lakosság nemzetiségi összetétele a következőképpen alakult: 527 032 ukrán, 134 558 magyar, 72 176 orosz, 12 420 román, 6 998 zsidó, 2 774 cseh, 2 338 német, összesen – 775 116.⁵

*A települések 18 éven felüli lakosságának nemzetiségi összetétele 1947 decemberében:*⁶

községi, illetve nagyközségi tanácsok száma		ukrán	magyar többségű	román
beregszászi	40	5	35	-
nagybereznai	33	33	-	-
volóci	32	32	-	-
ökörmezői	26	26	-	-
ilosvai	48	48	-	-
munkácsi	82	75	7	-
perecsényi	20	20	-	-
rahói	21	18	1	2
nagyszőlősi	47	30	17	-
szolyvai	33	33	-	-
técsői	33	31	-	2
ungvári	64	38	26	-
huszti járás	24	24	-	-
városi tanácsok				
Ungvár		1	-	-
Munkács		1	-	-
Beregszász		-	1	-
Nagyszőlős		1	-	-
Huszt		1	-	-
	=508	=417	=87	=4

A városok nemzetiségi összetétele (1948 február):⁷

A város neve	a 18 éven felüli lakosság							
	összesen	ukrán	orosz	magyar	román	zsidó	cseh és szlovák	egyéb
Ungvár	25447	11217	4928	3214	-	-	-	6088
Munkács	26965	12786	9296	2717	-	-	611	1555
Huszt	9101	4959	595	2580	3	360	340	254
Beregszász	10681	2129	1294	6515	-	-	-	743
Nagyszőlős	6454	4229	575	1248	16	220	99	67
összesen:	78648	35320	16688	16274	19	580	1050	8707

Az első hivatalos szovjet népszámlálás (1959) adatai szerint a terület összlakossága 920 173, ebből 146 247 a magyar nemzetiségű.⁸

A magyar településű terület az egykori Ung megyéből Csehszlovákiában maradt 15 településhez csatlakozva északon Palló községgel kezdődik, és kelet felé haladva csaknem Ungvár városáig ér. Bereg megyénél a nyelvhatár délkeletre fordul Munkácsot megközelítve egész Nagyszőlősig, Királyházánál elérve a Tisza vonalát. Az ungvári járásban, ahol a magyarság tetemes része a terület fővárosában, Ungváron él, a nyelvhatár az elmúlt évszázadokban kevésbé változott. Magyar többségű terület az Ungvár – Korláthelmectől délre eső terület, Csap városában, a Csap–Ungvár vasútvonal melletti és az ungvári agglomeráció településeiben számottevő a magyarok arányának visszaszorulása. A járásban a legtöbb falusi Nagydobronyban, Eszenyben, Kisdobronyban, Tizasalamonban, Ráton és Szürtén él. Az államhatárral legnagyobb szakaszon érintkező beregszászi járás magyarjainak közel 40 százaléka a járás székhelyén, Beregszászban lakik. Beregszászon kívül a legtöbb magyar Mezőváriban, Mezőkaszonyban, Gáton, Makkosjánosiban, Nagyberegen, Beregújfaluban, Muzsalyban, Beregdédában, Bátyuban, a szomszédos munkácsi járás magyar nemzetiségű lakosságának több mint a fele Munkácson, a többiek a beregszászi járás magyar falvainak szomszédságában (Dercen, Fornos, Izsnyéte, Csongor, Szernye, Barkaszó) élnek. Egyetlen falu válik el ettől a vonaltól, a Munkácstól nyugatra fekvő Beregrákos. A nagyszőlősi járásban, a hajdani Ugocsa vármegyében, ahol a Tisza az Alföldre lép, a magyarság vegyesen él a ruszin-ukrán lakossággal. Jelenleg a legtöbb magyart Nagyszőlősön, Tiszaújlakon, Salánkon, Nagypaládon, Tiszapéterfalván, Csepén és Feketeardóban találjuk. A Tisza mentén felfelé haladva a korábbi Máramaros megyében elterülő huszti járásban már csak Visk és Huszt bír számottevő magyar lakossággal. Hasonló a helyzet a szomszéd járás székhelyén, Técsőn, valamint a Tisza jobb partján elterülő Aknaszlatinán. A járásban jelentős számú magyar él még Bustyaházán, Kerekhegyen, Taracközön és Királymezőn is. A Tisza forrásvidékén elterülő rahói járás a végvidék. Az itt élő magyar lakosság döntő többsége rahói, körösmezői, nagybocskói és gyertyánligeti lakos.⁹

2. Az 1944 – 1945. tanév fő eseményei

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 5-én Munkácson hozta első dekrétumait az iskolákra vonatkozóan:

- létrehozta a 17 fős közoktatási megbízotti hivatalt Pedagógiai Bizottság néven,¹⁰ amely átvette az iskolai ügyeket a Néptanács közművelődési osztályától,¹¹
- a közoktatási megbízotti hivatal keretében alakította meg a sajtótermékeket és a könyvkiadást ellenőrző cenzori bizottságot; engedélye nélkül a területen semmiféle nyomtatott kiadvány nem jelenhetett meg;¹²
- felhívta a pedagógusokat, hogy jelentkezzenek azokban a tanintézetekben, ahol korábban dolgoztak, s a nép-, a középszintű, valamint a szakiskolákban haladéktalanul kezdjék meg a tanítást;¹³
- utasítást adott arra, hogy valamennyi tanintézetből össze kell gyűjteni, s további rendelkezésig zár alatt kell tartani minden tankönyvet, térképet, illusztrációs anyagot, ami "idegen" nyelven íródott;¹⁴
- rendbe kell hozni az iskolaépületeket,¹⁵ illetve kötelezték a helyhatalmi szerveket, hogy bocsássanak a közoktatási megbízotti hivatal rendelkezésére minden olyan épületet, amely alkalmas iskolai célokra.¹⁶

Jelentős állami támogatással és társadalmi összefogással indult meg az iskolaépületek rendbehozása, később új iskolák építése.¹⁷ A terület költségvetésében a közművelődés komoly szerepet játszott: e célra 1946-ban a költségvetés 35,2 százalékát, 1950-ben 42,5 százalékát, 1956-ban 52,7 százalékát fordították.¹⁸

1944. december 23–24-én tartották az első pedagógus értekezletet, amelynek elfogadott felhívása többek között kimondta, hogy a tanulókat a szovjet haza iránti szeretetre kell nevelni, Kárpátontúli Ukrajna minden szögletére ki kell terjeszteni az oktatást, valamennyi településen iskolákat kell nyitni, különösképpen azokban az iskolákban kell nagy figyelmet fordítani a munkára, amelyeket a leginkább hátrányos helyzetbe hozott az "idegen hódítók" iskolapolitikája. Határozott arról is, hogy a tanintézetekben meg kell szüntetni a fizikai erő alkalmazását, félre kell állítani mindazokat a pedagógusokat, akik elárulták a népet és a megszállókat szolgálták.¹⁹

A tanítók és tanárok kinevezése a közoktatási megbízott hatáskörébe tartozott (33-V/1945, 1945.I.27.).²⁰ A pedagógushiány miatt azonban ideiglenes jelleggel a járási tanfelügyelők is alkalmazhattak segédtanítókat a népiskolákban (14-V/1944, 1944.XII.26.).²¹

A betiltott tankönyvek helyett a szovjet hadsereg parancsnoksága 1944 decemberében és 1945 elején 90 ezer szovjet tankönyvet adott át a területnek, Ukrajnából 378 ezer tankönyv érkezett; Moszkvából, Kijevből és Leningrádból (Szentpétervárról) pedig a könyvtárak számára érkeztek ukrán és orosz nyelvű könyvek.²²

Az 1946 novemberében megnyíló ungvári magyar iskolában egy ideig, bár nem hivatalosan, a tanórákon is használták a régi gimnáziumi tankönyveket.

A tanítás a rendeletektől függetlenül a front elvonultával szinte azonnal megkezdődött a megmaradt pedagógusokkal és tanulókkal. Decembertől viszont, amikor az első hivatalos statisztika szerint már 350 tanintézetben – 5 gimnáziumban, 18 polgári iskolában és 327 népiskolában folyt az oktatás²³ (összehasonlításképpen az 1943 – 1944. tanév második felében a régióban 7 gimnázium, 18 polgári és 543 népiskola működött²⁴) a központi irányítás egyértelműnek tekinthető. Ezt támasztja alá az az aláírás nélküli, de valószínűleg Kanyó

Sándor beregszászi tanítótól származó több oldalas magyar nyelvű jelentés, amire a területi közoktatási osztály ügyiratai között az 1947. évi augusztusi pedagógus értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva bukkantunk (alább az ide vonatkozó részt idézzük):

"Az első év nagyon kezdetleges irányú volt. Nem volt rendes beiskolázás, az járt, aki akart. Nem volt semmilyen tankönyv. Mindenki úgy készítette tantervét és tananyagát, ahogy tudta és ahogy a legjobbnak látta, különféle nyelveken: kisorosz, nagyorosz, ukrán, magyar. Ki melyiket értette legjobban, vagy amilyen mintakönyvhöz jutott. A beregszászi magyar iskolában orosz újságból olvastak a gyerekek, amelyet időnként lehetett kapni, hogy a tanulók egyforma szövegeket olvashassanak és ezzel gyakorolják az új nyelvet, amit addig nem tanultak és nem gyakoroltak (...) A második éven már mint magyar tannyelvű iskola szerepelt iskolánk, az orosz mint nyelvet tanítottuk már."²⁵

Az első éven az 1944 – 1945. tanévet, a második éven pedig az 1945 – 1946. tanévet kell értenünk. A szövegből az derül ki, hogy az első tanévben nem volt határozottan eldönthető az iskolák tannyelve, volt ugyan egységes utasítás, amihez tartani kellett magukat, a tanítás nyelve azonban elsősorban a tanító nyelvtudásától függött.

Az 1944 – 1945. tanévben "a beregszászi magyar iskola" egy népiskola és egy Polgári iskola volt.²⁶ Ez volt az egyetlen magyar tannyelvű polgári iskola ebben a tanévben, ahol nem szűnt meg a tanítás. A magyar tannyelvű gimnáziumi oktatást decemberre mindenütt beszüntették. Ezeket a tanintézeteket a terület pedagógusaiból álló bizottságok keresték fel azzal, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnik, de aki úgy érzi, hogy ukrán nyelven vállalni tudja az iskolai oktatást, az maradhat. Beregszászban a diákok közül összesen 4-en maradtak. A többiek egy része átlépve az akkor még nyitott határokat, Magyarországon folytatta középiskolai tanulmányait. A fiú osztályból többen, valamint két tanár Szibériában pusztult el, amikor 1944 novemberében "három napos málenkij robotra" hurcolták. A már ukrán gimnáziumban az osztály gerincét a kárpátaljai ruszin gimnáziumok környező falvakból származó diákjai képezték. Az érettségi után, még mielőtt a terület hovatartozása hivatalosan eldőlné, az osztály tanulóinak és a tanárok nagyobb része Csehszlovákiába távozott.²⁷

1945 áprilisában került sor az iskolák államosítására. Az Ungváron április 20-án kiadott 58. számú dekrétum kimondta:

- az ifjúság nevelése és oktatása Kárpátontúli Ukrajnában állami feladat, a végrehajtó hatalom a Néptanács közoktatási megbízottjának kezében összpontosul (1.§.);
- minden tanintézet állami a teológusképzők kivételével (2.§.);
- minden pedagógus állami alkalmazott (3.§.);
- minden iskolában és óvodában biztosított a világnézeti szabadság, bármilyen felekezethez tartozó vagy felekezeten kívüli gyerek felvehető (4.§.);
- az oktatás és a nevelés tudományos alapokon történik (5.§.);
- minden tanintézetet állami költségvetésből finanszíroznak a volt egyházi iskolák kivételével, melyek községi, illetve városi kezelésbe kerülnek (6.§.).²⁸

Április 24-én a Néptanács határozatban kötelezte mindazokat, akik pedagógiai végzettséggel rendelkeznek, de más területen vállaltak munkát, hogy bírósági felelősségre vonás terhe alatt 15 napon belül jelentkezzenek a közoktatási megbízotti hivatalban. A határozat végrehajtása érdekében az alkalmazó intézmények és vállalatok vezetőivel szemben is súlyos szankciókat helyeztek kilátásba.²⁹

A közoktatási megbízott április 26-án nyári tanfolyamok szervezésére vonatkozóan adott ki rendelkezést a tanulók számára. A tanfolyamra jelentkezhetnek: akik gimnáziumi érettségivel vagy kereskedelmi akadémiai diplomával rendelkeztek és az 1944 – 1945. tanévben tanítói állásban voltak (kötelező érvénnyel); azok, akik ebben a tanévben végezték gimnáziumi, illetve

kereskedelmi akadémiái tanulmányaikat és vállalni kívánták a tanítást; a tanítóképzők 4. évfolyamos hallgatói. A tanfolyamokat Ungváron és Munkácson tartották, vizsgával zárultak, aminek alapján iskolai oktatásra jogosító igazolást adtak ki.³⁰

Ungváron a kéthónapos tanfolyamon általános iskolai tanítókká képezték át az elemi iskolai tanítókat. 630 pedagógus hallgatta a kijevei felsőoktatási intézményekből érkezett tanárok előadásait. A tanfolyamok hallgatói közül 332-en tettek sikeres vizsgát és nyertek jogot arra, hogy az 5 – 7. osztályokban taníthassanak. A pedagógushiányra való tekintettel azonban középiskolai osztályokban is alkalmazták őket.³¹

A Néptanács 1945. július 3-án kelt határozata rendelkezett a terület három tanítóképzőjéről. E szerint a tanítóképzés négyéves, koedukációs lett, Ungvárról az egyik tanítóképzőt áthelyezték Husztra (a huszti, a volóci, a rahói és a técsői körzetek pedagógushiányának enyhítésére), a munkácsi tanítóképzőben pedig óvodai nevelők számára is indítottak csoportot.³²

Ezzel egyidőben, azaz július 3-i hatállyal szervezték át a terület közoktatási rendszerét. Az 1945 – 1946. tanévtől a népiskolák, polgári iskolák és gimnáziumok megszűntek, helyükbe a négyosztályos elemi, a hétosztályos (két fokozatú: 4+3) nem teljes középiskola és a tízosztályos (három fokozatú: 4+3+3) középiskola lépett. Elemi iskolát ott nyithattak, ahol legalább 20 iskolaköteles gyerek volt, nem teljes középiskola nyílhatott a nagyobb falvakban és a városokban. Minden gyerek számára kötelező lett a hét osztály elvégzése, amihez az 1945 – 1946. tanévben 463 elemi iskolát, 163 nem teljes középiskolát és 15 középiskolát terveztek nyitni.³³ A közoktatási megbízott a határozatról 1945. október 5-én adott ki körlevelet,³⁴ bár a tanév már szeptember 5-én megkezdődött.³⁵

1945. július 20-án jelent meg a Néptanács határozata a kárpátukrán egyetem létrehozásáról történelem, biológia, filológia és orvosi karral, összesen 240 diákkal.³⁶ Egy korábbi határozatban erdészeti és agronómiai főiskola létrehozásáról is szó volt.³⁷ Ez a régió első egyeteme.

Ivan Kercsa közoktatási megbízottat az ukrán közoktatási miniszter 1945. november 17-i hatállyal a kárpátontúli területi közoktatási osztály vezetőjévé nevezte ki.³⁸

Az 1945 – 1946. tanévet hivatalosan már úgy összegezték, mint az első tanévet, amely szervesen kapcsolódott a szovjet közoktatási rendszerhez.³⁹

Elérkeztünk egy olyan államfordulathoz, mely az iskolarendszert nem részleteiben módosította, hanem alapjaiban változtatta meg. Ezúttal nem csak a tantervek módosításáról, új tankönyvek bevezetéséről, az iskolai céloknak az állampolitika ideológiai szellemkörébe történő bekapcsolásáról volt szó, hanem a közoktatás minőségileg új alapokra helyezéséről, mégpedig nem kísérletek útján, hanem közel három évtized alatt kiformalódott elvek szerint.

A szovjet iskola fejlődése ekkorra a következő főbb szakaszokon ment át.⁴⁰

Az 1917 – 1918. tanévben kezdődött az áttérés a koedukációs oktatásra. 1918 januárjában dekrétum mondta ki az egyháznak az államtól és az iskolától való elválasztását. Ugyanezen év októberében született meg a rendelet az egységes munkaiskoláról, mely 9 éves tankötelezettséget írt elő 8-tól 17 éves korig (5+4). Ez az elképzelés azonban életképtelennek bizonyult, s már 1921 januárjában 4+3 évre módosították az iskolai oktatás lehetséges időtartamát. Azonban közel 10 év múlva, 1930-ban a XVI. pártkongresszuson a 7. osztály elvégzését még mindig csak városban mondták ki kötelezőnek, faluhelyen elegendő volt a 4 osztály elvégzése.

A szovjet kultúrpolitika és pedagógia a 20-as években támogatta polgári reformpedagógiai irányzatok átvételét. Ebben nagy szerepe volt többek között Krupszkajának, az Allami Tudományos Tanács pedagógiai szekciójának vezetőjének és Lunacsarszkijnak, a Közoktatási Népbiztosság vezetőjének. Az új nyugati pszichológiai és pedagógiai törekvéseket igyekeztek a szovjet munkaiskola és a közösségi nevelés szolgálatába állítani. Kísérletek folytak a Dalton- és a Winnetka-terv, a project és a komplex módszer meghonosítására, Dewey, Kilpatrick és

Montessori pedagógiájának átvételére.

A harmincas évek elejétől ez a nyitottság fokozatosan megszűnt, 1931-ben párthatározat vetett véget mindenféle pedagógiai kísérletnek. Ugyanekkor léptek életbe az új tantervek, amelyek a korábbi általános témaköröktől eltérően immár tantárgyakra épültek.

1934-ben az iskolaszervezet újabb egységgel bővült: az addigi 4+3 iskolai évhez immár mint nem teljes középfokú iskolához 3 évet kapcsoltak, s ezzel teljessé lett a középiskolai oktatás. Azonban a 7 osztályos iskolát sem sikerült általánosan kötelezővé tenni.

A háború alatt a fiúk és a lányok katonai előképzésének nagy különbözőségei miatt néhány helyen visszatértek a külön oktatásukhoz, ami majd a háború utáni években szűnt meg ismét.

Az 1943 – 1944. tanévben eltörölték a tanulók szóbeli osztályozásának rendszerét, ami 1918 óta volt érvényben, s áttértek a négy számjegyű, írásos osztályozási rendszerre.

Az 1944 – 1945. tanévtől a tankötelezettséget a 8. életévről a 7. életévre tették át.

Ekkor kapcsolódott hozzá az 1945 – 1946. tanévtől tárgyalt régiónk az egységes szovjet oktatási rendszerhez. Az átmenet megvalósításában nem próbálkozás, kísérlet történt, hanem egy adott és működő rendszer teljes felváltása egy szintén adott és működő rendszerrel, szó sem volt a célszerűség, a helyi viszonyok mérlegeléséről. Igazából átmenetről, átmeneti időszakról sem beszélhetünk. Az 1944 – 1945. tanév nem az oktatási rendszer, hanem a háborús viszonyok miatt volt feltételes helyzetben. Az irányítás nagyon hamar hozzácsiszolódott az új államhatalomhoz, mely – amikor erre a nemzetközi szerződések aláírásával hivatalosan sor került – így joggal tekinthette a magáénak ezt a területet.

A rendszerváltás számszerűen a következő táblázattal illusztrálható:⁴¹

Tanítási nyelv	1943 – 1944		1947 – 1948	
	iskola	tanuló	iskola	tanuló
NÉPISKOLA – ELEMISKOLA				
ruszin (1944 okt.-ig) ukrán (1944 okt.-től)	305	64203	520	43872
orosz	-	-	9	339
magyar	215	31840	77	6656
román	-	-	12	2121
német	23	2103	-	-
Összesen:	543	98106	618	52988
POLGÁRI ISKOLA – HÉTOSZTÁLYOS ISKOLA				
ruszin (1944 okt.-ig) ukrán (1944 okt.-től)	4	1280	159	48250
orosz	-	-	2	506
magyar	14	2752	25	7999
román	-	-	1	423
Összesen:	18	4032	187	56178
GIMNÁZIUM – KÖZÉPISKOLA				
ruszin (1944 okt.-ig) ukrán (1944 okt.-től)	3	2120	30	14340
orosz	-	-	66	3350
magyar	4	1298	-	-
Összesen:	7	3418	36	1760
Együtt:	568	105596	841	126856

A jelzett iskolatípusok sem szerkezeti, sem tartalmi tekintetben nem fedik teljes egészében egymást, ez a korabeli statisztikai kimutatás a beiskolázás arányairól nyújt számunkra képet.

Az alapképzéshez szorosan hozzákapcsolták az írástudatlanság felszámolását. Az úgynevezett esti iskolák pozitív szerepet töltek be ebben a kezdeti stádiumban. Az analfabéták közé, illetve az azt megközelítő műveltségi szinthez tartozott minden tizedik felnőtt ember. A legtöbb írástudatlan a perecsenyi, a técsői, a szolyvai, a volóci, a huszti járásokban, valamint a beregszászi járásban a cigányság körében volt.⁴²

	1944-ben	1946-ban	1947-ben
analfabéta	36240	26469	19402
félanalfabéta	35420	24861	18196

Az analfabetizmus tehát fokozatosan csökkent.

Az 1944 – 1945. tanév a terület magyar lakosságától elvette a lehetőséget, hogy anyanyelvű középiskolában folytathassa a tanulmányait, melynek elvégzése elengedhetetlenül szükséges volt a továbbtanuláshoz. Ugyanakkor az iskolába járók összlétszámát tekintve jelentős előrelépés történt.

Kárpátalja iskolahálózata az 1944 – 1945. tanév második felében

Tannyelv	iskola	tanuló	tanító	iskola	tanuló	tanító	iskola	tanuló	tanító
Iskolatípus	összesen			ukrán tannyelvű			magyar tannyelvű		
népiskola	523	82246	2212	477	7027	1986	40	11550	221
polgári isk.	25	5606	252	24	5386	244	1	220	8
gimnázium	4	2548	94	4	2548	94	-	-	-
Összesen:	552	90400	2558	505	1521	2324	41	11770	229

Ezenkívül volt 5 román tannyelvű népiskola 325 tanulóval és 12 tanítóval, valamint egy szlovák tannyelvű népiskola 95 tanulóval és 3 tanítóval.

Forrás: Zurnal zvedenih sztatistichnih danih pro osvritnyi usztanovi Zakarpatszkoj oblasztyi za 1945–46 po 1966–67 rr.

Jegyzetek:

1. A névhasználatot a magyar nyelvben kezdetben bizonytalanság jellemzi. A Zakarpatszka Ukrajna kifejezés a vidék kommunistáinak 1944. november 19-i konferenciáján hangzott el először hivatalosan. Szó szerinti fordításban: Kárpátontúli Ukrajna. Az 1945 végétől megjelenő Kárpáti Igaz Szó-ban (a terület ukrán nyelvű hivatalos lapjának magyar fordítása) az első két év folyamán a következő névváltozatokkal találkozunk: Zakarpatszka-Ukrajna, Kárpátukrajna, Zákárpáti terület, Kárpáti terület, Zakarpatszki-terület, Zákárpát-terület, Zákárpátszka Ukrajna, Zakarpatyai terület. 1948-tól a sajtóban meggyökeresedik a Kárpátontúli terület, használatos még a Kárpátukrajna. Mára a Kárpátukrajna a terület általános megnevezése a történelmi korszakok hivatalos névhasználatától függetlenül, az ukrán és a magyar történetírás által is elfogadott névváltozat; a magyar szóhasználatban, írott formában is, szabadon használható a Kárpátalja, melynek tiltását az 1945 utáni évtizedekben az indokolta, hogy 1939 – 1944 között a terület hivatalos megnevezése volt Magyarország kötelékében. A többségi lakosság semlegesítő (politikai érzelmektől mentes) megnevezése – a kárpátukrán. A települések, utcák, terek neveinek megváltoztatását az 1945. március 14-i néptanácsi rendelet mondta ki, amely nem volt tekintettel a lakosság történelmi tudatára, ideológiai célokat szolgált.
2. Sljahom Zsovtnya. Zbirnik dokumentyiv. Uzshorod, 1964. T. VI. 78–80., 285–286., 389–390. (ukr.); KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 1 b, 1. l. 1944 őszén három hatalom küzdött egymással, hogy befolyást gyakoroljon a vidék lakosságára, támogatókra találjon: a helyben megalakuló népi bizottságok a vörös hadsereg katonai parancsnoksága és a csehszlovák adminisztráció visszatérő hivatalnokai. Ez utóbbiak fellépésének jogi alapját az képezte, hogy a Szovjetunió és Csehszlovákia 1941. július 18-án és 1943. december 12-én ismételten egyezményt írt alá a háború előtti határok elismeréséről, 1944. május 8-án pedig arról született határozat, hogy a felszabaduló csehszlovák területeket a szovjet hadsereg átadja a csehszlovák polgári igazgatási szerveknek. A kialakuló új helyzetben Moszkva nem fogadta el Beneš erre való hivatkozását és tiltakozását. A központi mozgalom Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságai első (és egyetlen) kongresszusának előkészítése volt abban az időszakban, amikor gyakorlatilag az egész terület hadszíntér volt, mindenütt a vörös hadsereg alakulatai állomásoztak. A kongresszusra érkező 663 küldött mindegyike ukránnak jegyeztette be magát, illetve volt 12 magyar, 3 szlovák, 2 német, néhány zsidó és 1 roma küldött. A küldöttek megválasztása nem mindig történt törvényes eszközökkel, a települések nagy része egyáltalán nem képviseltette magát. A kongresszuson részt vett számos meghívott partizán, valamint a szovjet 18. hadsereg parancsnokságának képviselői, több tucat NKVD-s. Ilyen előkészítés után sem volt egységes a küldöttek véleménye: javaslatként hangzott el, hogy a terület státuszáról a háború befejeztével össznépi referendum döntsön, illetve Kárpátalja őrizze meg önálló államiságát. A kongresszuson elfogadott kiáltvány szövegét aláírták a helyhatalmi szervek – a népi bizottságok tagjaival. Ahol erre nem voltak hajlandók, a bizottságokat feloszlatták és újakat szerveztek. A levéltárakból még nem került elő sem a kongresszus eredeti jegyzőkönyve, sem a kiáltvány eredeti, aláíratott példánya. Ld. erről: Makara, M. Zakarpatszka Ukrajna: Sljah do vozzjednannya, doszvid rozvitku (zsovteny 1944 – szicseny 1946 rr.). Uzshorod, 1995. – 29–58. (ukr.) "Az 1944 őszi kárpátaljai fordulat kulcsa (...) a Szovjetunióból érkezett vezéregyéniségek kezében volt", moszkvai levéltári anyagok (...) arra engednek következtetni, hogy a kárpátaljai "népgyűlések", majd később a helyi hatalmi szervek – népi vagy nemzeti tanácsok, illetve bizottságok – jelentősebb ülései által elfogadott dokumentumok (kérelmek, határozatok, petíciók, dekrétumok stb.)

- tervezeteit Kárpátaljától távol állították össze, szerkesztették, belejavították és jóváhagyták őket." Zseliczky Béla. Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920 – 1945. Bp., 1998. – 97., 102.
3. Makara, M. i. m. – 101–107.; Makara, M. – Csavarha, I. Nacionalna polityka narodnoji vlati. In: Zakarpatszka Ukrajina. Osziny 1944 roku. Uzshorod, 1995. – 51–63. (ukr.); Nariszi isztoriji Zakarpattya (1918 – 1945.). T. 2. Fel. szerk.: Hrancsák, I. Uzshorod, 1995. – 644–652. (ukr.)
  4. Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter. Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. Bp., 1991. – 34–35.
  5. KTÁL, fond 125, op. 2 ügy. sz. 67, 58–59. l.
  6. KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 163, 84. l.
  7. KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 49, 3. l.
  8. Pro szucsaszne i minule Zakarpattya. Cifri i fakti. Uzshorod, 1962. (ukr.)
  9. Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter, i. m. – 31–41.
  10. Dekret NRZU csisz. 17. Pro sztvorennya Pedagogicsnoji Komisziji ZU. 5.XII.1944. In: Visznik NRZU. 15.XII.1944. (N 2). – 11.
  11. Zvit nacsalnyika viggyilu kulyt-oszvitnyoji roboti NRZU pro gyijálnyiszty viggyilu za 1945 r. 25.XII.1945. In: Sljahom Zsovtnya... T. VI. – 379–382.
  12. Dekret NRZU csisz. 19. Pro vvedennya poperednyoji cenzuri na periodicsnyi i neperiodicsnyi vidannya. 5.XII.1944. In: Visznik NRZU. 15.XII.1944. (N 2). 112.; 1945.IV.20-i hatállyal az 56. sz. dekrétum a cenzúrával foglalkozó hivatalt önállósította. Ld. Visznik NRZU. I.V.1945. (N 9). – 114.
  13. Rozporjadzsennya NRZU csisz. 6. Pro pocsatok navcsannya v skolah ZU. 5.XII.1944. In: Visznik NRZU. 15.XII.1944. (N 2). – 14.
  14. Rozporjadzsennya NRZU csisz. 7. Pro konfiszkaciju ta vilucsennya vszih csuzsiah vidany. In: Visznik NRZU. 15.XII.1944. (N 2). – 14. Ezeket a könyveket, nyomtatványokat később javarészt megsemmisítették. Csekély részük maradt meg az ungvári egyetem és a területi levéltár speciális, a szovjet időszakban gyakorlatilag hozzáférhetetlen fondjaiban. Ez azonban csak a hivatali – iskolai, városi, falusi stb. – könyvtárak anyagaira vonatkozott. A magánkönyvtárakban megmaradtak az 1945 előtti kiadványok. A könyvek közül nemcsak a magyar, német stb. nyelvű kiadványok voltak megsemmisítésre ítélve, hanem a kárpátukrán értelmiséget egyesítő Proszvita és Duchnovics Társaság népkönyvtárainak állománya is. "Felnőtt a kárpátukrajnaiaknak egy háború utáni nemzedéke, melyet megfosztottak attól, hogy ismerje szülőföldje történelmét, irodalmát, szellemi életét." Ld. Makara, M. Zakarpatszka Ukrajina... – 88. Könyvtárakat, kultúrházakat a nyugati egyházak bezárt templomaiban, volt zsinagógákban, kocsmákban nyitottak.
  15. Rozporjadzsennya csisz. 8. Pro vidremontuvannya skilynih budinkiv i zabezpecsennya skil palivom. 5.XII.1944. In: Visznik NRZU. 15.XII.1944. (N 2). – 14.
  16. Visznik NRZU. 15.VII.1945. (N 14). – 158.
  17. Bugyivnictvo skil na Zakarpattyi. Uzshorod, 1958. (ukr.)
  18. Ihnat, A. Szvitlo Zsovtnya. Uzshorod, 1957. – 32. (ukr.)
  19. Homonnaj, V. Narodna oszvita Ragyanszkoho Zakarpattya. Kijiv – Uzshorod, 1988. – 33–34. (ukr.)
  20. Visznik NRZU. 31.I.1945. (N 2). – 20–21.
  21. Uo. A segédtanítói állás szükségmegoldás volt, csak a tanév befejeztéig tervezték fenntartani.
  22. KTÁL, fond R-14, op. 1, ügy. sz. 340, 3. l.
  23. Homonnaj, V. Narodna oszvita... – 36.
  24. KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 1 b, 8. l.
  25. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 143. l.

26. Dalmay Árpád. Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. In: A beregszászi magyar gimnázium története... – 28–32.
27. Lengyel Ágnes. Az 1944 – 1945-i tanév. Uo. – 26–27.
28. Dekret csisz. 58. Pro zderzsavlennya skil. In: Visznik NRZU. I.V. 1945. (N 9). – 115.; KTÁL, fond R-14, op. 1, ügy. sz. 51, 3. l. A Néptanács rendelkezett az egyházi vagyonról (1945.IV.20.): a templomi értékek a felekezeti közösségek tulajdonába kerülnek; ha valamelyik egyházhoz tartozó hívek legalább kétharmada más vallásra tér át, az egyházi vagyon az új közösség birtokába jut. ld. Visznik NRZU. I.V.1945. (N 9). Megkezdődött a görög katolikus egyház erőszakos megszüntetése. Kisajátították (államosították) a kárpátaljai Tudományos Társaság teljes vagyonát is. ld. Visznik NRZU. 15.III.1945. (N 5). – 52.
29. Posztanova NRZU pro zalisennya szluzsbi pedagogami. In: Visznik NRZU. I.V.1945. (N 9). – 121.
30. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 186, 142. l.
31. Ihnat, A. Szvitlo Zsovtnya... –26.
32. Posztanova NRZU pro pidhotovku vcsiteliv dija pocsatkovih skil ta robitnikiv doskilnoho vihovannya. In: Visznik NRZU. 15.VII.1945. (N 14). – 159.
33. Posztanova NRZU pro reformu szisztemi osviti na ZU. In: Visznik NRZU. 15.VII. 1945. (N 14). – 158.
34. 68921-V/1945. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 184, 37. l.
35. 66253-V/1945. Zbirnik nakaziv Berehivszkoho rajVNO vid 6.IX.1945 do 31.XII.1945.
36. Posztanova szekretariatu CK kom. partyii na ZU pro sztvorennya Zakarpato-ukrajinszkoho Unyiverszitetu. 20.VII.1945.: In: Visznik NRZU. 31.VII.1945. (N 15.). – 177. 1945.XI.28-án Ungváron marxista-leninista esti egyetemet is meghirdettek azzal, hogy pártunkívüliek is jelentkezhetnek. Ld. KTÁL, fond R-165, op. 1, ügy. sz. 18, 5. l.
37. Dekret NRZU csisz. 16. Pro organyizaciju viscsih skil na ZU. In: Visznik NRZU. 15.XII.1944. (N 2). – 11.
38. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyisztversztva osviti URSZR. 1947, N 4. – 29.
39. Dovidka pro narodnu osvitu na Zakarpattyi za 1945 – 1946 navcsalnij rik. Uzshorod, 31.VII.1946. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 13, 6. l.
40. Antologija pedagogicseszkoy miszli Ukrajinszkoy SZSZR. Moszkva, 1988. (or.); Rozvitok narodnoji osviti i pedagogicsnoji dumki na Ukrajinyi. Kijiv, 1991. (ukr.)
41. Zvit Zakarpat. obl. vik. komitetu za csasz 1946–47 rr. KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 1 b, 8. l.
42. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 13, 5. l.; uo., ügy. sz. 74, 367. l.; uo., ügy. sz. 184, 115. l.; Zakarpatszkaja Ukraina. 5.III.1948. – 3.

A magyar tannyelvű iskolahálózat Kárpátalján 1945 után

1. Iskolahálózat

1945. május 27-én látott napvilágot a csehszlovák időszakban, 1920 és 1939 között megjelenő baloldali sajtóorgánium, a Munkás Újság első háború utáni száma.¹ Június 10-i számában arról olvashatunk, hogy az iskolákban a német fasizmus megsemmisítése után nincs helye semmiféle sovinizmusnak és nacionalizmusnak.² Szeptember 30-án hivatalos közleményben szólított fel: "Törődjete az azzal, hogy az összes iskolaköteles gyerekek az iskolában anyanyelvükön tanuljanak..."³

1945. december 8-tól a Kárpáti Igaz Szó lépett a Munkás Újság helyébe,⁴ önállóságát elveszítve, mint a Zakarpatszka Pravda című ukrán lap fordítása (az 1967. március 8-i számtól válik ismét önállóvá). 1945. december 2-ától a beregszászi Vörös László című lap is megjelent magyar nyelvű fordításos változatban.⁵ Az 1945 – 1946. tanév iskoláiról e lapok tudósítanak bennünket: magyar tannyelvű elemi és hétosztályos iskolák nyíltak, Beregszászban folyt az előkészületek a gimnázium (8 – 10. osztály) megnyitására is. Ez utóbbi megállapítás azonban túlzottan derűlátónak bizonyult.⁶

Az 1945 – 1946. tanévben magyar tannyelvvel 82 elemi iskola (7137 tanulóval) és 16 hétosztályos iskola (4671) működött.⁷

Az 1946 – 1947. tanév még mindig mozgó viszonyokat talált abban a tekintetben, hogy a tanév közben nyitottak meg és szerveztek át iskolákat. A tanév első felében 83 elemi és 19 általános iskola működött magyar tannyelvvel.⁸ A Kárpáti Igaz Szó január 26-i száma sorolta fel ezt a tizenkilenc hétosztályos magyar iskolát (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Bátyu, Nagybereg, Mezővári, Tiszaújlak, Gát, Nagygejőc, Nagydobrony, Dercen, Nevetlenfalu, Eszeny, Mezőkaszony, Nagyrát, Szernye, Nagypalád, Salánk) hozzátéve, hogy tervbe vették az aknaszlatinai és a técsői átminősítését négyosztályosból hétosztályossá.⁹ A január 31-i területi pedagógus értekezleten 81 elemi és 21 nem teljes középiskoláról esett szó (plusz a csapi hétosztályos magyar iskola, ami a Lvovi Vasúti Igazgatóságának, s nem a közoktatási minisztériumnak volt alárendelve).¹⁰ Az aknaszlatinai egyértelműen mint hétosztályos iskola szerepelt, a técsőit pedig február 1-jével szándékoztak átminősíteni.¹¹ Ugyanakkor a rahói járás pedagógusainak augusztusi értekezletéről kiadott jelentésből megtudjuk, hogy az aknaszlatinai magyar tannyelvű iskola az 1947 – 1948. tanévtől megnyílt.¹² A técsőiben valóban megszervezték a szóban forgó tanévünkben az 5. osztályt. Kiderül ez a területi közoktatási osztály nevet értékelő jegyzőkönyvből, mely szerint "a técsői hétosztályos magyar tannyelvű iskola 5. osztályában a tanulók nem tudták minden tantárgyból elsajátítani a tananyagot, mivel az iskola a második félévben nyílt meg, ám az egész év tananyagát át kellett venniük"¹³ (pontosabban ekkor indult az 5. osztály).

Magyarországon a sajtóban ekkor jelent meg az első hír a kárpátaljai magyar iskolákról, melyet újabbak már nem követnek.

A Köznevelés 1946. szeptember 15-i számában olvashatjuk, hogy "Kárpát-Ukrajnában – egy hadifogoly beszámolója szerint – huszonhat nyolcosztályú magyar nyelvű iskolát állítanak fel."¹⁴ A hír valóság tartalmát az ismertetett helyzetkép világítja meg.

Ebben a tanévben, azaz 1946-ban nyílt meg Ungváron a háború utáni első magyar iskola. A megnyitást szorgalmazó beadványt Sándor László fogalmazta meg és Kerekes István tanár gyűjtötte a szülői aláírásokat. A városi pártbizottság elemi iskola indítását engedélyezte azzal az indokkal, hogy a gyerekek jövője szempontjából, mivel magyar környezetben élnek, előnyösebb, ha orosz vagy ukrán nyelven végzik tanulmányaikat, jobban fognak boldogulni, ha

e két nyelv közül legalább az egyiket megtanulják. "1946 október havának egyik napján telefonon megkeresett az ungvári városi végrehajtó bizottság iskolaügyi osztályának vezetője, Antalovszkij elvtárs (helyi ruszin káder volt), és közölte velem, hogy a pártbizottság megbízásából kijelölték a magyar tanítási nyelvű iskola számára a Sztálin téren levő kétemeletes épületet – írja visszaemlékezésében Sándor László. – Megtekintettem a kijelölt épületet, amelynek falán elhelyezett tábla hirdette: Ezen a téren állott a Feketesas vendéglő, amelyben 1847. július 11–12-ike között éjjel Petőfi Sándor megszállott. – Emelte a Gyöngyösi Irodalmi Társaság 1911-ben."¹⁵ Januárban azonban már minden fórumon hétosztályos iskoláról beszéltek.¹⁶ Pazuhanics iskolaigazgató beszámolójából kiderül, hogy a tanítás december 2-án kezdődött meg 16 tanteremben 17 osztállyal és 580 tanulóval.¹⁷

Ekkor még működött a terület háború utáni egyetlen szlovák tannyelvű iskolája, a frigyefalvi elemi iskola, ám mint Kovács iskolaigazgató beszámolójából kiderül "az iskola nagy nehézségekkel küzd amiatt, hogy a falu lakosainak több mint 90 százaléka Csehszlovákiába távozott és ez rendkívül rossz hatással van az oktatásra. Azok is készülődnek, akik eddig még maradtak...". Semmiféle szlovák nyelvű tankönyvük nincs, s mivel ez a terület egyetlen szlovák iskolája, remény sincs arra, hogy valaha is legyen.¹⁸ A tanintézet megszűnt.

Az 1947 – 1948. tanévben a területen 101 (102) magyar tannyelvű iskola volt: 77 elemi és 24 hétosztályos (plusz a csapi vasúti iskola). Városokra és járásokra bontva: Beregszászban 1 elemi, 1 általános, Munkácson, Nagyszőlősen, Ungváron 1–1 általános, a beregszászi járásban 30 elemi, 6 általános, a nagyszőlősi járásban 18 elemi, 4 általános, a munkácsi járásban 5 elemi, 2 általános, a rahói, a huszti és a técsői járásokban 1–1 általános, az ungvári járásban 23 elemi, 5 általános.¹⁹

Az 1948 – 1949. és az 1949 – 1950. tanév mutat még ingadozást a magyar tannyelvű iskolák tekintetében. Egyazon jelentés 102 iskoláról, de 77 elemiről és 27 hétosztályosról,²⁰ illetve 98 iskoláról, de 53 elemiről és 47 hétosztályosról beszél.²¹ A különböző adatok összevetéséből csak következtetni tudunk a valós helyzetre.

Az 1949 – 1950. tanévben megszűntek az összevont osztályok. A gyakorlatban azt jelentette, hogy a magyar (és a román) tannyelvű iskolákban 4 osztályra legalább 2 tanító jutott.²² Osztott oktatás volt 4 ungvári tanintézetben: 2 fiú és 2 leány orosz, illetve ukrán tannyelvű középiskolában.²³

Az 1950 – 1951. tanévben először a magyar tannyelvű iskolák között már több a hétosztályos (55), mint az elemi (46).²⁴ Ekkor nyílt új elemi iskola Beregszászban (a 8 számú), illetve elemiből hétosztályossá minősítették többek között a beregszászi 6 számú, a borzsovai, a sárosoroszi, a rafajnaújfalui (beregszászi járás), a barkaszói, az izsnyétei (munkácsi járás), a verbőci (nagyszőlősi járás) iskolákat.²⁵

Az 1951 – 1952. tanévben 36 elemi és 60 hétosztályos magyar tannyelvű iskola volt.²⁶ A minisztérium a köztársaság néhány más nemzetiségi iskolájával együtt Kárpátaljáról az aknaszlatai és a beregszászi román, illetve magyar tannyelvű iskolákat számoltatta be az azokban folyó oktató-nevelő munkáról, és megállapította: "a fennálló iskolahálózat teljes egészében biztosítja a nem ukrán és nem orosz nemzetiségű gyerekek általános hétosztályos anyanyelvi iskoláztatását."²⁷

A tízosztályos iskoláztatás kiterjesztésének keretében Kárpátalján az 1953 – 1954. tanévben indultak az első nemzetiségi középiskolák: négy magyar és egy moldován tannyelvű. A négy magyar középiskola (35 elemi, 59 hétosztályos mellett) a mezővári, a nagyberegi, a mezőkaszonyi (beregszászi járás) és a nagydobronyi (ungvári járás).²⁸ A legtöbb magyar tannyelvű elemi (14) és hétosztályos iskola (24) is a beregszászi járásban volt.²⁹ A terület egyetlen magyar nyelven megjelenő lapja, a Kárpáti Igaz Szó csak szeptember 22-én és mindössze pár sorban annyit közölt, hogy Váriban megnyílt a magyar tannyelvű középiskola 509 tanulóval és 24 tanítóval.³⁰

Az 1954 – 1955. tanévben 35 elemi, 54 hétosztályos és 9 középiskola magyar tannyelvű.³¹

Az újabb öt magyar középiskola: a beregszászi 4. számú, a bátyui (beregszászi járás), a nagyszőlősi 3. számú, a péterfalvi (nagyszőlősi járás) és az ungvári 10. számú.³² Az 1955 – 1956. tanévben a magyar középiskolák száma kettővel gyarapodott: a munkácsi 3. számúval és a técsőivel.³³ 1957-ben nyílt meg a szürtei (ungvári járás)³⁴, 1958-ban a viski (huszti járás),³⁵ 1960-ban a csapi 2. számú (ungvári járás) és 1966-ban a beregszászi 3. számú középiskola.³⁶

A középiskolák közül 1963-ban a beregszászi 4. számú Kossuth Lajos, a csapi 2. számú Ivan Franko, az ungvári 10. számú Zalka Máté nevét vette fel.³⁷ Az ungvári 10. számú középiskola jelenleg Dayka Gábor nevét viseli, a felvilágosodás kori magyar költő egy ideig az ungvári gimnázium tanára volt.

Az iskolahálózatról alkotott képünk teljesebbé tétele érdekében számba kell vennünk a tisztán magyar és a vegyes tannyelvű tanintézetek arányának alakulását.

Ennek kiindulópontja a következő. Az orosz és az ukrán nyelv elsajátításának kérdése állandóan napirenden volt. Kezdetben mind az ukrán, mind az orosz nyelvet és irodalmat tanították a magyar tannyelvű iskolákban. Haladást azonban alig lehetett elérni "a magyar, cseh és német szavakkal való keveredés miatt."³⁸ Ugyanez a gond az ukrán tannyelvű iskolákban is. A perecsenyi járásban például harcot indítottak "a tanítók és tanulók nyelvének tisztaságáért, a helyi nyelvjárásiasság kiküszöböléséért."³⁹

Tarthatatlan, hogy az egész területen a tanulók "a helyi nyelvjárásban vagy magyarul beszélnek."⁴⁰ A tanítóképző főiskolán is arra a következtetésre jutottak, hogy "a nehéz nyelvjárási körülmények jelentik egyik okát egyes iskolákban a nyelvoktatásban elért gyenge előmenetelnek."⁴¹

"Az anyanyelv, valamint az orosz nyelv és irodalom eredményesebb elsajátítása érdekében" a minisztérium úgy rendelkezett, hogy 1947. december 1-jével a nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban szüntessék meg az ukrán nyelv és irodalom oktatását.⁴² Az 1950 – 1951. tanévben fakultatív órakeretben ismét tanították az ukrán nyelvet a román és a magyar tannyelvű iskolák 7. osztályaiban.⁴³

Az 1947. évi augusztusi területi tanügyi értekezlet jegyzőkönyvéhez csatoltan találtuk meg azt a kéziratot, amely véleményünk szerint az első módszertani dolgozat az orosz nyelv tanítása tárgyában a magyar iskolák számára. Szerzője Dóri József bótrágyi tanító: "A törvényes rendelkezések úgy intézkedtek, hogy a gyermekeket az anyanyelvükön való oktatás mellett fokozatosan meg kell tanítani az állam nyelvére – az orosz nyelvre is. Azoknak a tanítóknak tehát, akik magyar iskolákban működnek, orosz beszédre is meg kell tanítani a magyar nyelven beszélő gyermekeket. Ez nem könnyű feladat, hiszen a magyar iskolák tanítói között többen vannak, akik maguk nem tudnak, jobban mondva csak keveset tudnak oroszul (...) Hogy mit kíván a törvényes rendelkezés, láthatjuk a tantervben. Nem keveset. Kb. 3000 szót kell elsajátítani a tanulókkal úgy, hogy azokat mondatokba tudja fűzni." Az 1947. augusztus 11-én Bótrágyon kelt dolgozat további része ennek mikéntjét taglalja.⁴⁴

Az ukrán nyelv eltörlése a nemzetiségi iskolákban a helyzeten lényegesen nem változtatott. Az 1948 – 1949. tanévet összegezve a területi közoktatási osztály megállapította: "azok a tanulók, akik magyar vagy román tannyelvű hétéosztályos iskolát végeznek, rosszul beszélnek az orosz nyelvet és ezért nem tudnak továbbtanulni orosz vagy ukrán tannyelvű iskolákban. Az 1948 – 1949. tanévben például az ungvári 3. sz. középiskolába 14 olyan tanulót vettek fel, akik magyar tannyelvű iskolába jártak, a tanév végére azonban közülük csak ketten maradtak az iskolában."⁴⁵ Az egyikük Szemrád Emil, az ungvári egyetem kémiai karának docense, másikkul Komjáthy Béla, aki a paksi atomerőmű vezető szakembereként ment nyugdíjba. 1952-ben, a Kárpátontúli terület iskoláiban folyó oktató-nevelő munkát elemezve, a közoktatási minisztérium leszögeztet: "a legalacsonyabb a tanulmányi átlag az olyan tárgyakból, mint az orosz és az ukrán nyelv, a matematika."⁴⁶

Az orosz nyelv oktatásának eredményesebbé tétele érdekében 1953-tól – a magyar tannyelvű középiskolák megnyitásával egyidejűleg – a magyar iskolákban a magyar gyerekek

számára orosz és ukrán tannyelvű osztályokat indítottak. Az első párhuzamos osztályt a nagydobronyi középiskolában szervezték meg. 1963-ra már Mezőkaszonyban, Zápszonyban, Bátyuban is voltak párhuzamos orosz osztályok a magyar gyerekek számára. A tanterv ezekben az osztályokban ugyanaz, mint az orosz iskolákban, ám az ukrán nyelv és irodalom helyett magyar nyelvet és irodalmat tanítanak.⁴⁷

Az 1966 – 1967. tanévben már a magyar tannyelvű iskolák egynegyedében voltak párhuzamos orosz vagy ukrán osztályok. Ezeknek több mint a fele a beregszászi járásra esett.

Magyar tannyelvű iskolahálózat Kárpátalján 1945 – 1966 között

A település neve	Mikor lett		Tanulólétszám az 1966/67.
	általános iskola	középiskola	
1	2	3	4

1. Beregszászi járás

Beregszász	2.sz.	1951 (bentlakásos)		m.o. 310 or.o. 122
	3.sz.	1949	1966	m.o. 271 ukr.o. 24
	4.sz.	1945	1954	1098
	6.sz.	elemi: 1945 héto.: 1950		338
	7.sz.	elemi: 1948 héto.: 1955		295
	8.sz.	elemi: 1950 héto.: 1958		197
	9.sz.	1949		175
Asztély		elemi iskola		50
Badaló		1949		220
		elemi iskola		27
Bakos		középiskola		ukr.o. 439 m.o. 44
Balázsér		1951		m.o. 53 ukr.o. 97
Bátyu		1945	1954	m.o. 389 or.o. 25
Bene		1949		m.o. 186 ukr.o. 11
Beregdéda		1949		m.o. 195 ukr.o. 22
Beregsom		1951		165
Beregújfalu		1948		m.o. 243 ukr.o. 10
Borzsova		1950		173

Bótrágy		1949		m.o. 207 ukr.o. 16
Csetfalva		1951		88
Csonkapapi		1951		elemi: 28 ált.: 139
Gát		1945	1965	m.o. 423 ukr.o. 30
Gecse		elemi iskola		146
Gut		1961		m.o. 236 ukr.o. 12
Halábor		1949		103
Harangláb		1952		104
Hetyen		1961		174
Homok		elemi iskola		30
Kígyós		1951		136
Kisbégány		1960		m.o. 128 ukr.o. 9
Macsola		elemi iskola		40
Makkosjánosi		1949		m.o. 234 ukr.o. 8
Mezőkaszony		1945	1953	m.o. 551 ukr.o. 33
Mezővári		1945	1953	492
Muzsaly		1949		176
Nagybereg		1945	1953	m.o. 362 ukr.o. 138
Nagybégány		1947		218
Rafajnaújfalu		1950		176
Sárosroszi		1950		137
Tiszacsoma		1949		m.o. 183 ukr.o. 18
Zápszony		1949		m.o. 182 or.o. 61

Elemi iskola: Újbátyu, Kovászó, Felsőremete

2. Nagyszőlősi járás

Nagyszőlős		1945	1954 (3. sz.)	530
Akli		elemi iskola		45
Aklihegy		1951 (3. sz.)		138
Batár		1952		m.o. 170 ukr.o. 21
Fancsika		1949 (2. sz.)		137
Feketeardó		1949 (2. sz.)		71
Fertősalmás		1949		168
Forgolány		1952		150
Karácsfalva		elemi iskola		26
Nagypalád		1945		258
Nevetlenfalu		1945		m.o. 129 ukr.o. 53
Salánk		1945 (1. sz.)		244
Szőlősgyula		1948		193
Tekeháza		1961 (2. sz.)		39
Tiszafarkasfalva		elemi iskola		72
Tiszakeresztúr		1948		95
Tiszapéterfalva		1947		339
Tiszaújhely		általános isk.		ukr.o. 237 m.o. 14
Tiszaújlak		1945 (2. sz.)		389
Tivadarfalva		elemi iskola		52
Vérbőc		1950		260

3. Ungvári járás

Ungvár*		1946	1954	1081
Csap		1945	1960	801
Császlóc		elemi iskola		29
Csarondahát		(1959)		ukr.o. 96 m.o. 43
Eszeny		1945		354
Gálocs		elemi iskola		37
Homok		1958		148
Ketergény		elemi iskola		15
Kisdobrony		1949		257
Kisegjóc		elemi iskola		52
Koncháza		elemi iskola		44
Korláthelmec		elemi isk. (2. sz.)		29
Minaj		elemi iskola		ukr.o. 27 m.o. 17
Nagydobrony		1945	1953	m.o. 658 or.o. 124
Nagygejóc		1945		196
Palágykomoróc		1949		127
Rát		1945		167
Sislóc		1949		m.o. 248 ukr.o. 15
Szalóka		elemi iskola		66
Szürte		1949	1957	m.o. 387 ukr.o. 16
Tiszaágtelek		elemi iskola		24
Tiszaásvány		elemi iskola		75
Tiszasalamon		1961		143
Ungtarnóc		elemi iskola		27

Elemi iskola: Palló

* Előtte nem volt elemi.

4. Munkácsi járás

Munkács		1946	1955 (3.sz.)	806
Barkaszó		1950		284
Beregrákos		1949		199
Csongor		1949		m.o. 259 ukr.o. 19
Dercen		1946		356
Fornos		1950		218
Izsnyéte		1950		191
Szernye		1945		252

5. Técsői járás

Aknaszlatina*		1947	1967	294
Técső		1947	1955 (3.sz.)	443

* A háború után egy ideig a rahói járáshoz tartozott.

6. Huszti járás

Visk		1947	1958	558
------	--	------	------	-----

Rövidítések: sz. - számú
m.o. - magyar tannyelvű osztályok
or.o. - orosz tannyelvű osztályok
ukr.o. - ukrán tannyelvű osztályok

Megjegyzés: Nem tüntettük fel a táblázatban az elemi iskolák megnyitásának időpontját, mivel a felsorolt településeken azok már 1945-ben megnyílhattak. Bizonyos, hogy a későbbi években a meglévő alsóbb iskolákat alakították át hétosztályossá. Ahol ez nem így történt, azt külön jeleztük. A hétosztályos és a középiskolák viszonylag jól nyomonkövethetők, ám az alább jelzett forrásokból csak következtetni tudunk egyes elemi iskolák meglétére (néhány hónaptól néhány évig terjedően), a pontos időhatárok azonban még további tisztázásra szorulnak. Ahol a tanulólétszám feltüntetésekor az első helyre nem a magyar tannyelvű osztályokban tanulók száma került, ott nem magyar tannyelvű iskoláról van szó, az utóbbi osztályok alsó tagozatosok és általában összevontak a kis létszámra való tekintettel.

Forrás: A kárpátaljai Területi Állami Levéltár R-165. fondjának ügyiratai az 1945 – 1966 évekből; Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyisztersztva osviti URSZR 1947 – 1967.

2. Iskolába járás, tankötelezettség

Az 1945 – 1946. tanévben az iskolák tanulólétszámáról kétféle adatot tudunk összehasonlítani. Az egyik a városi és falusi iskolákra lebontva, a másik az iskolák tannyelve szerint közli a mutatókat. A tanintézetek számát tekintve nincs eltérés (753). Ukrán tannyelvű tanintézetek mindhárom iskolatípushoz tartoztak, román és szlovák tannyelvvel csak elemi, orosz tannyelvvel csak középiskolákat, magyar tannyelvvel pedig elemi és hétosztályos iskolákat találunk. 1 szlovák, 7 román tannyelvű elemi, 3 orosz tannyelvű középiskola, valamint 468 elemi, 163 hétosztályos, 3 ukrán tannyelvű középiskola és 82 elemi, 16 hétosztályos magyar tannyelvű iskola működött. A két forrás összehasonlításából kiderül, hogy az ukrán és orosz középiskolák 7:9 arányban városon, illetve faluhelyen találhatóak, a magyar és az ukrán hétosztályos iskolák aránya 16:163, vagyis nagy többségük falusi iskola.

A tanulólétszám tekintetében nincs meg ez az egyöntetűség sem az összlétszám (110 648 és 107 909), sem az egyes iskolatípusok létszámát illetően. Azt az adatot tartjuk célszerűnek közölni, amely az iskolák tannyelve szerint jelzi a tanulólétszámot; e szerint a 644 ukrán tannyelvű iskolában 95 696, a három orosz tannyelvű középiskolában 1 674, a 82 magyar tannyelvű elemiben 7 137, a 16 magyar tannyelvű hétosztályosban 4 671, a 7 román elemiben 1 367, az egyetlen szlovák elemiben 103 tanulóval kell számolnunk.⁴⁸

A következő, 1946 – 1947. tanévre vonatkozóan már több adattal rendelkezünk, egységes képet azonban ezekből sem nyerhetünk. A tanév első felében nőtt az ukrán tannyelvű iskolák száma (695) és azokban a tanulólétszám (103 448), eggyel több lett a román iskola (8), de azokban kevesebb a tanuló (1 151), s ekkor találkozunk az utolsó adattal a 95 tanulóval rendelkező szlovák elemiről. Szembetűnő az orosz iskolák számának gyarapodása: az elmúlt tanévi 3 középiskolával szemben 4 középiskolával, 1 hétosztályossal és 3 elemivel találkozunk, melyekben a tanulólétszám a másfélszeresére nőtt (2 028).⁴⁹ Az 1946 – 1947. tanévet elemezve a területi közoktatási osztály azt állapította meg, hogy "Kárpátontúlra számos olyan iskolaköteles gyerek érkezett, akiknek az anyanyelve az orosz nyelv."⁵⁰

A magyar tannyelvű iskolákban ekkor a Kárpáti Igaz Szó szerint 13 038 gyerek,⁵¹ a területi közoktatási osztály szerint 13 104 tanuló volt a 102 iskolában,⁵² de az átszervezések következtében már csak 12 503 tanuló van a 96 iskolában⁵³ (a tanév közepén tartott pedagógus értekezleteken még egyértelműen több mint száz magyar iskoláról esett szó):

Beregszász	1 elemi	519 tanuló	1 általános	695 tanuló
Munkács			1 általános	500 tanuló
Nagyszőlős			1 általános	353 tanuló
Ungvár			1 általános	671 tanuló
beregszászi	30 elemi	3037 tanuló	6 általános	1866 tanuló
nagyszőlősi	18 elemi	1495 tanuló	4 általános	1141 tanuló
munkácsi	5 elemi	730 tanuló	2 általános	610 tanuló
rahói			1 általános	328 tanuló
técsői			1 általános	364 tanuló
ungvári	23 elemi	1256 tanuló	5 általános	1167 tanuló
huszti járás			1 általános	509 tanuló
Összesen:	76 elemi	6518 tanuló	20 általános	5985 tanuló

Megjegyzés: a járási adatokba az egyes városok is beletartoznak.

A területen az összes iskolakötelesnek megközelítőleg 10 százaléka járt magyar tannyelvű iskolába – ha a területi közoktatási osztály adatait nézzük, figyelembe véve, hogy a közoktatási minisztérium 1946 októberében kelt rendelete szerint a területen 5 339 gyerek nem volt beiskolázva.⁵⁴ Ha csak az iskolába járókat nézzük, ez az arány valamivel jobb. 1947 januárjában azonban a terület nem orosz és nem ukrán tannyelvű iskoláinak ungvári értekezletén Dudnik közoktatási miniszterhelyettes felszólalásában megjegyezte, hogy a területi közoktatási osztály valótlan adatokat közöl az iskolakötelesek számáról, s még mintegy 50 ezer gyerek nincs beiskolázva, leginkább a román falvakból és a verhovinai (hegyvidéki) járásokból.⁵⁵

Ez a körülmény majdhogynem lehetetlenné teszi az iskolakötelesek tényleges számának megállapítását. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a beiskolázottak és a tényleges iskolába járók száma között is jelentős az eltérés. A magyar tannyelvű iskolák tekintetében Mezőváriban például Zsupán iskolaigazgató jelentése szerint a helyi hétosztályos iskola 501 tanulója közül mindössze 44,6 százalék látogatja rendszeresen az iskolát,⁵⁶ és van olyan osztály, ahol a hivatalosan több mint 50 főből álló osztályban mindössze 4–5 gyerek ül az órán.⁵⁷

Nagybégányban 76 tanulóból csak 43 jár rendszeresen.⁵⁸

Kovács igazgató a mezőkaszonyi hétosztályos iskolából arról számolt be, hogy a faluban a szülők többsége egykori zsellér, gyerekeiket nem tudják ruhával és lábbelivel ellátni. Az iskola látogatottsága ezért mindössze 67 százalékos. A szülők többsége analfabéta, vagy alig tud írni-olvasni, ezért számukra közömbös, jár-e a gyerekük iskolába vagy sem.⁵⁹

Sztinics gáti iskolaigazgató szerint a csehszlovák és a magyar időben a faluban mindössze 3 lakos végezte el az elemi iskolát. A szülők rendkívül közömbösek gyermekeik iskoláztatásával szemben. Nem ritka, hogy az 50 tanulóból csak 2–3 Jelenik meg az osztályban.⁶⁰

Az 1947 januári értekezleten Dudnik közoktatási miniszterhelyettes bejelentette, hogy a terület iskolásainak megsegítésére 60 ezer pár lábbelit utaltak ki.⁶¹ Ezt a segítyt azonban elsősorban az ukrán iskolák kapták meg.⁶² A magyar iskolák önellátásra rendezkedtek be, ahol erre lehetőséget találtak. Badalóban például Nemes iskolaigazgató beszámolója szerint a falu jóérezsű lakói minimális, mindenki számára elérhető áron lábbelit készítettek a gyerekeknek. Így a legszegényebbek is tudtak iskolába járni. Az iskolaigazgató a szóban forgó januári ungvári értekezleten be is mutatta a faluban készített lábbelik egyik mintapéldányát: fa talp és vászon felsőrész.⁶³

Dankánics, a kaszonyi hétosztályos iskola igazgatója (a tanév első felében) elmondta, hogy a falu asszonyai és lányai az újévi fenyőünnepség alkalmával számos ruhát és cipőt osztottak szét a gyerekeknek, aminek köszönhetően minden bizonnyal javulni fog az iskola látogatottsága.⁶⁴

A tanév végére az iskolák száma (841) és a tanulók létszáma (126 856) egyaránt nőtt,⁶⁵ a közoktatási minisztérium megállapítása szerint azonban a területen továbbra is sok a beiskolázatlan gyerek és elsősorban a nem orosz és nem ukrán nemzetiségűek között, illetve magas arányú a lemorzsolódás.⁶⁶

Az 1947 – 1948. tanévben a 101 magyar tannyelvű iskolának 14 843 tanulója volt. A területi tanács végrehajtó bizottsága megállapította, hogy a régióban 1944-ig 256 magyar tannyelvű iskola volt, a szovjet rendszer alatt 102-re csökkent, az ukrán vagy orosz tannyelvűeké 312-ről 726-ra módosult és immár 13 moldován tannyelvű iskola is működik.⁶⁸ 1947 októberében a magyar és a román tannyelvű iskolák látogatottsága mintegy 86 százalékos, de a terület némely iskolájában ennél jóval rosszabb a helyzet.⁶⁹ A tél beköszöntével a helyzet romlott. A munkácsi iskolában Gáspár iskolaigazgató jelentése szerint számos tanuló, akik az év elején beiratkoztak az iskolába, a hidegek beálltával kimaradtak, nem hoztak eredményt a szülőkkel folytatott beszélgetések sem, mivel azok cipőt és ruhát

követeltek gyermekeiknek.⁷⁰ Az iskolától való távolmaradásnak azonban nem mindig a szegénység az oka.

„A beiskolázás megvan, de hatósági segítség nincsen a rendes iskolába való járásra. Vannak nehéz helyzetben levő mulasztók, de vannak makacs iskolakerülők bőven, akiket a tanítók szép beszéddel nem tudnak rábírní arra, hogy iskolába járjanak” – jelenti Kanyó Sándor.⁷¹ A közoktatási minisztérium megállapítása szerint a területen az 1948. január 1-jei állapot szerint még mindig több mint 9 ezer 7–15 éves gyerek nincs beiskolázva.⁷²

A következő évtizedben már nem a legifjabbak beiskolázásának gondjaival kell megküzdeni, hanem minden törekvés arra irányul, hogy minél többen jussanak hétosztályos, illetve középiskolai végzettséghez. Az 1956 – 1957. tanévben Kárpátalján a hetedik osztályt elvégzetteknek csupán 39,1 százaléka iratkozott be a nyolcadik osztályba, ami köztársasági szinten a legalacsonyabb mutatók közé tartozott.⁷³ Pedig 1956. szeptember 1-jétől megszűnt a középiskolai osztályokban fizetendő tandíj, az oktatás minden szinten ingyenes lett.⁷⁴

Az ukrán közoktatási minisztériumban 1958. január 17-én fogadták el a 11 osztályos középiskola kísérleti bevezetéséről szóló rendeletet.⁷⁵ Augusztus 19-én született a határozat az alacsonyabb szintű hétosztályos képzésnek nyolcosztályossá bővítéséről, egyelőre kísérleti jelleggel.⁷⁶ A Kárpátontúli területen nem voltak ilyen kísérleti iskolák.

1958. december 24-én országos törvény rendelkezett az iskoláról; lényege, hogy kötelező hétosztályos iskola helyett kötelező nyolcosztályos általános iskola valósul meg, rá épül a három éves, érettségit adó középiskola – hivatalos nevén a politechnikai munkaiskola.⁷⁷ Az új iskolatörvény életbe léptetése az 1960 – 1961. tanévtől kezdődött meg.⁷⁸

Az 1963 – 1964. tanévben a területen az általános iskolák 900 végzőse nem iratkozott be a 9. osztályba, többek között 257-en a beregszászi, 208-an a huszti, 140-en a técsői, 122-en a perecsenyi járásból, 60-an Ungvárról és Csapról.⁷⁹

1966-tól a középiskolai oktatás időtartama háromról 2 évre csökkent (tízosztályos iskola).⁸⁰ 1974-től a nemzetiségi iskolák tanulói 6 éves kortól kerülnek beiskolázásra az ún. előkészítő (a köznyelvben: nullás) osztályba.⁸¹ 1986-os rendelkezés alapján 1989/90-től mindenki 6 éves kortól jár iskolába, nincs előkészítő osztály, az elemi négy év, az általános öt, a középiskola kettő.

Az iskolai oktatás időtartama tehát (Kárpátalján):

1945/46	1962/63	1966/67	1974/75	1989/90
4+3+3	4+4+3	3+5+2	0+3+5+2	4+5+2

1965 szeptemberében a köztársaságban a tanulóknak már több mint a fele folytatta tanulmányait a 9. osztályban, a Kárpátontúli területen csak 46,2 százalékuk. Az 1967 – 1968. tanévre köztársaságszerte megvalósult a kötelező nyolcéves általános iskolai oktatás.⁸³

A területen a középiskolás koron túli korosztályok számára az esti iskolákban kötelezővé az érettségi megszerzését. A kötelezővé tétel miatt ez a fajta oktatás a valóságos ismeretszerzés helyett inkább csak látszat volt, az adathalmazokat, a százalékokat növelte.⁸⁴

Nem rendelkezett	1970-ben		1973-ban	
	16–29	30–34	16–29	30–34
általános iskolai	9824	21651	6001	2006
középiskolai végzettséggel	74967	25479	28084	6112

Összefoglalva a magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma 1945 és 1967 között a következőképpen alakult.

Szembevetve a tanulólétszám jelentékeny növekedése 1948-ban, csökkenése tapasztalható 1953-ban, amikor az első magyar középiskolák nyíltak. A magyar tannyelvű iskolák száma 1952-re stabilizálódott.

1961 és 1964 között hét magyar elemi iskola szűnt meg.

1953-tól kezdve töretlenül növekszik a magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma, jelentékeny visszaesés 1963 – 1964-ben tapasztalható (leginkább a beregszászi járásban), amikor magyar szak nyílt az ungvári egyetemen. Nyilván a magyar szak megnyitása és közre játszott abban, hogy utána ismét visszakapaszkodott a tanulólétszám az 1962 – 1963. tanév közeli szintre.

1965 – 1966-ban tovább növekszik a tanulólétszám, majd 1966 – 1967-ben visszaesik. A közel 800 tanulóval való visszaesés nem magyarázható csupán demográfiai tényezőkkel, annál kevésbé, mert a csökkenés több mint fele ismét a beregszászi járásra lokalizálódik, illetve Ungváron és az ungvári járásban mutatkozik. Nyilvánvalóan közrejátszott a vegyes iskolák számának szaporodása, illetve az az általánossá váló nézet a szülők körében, hogy a gyermek jövőjének biztosítása érdekében kívánatosabb orosz vagy ukrán tannyelvű iskolába járnia.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, kik tanítottak az ismertetett intézményi keretek között, kiktől kapták a gyermekek az alapvető indíttatást az ismeretszerzéshez.

A magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma 1945 – 1947 között

Tanév	1945/46		1946/47			
			a tanév első		a tanév végén	
Iskolatípus	iskola	tanuló	iskola	tanuló	iskola	tanuló
elemi	82	7137	83	7128	76	6518
hétosztályos	16	4671	19	5976	20	5985
Összesen:	98	11808	102	13104	96	12503

Forrás: KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 13, 4. l.; uo., ügy. sz. 25, 4. l.; uo., ügy. sz. 78, 6. l.; uo., ügy. sz. 18, 18. l.

A magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma 1947 – 1952 között

Tanév→ Iskolatípus↓	1947/48	1948/49	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53
elemi	77	74	53	46	36	35
hétosztályos	24	27	47(+1)*	55	60	63
iskola összesen:	101	101	100	101	96	98
tanuló összesen:	14843	17600	17336	17550	17853	17118

* A csapi iskola a Lvovi Vasút (a többi a közoktatási minisztérium) fennhatósága alá tartozott; a hivatalos statisztikába hol beleszámították, hol nem.

A magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma 1953 – 1965 között

Tanév Iskolatípus	1953/54	1954/55	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65
elemi	35	35	34	34	36	34	33	32	28	27	26	20
hétosztályos*	59	54	53	53	52	53	54	55	60	60	60	60
középiskola	4	9	11	11	12	13	13	13**	13	13	13	14
iskola összesen:	98	98	98	98	100	100	100	100	101	100	99	94
tanuló összesen:	16437	16618	17137	17603	18141	18678	19029	21340	21711	22446	20928	22506

* 1962-től nyolcosztályos; a középiskola 1962 – 1966 között 8+3, 1966-tól 8+2.

** 1960-ban nyílt meg a csapi magyar középiskola, amely 1964-től tartozott a közoktatási minisztérium fennhatósága alá.

Forrás: Zurnal zvedenih sztatistichnih danih pro osvritnyi usztanovi Zakarpatszkoj oblasztyi za 1945–46 po 1966–67 rr.

3. A pedagógusok létszáma, összetétele, képzése

1945 szeptemberében a Néptanács közoktatási megbízottjának rendeletei mindenekelőtt a tanítók nyugdíjazásával, betegszabadságolásával, illetve áthelyezésével kapcsolatosak. A pedagógusok egy része nem foglalta el állását, illetve felmentését kérte.

A tanév sikereiből tétele érdekében októberben a közoktatási megbízott a járási közoktatási osztályok alkalmazottainak munkamegosztásáról rendelkezett. A beregszászi járásban például a közoktatási osztály vezetője (Povhan) gondoskodott a személyi és a pénzügyekről, valamint az iskolaépületek rendbehozataláról, a fűtésről, Mogis tanfelügyelő a költségvetésről és a pedagógusok szociális ellátásáról, Ulihanec a bérezésről és a jegyzőkönyvek vezetéséről, Mihajlova az óraterveket és a tanterveket felügyelte az ukrán iskolákban, Kvakovszkij ugyanezt a magyar iskolákban, Kornijlova feladata volt a tankönyvek, iskolai füzetek elosztása, a módszertani kabinet adminisztrálása, Mincsicse az iskolák látogatása, a statisztikai nyilvántartás és a levelezés.⁸⁵

Januárban immár a területi közoktatási osztály összehívta a pedagógusokat, hogy elmagyarázza számukra: "minden tanító legtisztéletbelibb és legnemesebb kötelessége iskolán kívüli szabadidejét a tömegek politikai nevelőmunkájának szentelni."⁸⁶

A tanítók jövedelme igen szerény volt. A guti magyar elemi iskola igazgatója arra panaszkodott, hogy "napi háromszori krumplira futja csak belőle."⁸⁷ Az elmaradottabb vidékeket szerény természetbeni juttatásokkal próbálták támogatni. A területi pártbizottság iskolaügyi osztályának vezetője elrettentő példaként említette, hogy az ilosvai járásban a tanítóknak 800 gramm marmeládot és 83 pár bakancsot kellett volna kapniuk, az elosztásért felelős járási kereskedelmi osztály vezetője azonban a 800 gramm helyett csak 400 grammot adott ki, a bakancsokat pedig gyermekcipőkre váltotta.⁸⁸

A területi közoktatási osztály az első szovjet tanév legnagyobb eredményének könyvelte el, miszerint "sikerült szinte teljes egészében megszabadulni azoktól a tanítóktól, akik alkalmatlanok az ifjúság szovjet szellemű nevelésére." Ebben a tanévben ugyanis még 150 "egyházi személy", illetve "közvetlen hozzátartozójuk" (feleségük) működött pedagógusként. 1947 januárjára valamennyit elbocsájtották 7 személy kivételével, akik olyan apró falvakban dolgoztak, ahová helyettük addig még nem sikerült megfelelő tanerőről gondoskodni.⁸⁹

A sajtó közlése szerint ekkorra azonban már sikerült megnyugtatóan rendezni a tanerőgondokat a magyar tannyelvű elemi iskolákban, a hétosztályos iskolákban azonban továbbra is szembe kell nézni e problémával, mert "sok felsőbb képesítésű magyar tanerő megtagadta hivatását."⁹⁰ Az új, 1947 – 1948. tanév küszöbén a közoktatási osztály utasításba adta, hogy ezentúl "egyetlen tanító, igazgató se merje elhagyni munkahelyét engedély nélkül."⁹¹

A pedagógusok állandó mozgását illetően (eltekintve az 1944 – 1945-ös időszak internálásaitól és az emigrálásoktól) két fő mozzanatot kell kiemelnünk.

Az egyik, hogy már 1944 ősztől számos pedagógust (és egészségügyi dolgozót) irányítottak a területre a Szovjetunió különböző vidékeiről. Pontos számuk megállapíthatatlan. A területi levéltár pártbizottsági okmányai között olyan adatra bukkantunk, miszerint 1944 és 1958 között 3 505 tanító, illetve tanár jött Kárpátaljára.⁹² Egy 1952-es miniszteri rendelet szerint viszont a háború utáni években 4 395 tanítót és tanárt irányítottak a keleti területekről Kárpátaljára, az 1951 – 1952. tanév végére azonban közülük csak 2 565-en maradtak meg állásukban. Az 1950 – 1951. tanév során például a rahói járásból 135-en, a beregszászi járásból pedig 31-en "különböző okok miatt felmondták állásukat."⁹³

Az 1946 – 1947. tanévben a területen a területi közoktatási osztály szerint 3 838 pedagógust,⁹⁴ a Kárpáti Igaz Szó szerint 4 000-et (ebből 482-öt magyar iskolákban),⁹⁵ a terület népgazdaságát elemző 1969-es statisztikai gyűjtemény szerint 6 200 pedagógust

foglalkoztattak.⁹⁶ A magyar iskolák pedagógusai közül a legtöbben, 146-an a beregszászi járásban tanítottak. Ugyanitt 30 keleti területről érkezett tanítót alkalmaztak (a járás pedagógusainak összlétszáma 214).⁹⁷

1952-ben a minisztérium arról számolt be, hogy jelentősen megnőtt a terület pedagógusai körében a helyi értelmiség részaránya. A statisztika fenntebb jelzett erős ingadozása miatt ezeket az adatokat is fenntartással kell kezelnünk, a valós helyzetről csak megközelítő képet adhatnak. A minisztérium szerint tehát az 1948 – 1949. tanévben a técsői járásban 126 kárpátaljai származású pedagógus tanított, az 1951 – 1952. tanévben már 354, azaz az összes pedagógusnak közel 45 százaléka. Ugyanakkor a rahói járásban az 518 pedagógus közül 372 volt helybeli (73 százalék).⁹⁸

1947 januárjában a területi közoktatási osztály szükségesnek tartotta leszögezni, hogy "megszűnt a bizalmatlanság a betelepült és a helybeli pedagógusok között", "kölsönösen segítik egymást".⁹⁹ Ezzel a kérdést hivatalosan levették a napirendről.

A másik tényező, hogy a nem orosz és nem ukrán tannyelvű iskolákban mutatkozó pedagógushiány enyhítésére a minisztérium szorgalmazta, hogy a szóban forgó tanintézetekbe azok tannyelvét értő pedagógusokat toborozzanak. Ugyanitt történik először említés arról, hogy a közoktatási osztályokhoz olyan tanfelügyelőket, illetve a pedagógus-továbbképző intézetekben olyan módszerészeket is kell alkalmazni, akik értik a nemzetiségek nyelvét. A rendelet kötelezte az odesszai, a kirovográdi, a nyikolajevi területek közoktatási osztályainak vezetőit, hogy többek között Kárpátaljára küldjenek "moldovánul" értő pedagógusokat, hogy alkalmazni tudják őket a "moldován és román tannyelvű" iskolákban.¹⁰⁰

Vagyis az egyes tanintézetek tannyelve és az ott dolgozó pedagógusok nemzetisége nem fedte egymást. A tantestületek nemzetiségi összetételéről igen kevés adat áll a rendelkezésünkre. Egy 1947 novemberi statisztika szerint 301 orosz, 3 306 ukrán, 3 belorusz, 1 grúz, 1 moldován, 1 örmény, 7 zsidó és 400 "egyéb" tanítót, illetve tanárt találunk a területen.¹⁰¹ A magyar iskolákban az 1947 – 1948. tanévben 522 pedagógus dolgozott.¹⁰² Mindössze az 1957 – 1958. tanévről tudjuk, hogy a magyar tannyelvű iskolák 1066 (vagy 1165 — ugyanaz a forrás két különböző adatot jelöl) pedagógusa közül 655 a magyar nemzetiségű.¹⁰³

A magyar tannyelvű iskolák pedagógusai közül az 1948 – 1949. tanévben 126-nak kevesebb mint 5, 220-nak 5 és 10 év közötti, 95-nek 10 és 15 év közötti, 50-nek 15 és 20 év közötti, 19-nek több mint 20 éves munkaviszonya volt.¹⁰⁴ A következő tanévben 197 pedagógusnak 5 évnél rövidebb, 258-nak 5–10 év közötti, 102-nek 10 és 15 év közötti, 75-nek 15 és 20 év közötti, 49-nek több mint 20 éves munkaviszonya volt.¹⁰⁵

1946 nyarán a magyar tanerők részére már külön átképző tanfolyamot, decemberben a pedagógus-továbbképző intézetben szemináriumot tartottak.¹⁰⁶ A központilag szervezett képzések mellett helyi kurzusokra is sor került, elsősorban az ukrán nyelv elsajátítása érdekében. Így például 1946 októberében a beregszászi járási Ardóban Ivancsó János és Galánta Ödönné, a magyar iskola igazgatója, illetve tanítónője irányításával szerveztek ilyen tanfolyamot, melynek legfontosabb tantárgyai közé tartozott a számtan, az SZSZKSZ földrajza és történelme. Ugyanakkor felölelték az elemi iskola 1. és 2. osztályának anyagát is.¹⁰⁷

A minisztérium szorgalmazására tanácskozássra hívta össze a területi közoktatási osztály a "nem orosz és nem ukrán" iskolák pedagógusait, hogy a hatalommal való párbeszédre, aktív propaganda- és agitációs tevékenységre, valamint a hivatalos nyelv mihamarabbi elsajátítására ösztönözzék őket.¹⁰⁸

Ugyanezen a tanácskozáson a beregszászi közoktatási osztály vezetője szóvá tette, hogy sürgősen meg kell oldani a képesítetlen magyar tanerők problémáját, akiket azzal a feltétellel alkalmaztak, hogy 1948-ig levelező tagozaton diplomát szereznek. Ugyanakkor azokat a tanítókat, akik az ungvári tanítóképzőbe jelentkeztek, elutasították azzal az indokkal, hogy nem tudnak ukránul, így nem vehetők fel a tanítóképzőbe.¹⁰⁹

A területi közoktatási osztály vezetője válaszolt a felvetett kérdésre. Beszámolójából az derül ki, hogy a magyar iskolák pedagógusai közül 55 nem rendelkezett megfelelő

végzettséggel, s közülük csak 9-en tanultak levelező tagozaton. A helyzetet azonban változtatni fog, hogy az 1947 – 1948. tanévben a huszti tanítóképzőben csoportot indítanak a magyar tannyelvű iskolák tanítói számára.¹¹⁰

Az ukrán közoktatási miniszter 1947 áprilisában megerősítette hogy a huszti tanítóképzőben mind a nappali, mind a levelező tagozaton megkezdik a magyar tanítóképzést¹¹¹ (a moldován tannyelvű iskolák tanítói számára pedig a csernovci tanítóképzőben indítanak nappali és levelező tagozatos csoportokat¹¹²), mert – ahogy fogalmazott – a szakképzetlen tanerők alkalmatlanok a tanulók kommunista szellemben való nevelésére, materialista világnézetük kialakítására, s körükben, valamint a szülők körében az ateizmus propagálására.¹¹³

A hivatalos szervek sajnálatosnak tartották, hogy a tanítók körében még mindig voltak olyanok, akik templomba jártak, különböző kereszteteket viseltek.¹¹⁴ A nyugati kultúra előtti hajbókolást egyszer s mindenkorra meg kell szüntetni.¹¹⁵

A beregszászi járásból az 1947 – 1948. tanévben 45 pedagógus tanult levelező tagozaton, ebből 34 a huszti, 9 az ungvári tanítóképzőben, ketten pedig az ungvári egyetemen.¹¹⁶ (A következő tanévben az egész területről levelező tagozatra jelentkező 22 tanítóból még mindig csak hatot vettek fel az egyetemre, a többit elküldték, mert nem tudtak oroszul.¹¹⁷) A tanév végi vizsgákat Huszton a 34 tanítóból 18-nak sikerült letennie, Ungváron viszont senkinek, ismét csak a nyelvi nehézségek miatt.¹¹⁸

"Ezek a rossz vizsgaeredmények azt bizonyítják, hogy a tanítók felkészületlenül mentek neki a nyári vizsgaidőszaknak" – szögezte le a beregszászi járási közoktatási osztály. – Am meg kell említeni azokat a tanítókat is, akik komolyan viszonyulnak ehhez a munkához és sikeresen tették le az állami és átvezető vizsgákat. Ők a következők: Nemes Anna, Bota Vilma, Bota Árpád, Barta Gyula, Horváth László, Voloscuk Konsztantyin, Krajnyik Erzsébet, File Elemér, Sáradi József, Bimba István, Szabó István, Cséka Éva, Turóci Béla." Minden levelező tagozatos tanítót figyelmeztettek, hogy vegye komolyan feladatát. "Amennyiben az első félévben nem produkálnak eredményt (a dolgozatok elkészítésében, a konzultációkon való megjelenésben, a jegyzetelésben stb.), úgy fel lesznek mentve állásukból."

A továbbtanuló tanítók segítése érdekében a járási közoktatási osztály a járási pedagógiai kabinetben konzultációkat szervezett a következő tanárok irányításával: Popovics (orosz nyelv), Harsányi (számтан, algebra), Karádi (magyar nyelv, földrajz), Johanovics (történelem), Simon (természetrész), Schieferer (fizika), Szolics (német nyelv). Hasonló konzultációs központokat szerveztek az egyes tanintézetekben is, így a bátyui magyar és ukrán tannyelvű iskolákban, valamint a mezővári, a mezőkaszonyi, kovászói, felsőremétei, gáti hétosztályos iskolákban, e tanintézetek pedagógusainak, elsősorban az orosz tanárok közreműködésével. A járási közoktatási osztály leszögezte: "Minden levelező tagozatos tanító köteles lelkiismeretesen munkálkodni szakmai felkészültségének emelésén. Minden szabadidejüket a tananyag és a módszertani irodalom elsajátítására kell fordítaniuk. Az igazgatóknak, tanügyi vezetőknek és állományon kívüli tanfelügyelőknek fokozottabban kell ellenőrizniük a levelező tagozatosok munkáját személyes beszélgetéseken, az előadásokon készített jegyzetek és a dolgozatok elkészítésének ellenőrzésén keresztül."¹¹⁹

A huszti tanítóképzőben 1950-ben végzett csoport¹²⁰ egyben az utolsó is volt, mert a magyar csoportot áthelyezték a munkácsi tanítóképzőbe.¹²¹ Egyidejűleg megszüntették az ungvári tanítóképzőt, melynek helyébe tanítóképző főiskola lépett. A 2. és 3. évfolyamosokat és a teljes levelező tagozatot a munkácsi tanítóképzőbe irányították, míg a negyedikesek Ungváron fejezheték be tanulmányaikat, de mint a munkácsi tanítóképző fiókjának hallgatói, tekintettel arra, hogy Munkácson őket helyhiány miatt már nem tudták fogadni (1950. szeptember 25-ig). A főiskolára 150 hallgatót vettek fel. A felvételi vizsgákat október 10-ig tartották, a tanév október 15-én kezdődött.¹²²

1953. június 5-én közölte a Kárpáti Igaz Szó hirdetésben, hogy "az 1953 – 1954-es tanévben indul az első évfolyam a magyar nyelv- és irodalomtudományi Karon az Uzshorodi

Állami Tanítóképző Főiskolán."¹²³ 1954. szeptember 9-i hatállyal azonban a főiskolát felszámolták, diákjait az egyetem vette át.¹²⁴ A magyar csoport hallgatói orosz nyelv és irodalom szakosok lettek, akik számára, bár fakultatív órakeretben, 1956 januárjától az egyetem történetében először magyar nyelvet (Vladimir Piroska) és magyar irodalmat (Balla László) is előadtak. Sem tanterv, sem tankönyv nem volt, a tanárok felelőssége volt eldönteni, mit és hogyan tanítanak. Magyarországról könyvek és sajtókiadványok csak a 60-as évektől jutottak el Kárpátaljára. Két évfolyam végzett ily módon az 1957 – 1958. és az 1958 – 1959. tanévekben, amikor az egyetemen megszűnt a magyartanítás.

Egy évre rá, 1960-ban Beregszászban népfőiskolai jellegű magyar művelődési egyetemet szervezett a helybeli értelmiség egy csoportja (Veress Gábor, Drávai Gizella, Reismann Menyhárt, Blanár József, Horváth Anna, Kiss Imre), ahol a magyar és a világi kultúra elemeivel ismerkedhetett közel háromszáz hallgató. Innen, Beregszászból indult el a kezdeményezés, hogy az Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban végre megnyíljon a magyar nyelv és irodalom szak (1965-től önálló tanszékkal), ami új korszakot nyitott a pedagógusképzésben.¹²⁶

Tárgyalt időszakunk kiemelkedő eseménye az a tanügyi értekezlet, melyre 1956. december 18-án került sor Ungváron.¹²⁷ A maga nemében egyedi, mivel ez volt az első és egyetlen alkalom, hogy kifejezetten a magyar tannyelvű iskolák igazgatóit, valamint azon járások tanfelügyelőit hívták össze, ahol magyar tannyelvű iskolák működtek. Az értekezlet jegyzőkönyve amiatt is különösen értékes, mert a területi közoktatási osztály okmányai között az utolsó, amikor minden felszólalást részletesen lejegyezték, illetve mellékeltek a szövegét (Csengeri Dezső felszólalásáról, bár ugyanolyan gépelt szöveg, mint a jegyzőkönyv egésze, a megfogalmazás alapján egyértelműen kideríthető, hogy az eredeti szöveg, s nem az értekezleten lejegyzett változat). A későbbi okiratok a felszólalás tényét két-három, többnyire formális mondatban jelzik csak.

Az értekezleten a técsői 3. sz. középiskola igazgatója arra panaszkodott, hogy az 1955 – 1956. tanévben az ungvári egyetem két végzősét irányították hozzájuk, akik azonban a magyar iskolában nem tudnak dolgozni, mivel alig beszélnek a magyar nyelvet.¹²⁸

Az ungvári 10. sz. középiskolában pedagógusértekezleten tűzték napirendre ugyanezt a kérdést, ahol a magyarul keveset tudó tanárok kötelezettséget vállaltak a nyelv elsajátítására. Számukra az iskolában tanfolyamot szerveztek.¹²⁹ Ugyanebben a tanintézetben az 1952 – 1953. tanévben az iskola igazgatóját és helyettesét elbocsájtották azért, mert több pedagógus nem beszélt az orosz nyelvet, illetve "nacionalista és erkölcstelen" magatartást tanúsított.¹³⁰

A beregszászi 4. sz. középiskola igazgatója arról számolt be, hogy tanintézetükben a pedagógusok nagy munkát fejtettek ki annak érdekében, hogy segítsék a lakosságot helyesen értelmezni a magyarországi és az egyiptomi eseményeket. Ugyanő veti fel, hogy magyar fordításban is meg kellene jelentetni a Mology Zakarpattya c. területi ifjúsági lapot.¹³¹

A borzsovai tanítók október–november folyamán a falusi klubban tartottak előadásokat.¹³² A műkedvelésről a vári középiskola igazgatója elmondta: "Számon kérik tőlem, hogy 2500 rubelt költöttem harmonikára, egyéb eszközökre pedig csak 500 rubelt. Igen ám, csak hogy az elmúlt tanévben azért kaptam megrovást, mert rosszul szerveztem meg a műkedvelő körök munkáját. Az idén erre úgy döntöttem, hogy inkább kapjak még egy megrovást, de végre beszerzek egy hangszeret, amivel talpra állítható a műkedvelő munka. Korábban megtörtént nálunk, hogy a pedagógusok énekeltek, a gyerekek pedig erre táncoltak. Ez bizony nem illik társadalmunkhoz, nem szolgálja az esztétikai nevelés céljait."¹³³

A gáti hétosztályos iskola igazgatója örvendetesnek nevezte, hogy a pedagógusokat immár nem terrorizálják afféle kijelentésekkel, hogy ha rosszul dolgoznak, a téglagyárba kerülnek fizikai munkásnak.¹³⁴

A vári középiskola igazgatója sajnálkozott, hogy iskolájuk még mindig az utolsó mind a látogatottság, mind a tanulmányi eredmények tekintetében. A szülők véleménye szerint ugyanis inkább legyen gyermekükből kétkezi munkás, minthogy ráerőltessék az orosz nyelvet,

ami a továbbtanulásnak egyetlen lehetséges eszköze.¹³⁵ Az ungvári 10.sz. középiskola igazgatója amiatt mentegetőzött, hogy ők ugyan minden tőlük telhetőt megtettek a szülők jó irányba való befolyásolása érdekében, de némelyükkel szemben tehetetlenek: az egyik szülő kijelentette, hogy lesz még magyar egyetem Kárpátalján, egy másik pedig azzal magyarázta a fegyelmetlenséget a tanulók körében, hogy nem kapnak vallásos nevelést.¹³⁶

A területi közoktatási osztály beszámolójából kiderül, hogy a munkácsi 3.sz. középiskolában mintaszerűen 62 tanulót felvettek a lenini komszomol és az ifjú pionírok soraiba,¹³⁷ míg a salánki hétosztályos iskolában a pionírnyakkendőt szekrényben elzárva tartják, s csak ellenőrzéskor veszik elő.¹³⁸ A nevetlenfalui hétosztályos iskolában viszont Molnár tanárnő a magyarországi események alatt megtagadta, hogy tanítványait a kolhozmezőkre irányítsa dolgozni.¹³⁹ Az ezzel kapcsolatos rendelet, amit a területi közoktatási osztály 18-as számmal adott ki 1957. február 16-án, arról számol be, hogy mind a beregszászi, mind a munkácsi, mind a nagyszőlősi járások iskoláiban közömbösek voltak "az események helyes értelmezésének elősegítésében." A fiatalok egy része a nem magyar tannyelvű iskolákban is ellenséges, azaz a magyarországi eseményekkel szolidarizáló magatartást tanúsított, így például az ilosvai járási drágabártfalvi középiskolában és az ungvári 2. sz. középiskolában.¹⁴⁰

Ekkorra, tehát az 1956 – 1957. tanévben a magyar tannyelvű iskolákban tanító 1060 pedagógus közül 115-nek volt felsőfokú végzettsége, 219-en tanultak levelező tagozaton, 721-nek volt középfokú végzettsége.¹⁴¹ Ebben a tanévben az ungvári egyetemnek 92 és a szakiskoláknak 250 magyar nemzetiségű diákja volt.¹⁴² Az 1957 – 1958. tanévben 23 magyar diák került be az ungvári egyetemre,¹⁴³ és, mint említettük, ebben a tanévben végeztek az első olyan orosz filológusok, akiket a magyar tannyelvű iskolák számára képeztek ki szaktanárnak.¹⁴⁴

Az ötvenes évek közepére kialakult helyzetet – ami ezután csak stabilizálódott, kivétel, hogy időközben majd megnyílik az egyetemen a magyar szak – összefoglalja és értelmezi Csengeri Dezsőnek, a dobronyi középiskola igazgatójának ezen a bizonyos értekezleten elhangzott felszólalása,¹⁴⁵ melyen őt magát is érték támadások. Az egyik magyar iskola igazgatója például felrótta kollégájának, hogy milyen jogon tart a babonák elleni harcra felvilágosító előadásokat falujában, amikor ő maga karikagyűrűt visel a kezén, ami a múlt csökevénye. A hasonlóan szélsőséges megnyilatkozás kivétel, nem tekinthető általánosnak vagy jellemzőnek.

Csengeri rámutatott többek között arra, hogy az egyetlen felsősoktatási intézmény, az ungvári egyetem nem képez tanárokat a magyar iskolák számára, s bár jól felkészült végzősöket irányítanak az iskolákba, azok nyelvi nehézségek miatt lejárattják magukat a tanulókkal szemben. Az egyetemi felvétel során ezért tekintetbe kellene venni, hogy a magyar iskolákba is megfelelő tanerő kerüljön, azaz olyan pedagógusok, akik tárgyakat képesek magyarul előadni. Ehhez 2. és 3. évfolyamon nem a cseh nyelvet, hanem a magyart kellene velük tanítani, s nem is annyira a társalgás nyelvét, mint a tudományos nyelvet, ami nélkülözhetetlen a fizika, a biológia és más tantárgyak előadásához.

A tudományterületek szaknyelvismeretének hiányát fokozta a magyar nyelvű tankönyvek rossz nyelvezete. A fordítók munkáját ugyanis olyan lektorok ellenőrzik, akik az oroszra ugyan tökéletesen bírják, magyarul azonban alig tudnak, nem érzik a nyelv finomságait, aminek következtében elutasítják az értelemszerű fordítást, s csak a szó szerinti fordítást engedélyezik. Ezért aztán a magyar iskolák tanárai maguk sem mindig értik a tankönyvek nehézkes, stílárisan minősíthetetlen nyelvezetét. Csengeri felveti, hogy a területen találni megfelelő szakembereket, akik szakszerűen elbírálnák a tankönyveket, sőt, tankönyvszerzők is lehetnének.

A magyar iskolák végzőseinek továbbtanulási lehetőségeit azzal is korlátozzák, hogy az érettségi utolsó napja június 24., a felvételi vizsgák pedig már július 19-én elkezdődnek, azaz

három hét alatt kell átvenni orosz nyelven például fizikából a 6–10. osztályokban addig magyar nyelven tanult anyagot. Nem beszélve arról, hogy a magyar iskolák tanterve orosz nyelvből és irodalomból nem azonos az orosz és ukrán iskolák tantervével, a felvételi követelmények mégis azonosak. Megtörténik, hogy az írásbeli felvételi vizsgadolgozat kérdéseit ukrán nyelven adják meg, s a magyar diák azért bukik meg, mert meg sem érti, miről szól a feladat.

A könyvesboltok tele vannak a legkülönbözőbb nyelvű szótárakkal (orosz–egyéb), orosz–magyar, magyar–orosz szótárt viszont egyáltalán nem lehet kapni.

Bármilyen idegen nyelv elsajátításának alapja az anyanyelv alapos ismerete. E tekintetben azonban nagy a lemaradás: helyesírást még mindig az 1922-es magyarországi szabályzat szerint tanítanak, pedig ott azóta már számos változás következett be.

Nem mutat jó példát a helyesírásban az egyetlen magyar nyelven megjelenő területi lap, a Kárpáti Igaz Szó sem, melyben nem jelölik a hosszú magánhangzókat.

A helyesírás kérdéseiről az értekezleten egyébként külön vita alakult ki. A beregszászi 4. sz. középiskola igazgatója szóvá tette például, hogy a magyar dolgozatokat nem lehet az orosz és az ukrán helyesírásra vonatkozó szabályok szerint javítani. A magyarban nagy gondot jelentenek többek között a hosszú és a rövid magánhangzók, s az említett nyelvekben erre vonatkozóan egyáltalán nincs szabály. Ezzel kapcsolatosan a területi pedagógus-továbbképző intézet módszerésze megjegyezte, hogy semmiféle kivételezésről nem lehet szó, az orosz és az ukrán helyesírásban is vannak specifikus sajátosságok, a magyarban a rövid és a hosszú magánhangzók tekintetében pedig szerinte az az eljárás, hogy amennyiben annak a szó jelentését megváltoztató szerepe van, úgy helytelen használata súlyos hibának számít, egyéb esetekben pedig kisebb hibának, vagyis két ilyen hibát lehet egy helyesírási hibának számítani.

Az elmondottakból az következik, hogy bár az állam nem folyamodott nyílt kényszerítő eszközöz, de a felülnézetben példamutató elképzelések a valóságban olyan körülményeket teremtettek, amelyek kettős ellentmondásba vitték a szülőket: egyrészt nem látták értelmét annak, hogy gyermekeik iskolába járjanak, hiszen nem láttak tényleges lehetőséget a megszerzett tudás kamatoztatására, gyarapítására; másrészt láttak ugyan kiutat, de csak abban, ha nem anyanyelű, hanem a többségi nemzet iskolájába járatják gyermekeiket, mert így tudnak érvényesülni, továbbtanulni. Ilyen körülmények között a pedagógus valóban fáklya szerepét tölthette be, kemény harcot kellett vívnia a kezdeti elbizonytalanodás után önmegvalósításáért, az új nemzedék felneveléséért. Tagadhatatlan az is, hogy a helyi káderek túlbuzgósága szintén eredményezhetett rossz befolyást.

A pedagógusképzés intézményei Kárpátalján

1744– 1794–1944	1902–1944	1914–1944	magyar pedagógusképzés			
			1947–1950	1953–1954	1954–1959	1963-tól
Ungvári görög katolikus kántortanító-képző	Ungvári görög katolikus tanítónőképző	Munkácsi állami koedukációs magyar és ruszin tannyelvű tanítóképző	Huszti tanítóképző (indult 1945-ben, megszűnt 1950-ben)	Ungvári Tanítóképző Főiskola magyar nyelv- és irodalomtudományi kara (a főiskola alapítva 1950-ben, megszűnt 1954-ben)	Ungvári egyetem: orosz nyelv és irodalom szak fakultatív magyar nyelvi és irodalmi tanulmányokkal (az egyetem alapítva 1945-ben)	Ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szak, 1965-től önálló tanszékkal
1938 végén – 1939 elején helyszín Nagyszőlős				1950-től: munkácsi tanítóképző (indult 1945-ben)		

A magyar tannyelvű iskolák pedagógusainak képesítés szerinti megoszlása az 1956/57. tanévben

Képesítés	felsőfokú	felsőfokú tanintézményben tanul	középfokú	képesítés nélkül	érettségi nélkül	összesen
Város v. járás						
Ungvár	13	14	22	-	-	49
Munkács	8	10	15	1	4	34
beregszászi	51	104	275	21	-	455
nagyszőlősi	21	53	144	4	-	222
munkácsi	3	8	65	9	-	85
rahói	2	3	11	-	-	16
técsői	6	3	15	1	-	25
ungvári	11	20	117	5	1	154
huszti	-	4	16	-	-	20
összesen:	115	219	680	41	5	1060

Forrás: Zurnal zvedenih sztatistichnih danih pro osvzitnyi usztanovi Zakarpatszkoj oblasztyi za 1945–46 po 1966–67 rr.

*A magyar tannyelvű iskolák pedagógusainak képesítés szerinti megoszlása
1947 – 1964 között (a kimaradó évekről nincsenek értékelhető adataink)*

Tanév→ Képesítés↓	1947/48	1948/49	1949/50	1959/60	1961/62	1963/64
felsőfokú	4	4	5	196	277	330
felsőfokú tanintézményben tanul	103	123	160	273	266	262
középfokú	329	298	349	626	768	667
képesítés nélküli	17	16	91	15	23	127
érettségi nélkül	69	69	76	-	-	-
Összesen:	552	510	610	1110	1334	1386

Forrás: KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 78, 2.1; uo., ügy. sz. 98, 158. l.; uo., ügy. sz. 188, 216. l.; uo., ügy. sz. 1712, 14. l.; uo., op. 3, ügy. sz. 18, 52. l.; uo., op. 6, ügy. sz. 46, 21. l.

*A magyar tannyelvű iskolák pedagógusainak képesítés szerinti megoszlása
az 1965/66. tanévben*

Képesítés → Város v. járás↓	felsőfokú	felsőfokú tanintézmén yben tanul	középfokú	képesítés nélkül	összesen
Ungvár	38	3	22	-	63
Munkács	31	7	15	2	65
beregszászi	193	89	276	71	629
nagyszőlősi	66	36	138	20	260
munkácsi	16	19	66	2	103
técsői	19	7	20	3	49
ungvári	52	36	128	11	227
huszti	10	3	11	4	28
összesen:	425	200	676	113	1414

Forrás: Pidszumki rozvitku narodnoji oszviti v Zakarpatszkij oblasztyi za 1965, 1970–75 rr. Uzshorod, 1976. – 300.

4. Az anyanyelvi oktatás keretei és tartalmi összetevői

a) óratervek

Az óraterv az a dokumentum, amely meghatározza, hogy hetenként milyen óraszámban kell tanítani az egyes tantárgyakat. Tárgyalt időszakunkban a legkorábbi általunk ismert óraterv az 1947 – 1948. tanévben lépett életbe, amikor a magyar tannyelvű iskolákban megszűnt az ukrán nyelv tanítása.¹⁴⁶

Sorszám	Tantárgy	Heti óraszám az							
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	
		osztályokban							
1.	anyai nyelv és irodalom	12	10	11	6	5-6*	5	44	=54-55**
2.	oroszb nyelv és irodalom	-	3	5	5	7	7	55	=16-15
3.	szépírás	2	2	-	-	-	-	-	
4.	számítan	7	6	6	6-7	6	1	-	
5.	algebra	-	-	-	-	-	4-3	3-2	
6.	mértan	-	-	-	-	1	2-3	2-3	
7.	fizika	-	-	-	-	-	2	2-3	
8.	kémia	-	-	-	-	-	-	3-2	
9.	természetráajz	-	-	-	1-2	2	3	2	
10.	földrajz	-	-	-	3-2	3	2	2	
11.	történelem	-	-	-	3-2	2	2	2	
12.	alkotmánytan	-	-	-	-	-	-	2	
13.	idegen nyelv	-	-	-	-	5-4	3	3	
14.	testnevelés	1	1	2	2	2	2	2	
15.	rajz	1	1	0,5	0,5	-	-	-	
16.	ének	1	1	0,5	0,5	-	-	-	
Összesen:		24	24	25	27	33	33	33	

* Az első szám az első félévre, a második a második félévre vonatkozik.

** Az összóraszám az első, illetve a második félévben.

Az V–VII. osztályokban az anyai nyelv és irodalom, valamint az orosz nyelv és irodalom heti óraszámából 2–2 óra volt az irodalmi olvasásra kijelölve, a többi pedig a nyelvi tanulmányokra. Az óraterveket mindig a közoktatási minisztérium hagyta jóvá egységesen a köztársaság valamennyi nem orosz és nem ukrán tannyelvű, azaz nemzetiségi iskolája számára. A választható idegen nyelvek: angol, német vagy francia.

A magyar tannyelvű középiskolákban 1953 – 1954-ben a tanítás az 1951 – 1952. tanévre jóváhagyott óraterv szerint indult meg.¹⁴⁷

Sor szám	Tantárgy	Heti óraszám az										
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
		osztályokban										
1.	anyai nyelv és irodalom	13	10	11	6	6	5	5	4	4	4	=67
2.	oroszl nyelv és irodalom	-	3	7	7	7	7	6	5	5	5	=52
3.	szépírás	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	
4.	számтан	6	6	5	6	6	2	-	-	-	-	
5.	algebra	-	-	-	-	-	3	3-2	3-2	2	2	
6.	mértan	-	-	-	-	1	2	2-3	2-3	2-1	2	
7.	trigonometria									2	2	
8.	fizika	-	-	-	-	-	2	2-3	3	3-2	3-4	
9.	kémia							2	2	2	3	
10.	csillagászat										1	
11.	természetrajz	-	-	-	1-2	2	3	2	2	2	-	
12.	földrajz	-	-	-	2	3	2	2	3-2	2-3	-	
13.	történelem	-	-	-	3-2	2	2	2	4	3-4	4	
14.	alkotmánytan	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	
15.	idegen nyelv	-	-	-	-	4	3	3-2	2-3	3	4-3	
16.	testnevelés	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	
17.	rajz	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	
18.	műszaki rajz								1	1	1	
19.	ének	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	
20.	pszichológia									1	-	
21.	logika										1	
Összesen:		24	2	27	29	3	33	33	33	34	34	

Az 1954 – 1955. tanévi óratervben nem volt szépírás, új tantárgy a munka az I–V. osztályokban. Jóval kevesebb óraszám jutott az anyai nyelvre és az irodalmi olvasásra, mint az előző óratervben, és nem volt nyelvtan a VIII–X. osztályokban, előnybe került az orosz nyelv és irodalom:¹⁴⁸

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
anyai nyelv és irodalom	13-10	9	8	5	5	4	4	2	2	2	=54-51
oroszl nyelv és irodalom	0-3	4	6	5	7	8	7	7	7	7	=58-61

Az 1955 – 1956. tanévtől kiiktatódott a logika, megnövelt óraszámában volt a munkaoktatás az I–V., VII–X. osztályokban, fontosabb szerephez jutott az anyanyelv:¹⁴⁹

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	
anyai nyelv és irodalom	13-10	9	9	5	6	6	5	2	2	2	=59-56
orosz nyelv és irodalom	0-3	4	5	5	6	6	6	6-5	5	5	=51-50

Az 1956–1957. tanévtől nem volt alkotmánytan és pszichológia, továbbá nőtt a munkaórák száma mind a tíz osztályban.¹⁵⁰

A politechnikai munkaiskola óraterve az 1962–1963. tanévben (az anyanyelvi órák száma másfélszerese az orosz nyelviekének, de az anyanyelvet ugyanolyan óraszámában oktatták, mint a munkát; új tantárgy a biológia, a politológia, a polgárvédelem, különváltak a munka és a termelési oktatás):¹⁵¹

Sor szám	Tantárgy	Heti óraszám											
		általános iskola								középiskola			
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	
1.	anyai nyelv	12	8	8-7	6	4-3	4-3	2	2	-	-	-	=46-43
2.	és irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	4-3	=16-15
3.	orosz nyelv	-	4	6-7	7	3-4	3	2	2	1	0-1	1	=29-32
4.	és irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2	3	2	4-3	=17-16
5.	számtan	6	6	6	6	6	2	-	-	-	-	-	
6.	algebra						2	4-3	3-2	2	2-1	1-2	
7.	mértan						2	2-3	2-3	2-1	1-2	1-2	
8.	trigonometria	-	-	-	-	-	-	-	-	0-1	1	1	
9.	fizika						2	2	3	3	4-3	3	
10.	csillagászat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
11.	kémia							2	2	2	2	2	
12.	természetrész	-	-	-	3-2	-	-	-	-	-	-	-	
13.	biológia	-	-	-	-	2	2	2	2	2	-	-	
14.	gyakorlat a kísérleti részlegen					0-1	0-1	0-1					
15.	földrajz	-	-	-	-	2	2	2	2	-	2	-	
16.	történelem	-	-	-	1-2	2	2	3-2	3-2	3	4	3-1	
17.	politológia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0-4	
18.	idegen nyelv	-	-	-	-	4-3	3	3	3-2	2	2	3	
19.	munka	2	2	2	2	2	2	2	2	-	-	-	=16
20.	rajz	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	
21.	műszaki rajz							1	1	1	1	1	
22.	ének	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	
23.	termelési oktatás									10	10	10	=30
24.	testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
25.	polgárvédelem	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Összesen:		24	24	26	29	33	34	34	34	36	36	36	

A IX–XI. osztályokban a tantárgyi órák száma megegyezett az I–III. osztályokéval, a többit a termelési oktatás töltötte ki. Homonnaj Vaszil ennek az iskolának a feladatát és a szerepkörét így határozta meg. A tizenegy osztályos iskola megteremtésével egy évvel hosszabb lett az iskolai oktatás és ezzel visszatartotta a népgazdaság munkaerővel való ellátását, s a népgazdaságnak nehézségeket okozott. A szakmai felkészítés bevezetése nehezebbé tette a pályaválasztást a tanulók hajlamainak és érdeklődésének megfelelően, mivel minden egyes iskolában legfeljebb két-háromféle szakmára való kiképzést tudtak biztosítani, amely szakmák meghatározásakor nem a népgazdaság igényeiből indultak ki, hanem az anyagi lehetőségeket és a helyi adottságokat tartották szem előtt. A termelési szakirányú középiskolák végzőseinek csak 5–7 százaléka helyezkedett el tanult szakmájában, a többségnek új szakmát kellett tanulnia.¹⁵²

A tizenegy osztályos iskola tehát a szakmunkásképző intézetek szerepét is át kívánta vállalni. Ennek értelmetlenségét belátták ugyan, de az oktatás szerepének a termelési munkával szembeni másodlagossága továbbra is vitathatatlan szempont maradt az iskola szerepének meghatározásában.

Az 1964–1965. tanévi órateremben csökkent az orosz nyelvi órák száma, a politológia helyébe a társadalomtudomány lépett.¹⁵³

Az 1966–1967. tanévben az ismét tízosztályos középiskola óratervében nem volt trigonometria, egybeolvadt a munka és a termelési oktatás, lényegesen lecsökkentett óraszámú, új tantárgy a "beszélgetés szovjet társadalmunkról"¹⁵⁴ (a következő tanévtől megszűnt¹⁵⁵):

Sor-szám	Tantárgy	Heti óraszám										
		I.	II.	III	IV	V.	VI	VI	VI	IX	X.	
1.	anyai nyelv	12-10	8	7-8	6	4-3	3-4	2	3-2	-	-	=45-43
2.	és irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2	3	3	=14
3.	orosz nyelv	0-2	4	5-4	5	3-4	3	2	2	1	1	=26-28
4.	és irodalom	-	-	-	-	2	2	2	2-3	4	4	=16-17
5.	számтан	6	6	6	6	6	2	-	-	-	-	
6.	algebra	-	-	-	-	-	2	4-3	3	4	4	
7.	geometria	-	-	-	-	-	2	2-3	2	2	2	
8.	történelem	-	-	-	2	2	2	3-2	3	4	3	
9.	beszélgetés szovjet társadalmunkról								1	-	-	
10.	társadalomtudomány										2	
11.	természetrész	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	
12.	földrajz	-	-	-	-	2	2	2	3	2	-	
13.	biológia	-	-	-	-	2	2	2	2	-	2	
14.	fizika	-	-	-	-	-	2	2	3	5	5	
15.	csillagászat										1	
16.	műszaki rajz	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	
17.	kémia	-	-	-	-	-	-	2	2	4	3	
18.	idegen nyelv	-	-	-	-	3	3-2	2-3	2	2	2	
19.	rajz	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	
20.	ének	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	
21.	testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	
22.	munka	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	
23.	polgárvédelem ¹⁵⁶									1	-	
	Összesen:	24	24	24	27	32	33	33	36	36	36	

Az anyanyelvi irodalomórák tényleges számáról reális képet azonban csak akkor kapunk, ha különbséget tettünk irodalmi olvasás óra és irodalomóra között, illetve meghatároztuk a nem anyanyelvi irodalom, elsősorban az orosz irodalom részarányát az anyanyelvi irodalom órakeretein belül. A következőkben erre teszünk kísérletet.

b) tantervek, tankönyvek

A tanítási-tanulási folyamat segítségével történő iskolai személyiségformálás céljait, feladatait, ennek tantárgyi kereteit, időarányait, a művelődési tartalom (tananyag) csomópontjait, a nevelési feladatokhoz és az adott tartalomhoz kapcsolódó, a tervezett tanulói teljesítményeket, tevékenységeket, személyiségvonásokat meghatározó követelményrendszer alapjait a tanterv tartalmazza. Az oktatás tartalmát, módszereit és eszközeit strukturálisan célszerűen a tankönyv egyesíti magában, szervezi és irányítja a megismerő tevékenységet. Az oktatás tartalma tekintetében tehát elengedhetetlen összetevők a tanterv és a tankönyv.

1945 – 1947 között Ukrajna iskoláiban a tanítás a háború előtti tantervek szerint folyt, az aktuális párthatározatok alapján eszközölt kisebb módosításokkal. 1947 – 1951 között is csak a középiskolai osztályok tantervében történtek változtatások,¹⁵⁷ így azok a magyar iskolákat nem érintették. Sokkal inkább változtak ebben az időszakban az ukrán irodalmi tankönyvek, melyek "túlzottan idealizálták Ukrajna régmúltját", "aránytalanul nagy hangsúlyt fektettek az ukrán írók és költők nemzeti érzületére".¹⁵⁸ Még egy ilyen nagy tisztogatásra 1956-ban került sor, amikor – most már valamennyi tankönyvből, így a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvekből is – ki kellett iktatni Sztálint és az őt dicsőítő műveket.¹⁵⁹

A román tannyelvű iskolák tankönyvgondjait úgy oldották meg, hogy azokat teljes egészében Moldáviából szállították. Horváth, az aknaszlatinai román iskola igazgatója 1947 januárjában kérte, hogy latin betűs tankönyveket kaphassanak, de válasza sem méltatták.¹⁶⁰ Ekkortól rendszeresítették a cirill betűs moldován tankönyveket.¹⁶¹

Az 1945 – 1946. tanévben a magyar iskolák tanmeneteit a járási közoktatási osztályok, illetve maguk az iskolák állították össze a nyári tanfolyamokon kapott utasítások alapján, eléggé nehézkesen. "Sajnos nem sokat értettünk, mert ukrán és orosz nyelven folyt az előadás. A fordításokból ismerkedtünk meg az új irányelvekkel" - fogalmazta meg az egyik beregszászi tanító.¹⁶²

A tanári öntevékenység egy érdekes színfoltját szolgáltatja a területi hivatalos lap fordításos változatában, a Kárpáti Igaz Szó-ban 1946 őszén megjelent hír. Ebből az derül ki, hogy a vidék magyar iskoláinak egyikében a magyarórán a tanító az Óda a pálinkás üveghez című verset tanította a gyerekekkel, melyben az erkölcstelenség és az iszákosság nyílt propagandája foglaltatott.¹⁶³ A cikk eredetileg ukrán nyelven íródott, s a valódi címet nem tudta a szerző hitelesen tolmácsolni. Ebben a kérdésben egyébként a később megjelenő Hadrovics–Gáldi nagyszótár sem tudta volna eligazítani.¹⁶⁴ A költemény, amiről szó van – a Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz, azaz Csokonai Vitéz Mihály "bús" szívének "ünnepi" éneke. A vers beiktatása a tananyagba természetes, hiszen Keresztes Pál és Pintér Jenő irodalomtörténetében, amin feltehetően felnőtt az esetben szereplő tanító, a Magánossághoz és A tihanyi echóhoz c. költeményekkel egyenrangú méltatást kapott.¹⁶⁵

1946 novemberében még mindig nem volt utasítás arra vonatkozóan, hogy milyen tanterv szerint haladjanak, milyen írókat tanítsanak a magyar iskolákban az orosz nyelv és irodalom (ekkor még ukrán nyelv és irodalom is), valamint a magyarórákon.¹⁶⁶

A többi tantárgyból az egységes tanterv volt érvényes minden iskolára nézve, tannyelvétől függetlenül. Az orosz vagy ukrán nyelvű tankönyvekből kell fordítani a tananyagot, ami nehezen ment a tanítóknak.¹⁶⁷ A korabeli levéltári iratokban erről például ilyen feljegyzéseket találunk: "Nagy zökkenő állott be novemberben a történelem tanításánál, amikor megtudtuk, hogy a minisztérium által nyomtatásban kiadott tanterv szerint kell haladni, melyről nem is hallottunk semmit és így nem is láthattuk. Addig pedig már sok olyan anyagot vettünk át, melyek az új tantervben nem voltak felvéve. Mi kezdtük I. Péterrel, a tanterv pedig az ókorral."¹⁶⁸ Vagy: "A legnagyobb könnyebbséget talán a számtankönyv adta. Mert míg a régi érában a számtan tanítás rövid sétalépésben haladt előre, addig a Szovjet rendszer az állam méreteihez méltó hatalmas kifejezésekkel, számkörökkel írja elő a számtan tanítását."¹⁶⁹

1947 januárjára megjelent az orosz nyelvi tanterv a magyar iskolák számára, ám az, a

nyelvtanulás kezdeti szakaszáról lévén szó, irreálisan nagy anyagot ölelt fel. Povhan, a beregszászi járási közoktatási osztály vezetője a csökkentését kérte.¹⁷⁰ Ugyanakkor Kovács mezőkaszonyi iskolaigazgató szóvá tette, hogy a járási közoktatási osztály által jóváhagyott oktatási program magyar irodalomból nem felel meg a szovjet iskola követelményeinek, mert az V-VII. osztályokban jóformán csak meséket és elbeszéléseket kell tanítani.¹⁷¹ Az alsó (I-IV.) osztályok számára pedig "olyan tanmenetet adott ki a központ, mely a magyar anyanyelvű tanulók részére nem felel meg, mert rövid időt szab a betűk ismertetésére. A tanmenet hasonló az ukrán tannyelvű iskolák részére kiadott orosz nyelv tanmenetéhez. Nekik könnyebb a rokon nyelv tanulása, mert már ismernek egy szláv nyelvet. A magyar anyanyelvű tanuló pedig teljesen ismeretlen a nyelvben és nehezebb a már ismert betűt másként hangoztatni mint addig."¹⁷²

A beregszászi járásban ekkor már működött a magyar nyelvi és irodalmi szakcsoport, melynek vezetője Karádi László volt. Az ő beszámolójából ismerjük meg a tanmenetek jóváhagyásának módját: a járási közoktatási osztály bizottságot hozott létre, amely megvitatta a költeményekből és prózai olvasmányokból álló irodalmi anyagot, amit az V. osztály számára Dudits Klára, a VI-VII. osztályok számára Karádi László állított össze. A jóváhagyott tananyagot a tanítók a szakcsoport ülésén másolták le (beleértve a versek és elbeszélések szövegét is) – Mezőváriból Nagy Erzsébet, Bátyuból Medveczky Olga, Nagyberegről Filep Péter, Gátról Tóth János, Mezőkaszonból Tóth Endre – tehát ezek az első "irodalmi tankönyveink".¹⁷³

A tankönyvek teljes hiánya az oktatás nyilvánvaló nehézségei mellett egyéb gondokat is okozott, ugyanis minden tantárgyból "mindent írni kellett a tanulóknak. Ezzel a gyors írással a tanulók szép írása elromlott (...) Némely gyermek írógörcsöt kapott az ujjában. Nem volt elég irkájuk, nem lehetett tintát kapni. Ami a legnagyobb hiba volt, nem volt elég idő arra, hogy a tananyagot módszeresen dolgozzuk fel (...) Nagy hiba volt az is, hogy a hiányzó tanulók nehezen pótolták az anyagot vagy a papírdarabok, amelyekre sokszor írtak, elvesztek."¹⁷⁴

A legkisebbeket írni-olvasni a fonomimika módszerével¹⁷⁵ tanították, az olvasás gyakorlásához a magyarul megjelenő újságot használták.¹⁷⁶ A másodikosoknak már ugyanúgy le kell írniuk az olvasmányokat mint a felsősöknek.¹⁷⁷ A harmadikosok még mindig írási nehézségekkel küzdenek: "Ezek a gyermekek zsinórírást tanultak. Most dűlt írás a szabály. Mivel begyakorolták az előbbit, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dűltek, se nem állók."¹⁷⁸

A tanév végére némiképp megváltozott a helyzet a tankönyvek tekintetében. Már 1945-ben létrehoztak egy bizottságot, melyet a magyar iskolák tankönyvügyével bíztak meg.¹⁷⁹ 1946 májusában megnyílt az állami Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó ungvári szerkesztősége¹⁸⁰ (vezetője ekkor Karbovanec Mihály, aki 1945-ig a nagybereznai ruszin polgári iskola igazgatója volt, utána 1948-ig Popovics Mihály író, majd néhány hónapig Weisz Sámuel, őt követte Zsupán József író, majd 1962-től Ivaskovics Mihály). 1946 végétől 1947 áprilisáig az I-IV. osztályosok számára kikerült a nyomdából a háború utáni első magyar nyelvű tankönyv – Nyikityin "Szám-tankönyv"-ének magyar fordítása, majd Sesztakov "A Szovjetunió történelme", Tyerehov-Erdélyi "Földrajz" és Szkatkin "Élettelen természet."¹⁸¹ (Az V-VII. osztályos tankönyvek kiadását 1948-ra tervezték.¹⁸²) Elosztásuk azonban nem volt zavartalan, az 1946 – 1947. tanév második felében csak a szám-tankönyvet használták általánosan, amely eredeti funkciója mellett olvasókönyvként is szolgált.¹⁸³

Az egységes tantervek hiányában nagy bonyodalmakat okoztak az évfáradó vizsgák is. Kiderült ugyanis, hogy minden járásban más-más volt a tananyag abból eredően, hogy a járási közoktatási osztályok maguk hagyták azt jóvá a pedagógusok javaslatai alapján. A tételeket azonban területi szinten állították össze és adták ki onnan az iskoláknak. Így olyan kérdések is bekerültek, amelyeket az adott iskolában esetleg egyáltalán nem tanítottak. Megisméltődött az előző tanév gyakorlata: a tanulókat a szünidőben kellett behívni az iskolába, hogy megtanulják a vizsgatételek ismeretlen anyagát.¹⁸⁴ Egységes tanterv egész 1951-ig nem volt.

1947 novemberében veszélybe kerültek a magyar irodalmi órák. A területi közoktatási osztály utasította a járásokat, hogy az irodalmi olvasás (és nem irodalom) órák anyagába iktassák be a szovjet-orosz és szovjet-ukrán írók műveit is, hogy azok jobban rögződjenek a tanulók emlékezetében.¹⁸⁵

1947 őszén a Szovjetunióban járt Ortutay Gyula akkori magyar közoktatási miniszter, aki képzőművészeti, természettudományi könyveket, orosz irodalmi művek magyar kiadásait, valamint "újonnan megjelent demokratikus általános iskolai tankönyveket" juttatott el Moszkvába.¹⁸⁶ Ezekről a tankönyvekről tudomást sem szereztek Kárpátalján.

Az 1948 – 1949. tanévben már használhatták az időközben megjelent Ábécéskönyvet, Kutlán István munkáját (1947), ami az első eredeti magyar nyelvű tankönyv,¹⁸⁷ ám csak kevés iskolába jutott el, illetve nem elegendő példányban.¹⁸⁸ Még ekkor is számos helyen az újság a kisiskolások első olvasókönyve.¹⁸⁹

Kutlán István a tehetséges festő, fancsikai tanító készítette ábécéskönyvek 1965-ig voltak használatban, ezután Ónody Géza tiszvási tanító vette át a stafétabotot.¹⁹⁰

Az irodalomórán 1948-tól már nem irodalmi műveket kell tanítani, hanem kisebb elbeszéléseket, amit a tanító maga állít össze a népek életéből, a kolhoz hétköznapijairól, vagy pedig az orosz, illetve ukrán nyelvű tankönyvekből kell fordítaniuk.¹⁹¹ Ebben a tanévben vizsgálták felül az iskolai és a közkönyvtárak könyvállományát. E célból bizottságot hoztak létre. Többek között az ungvári bizottságnak tagja volt Sándor László, a beregszászinak Győry Dezső.¹⁹² Ezentúl csak Vörösmarty Mihályt, Petőfi Sándort, Jósika Miklóst, Jókai Mórt, Madách Imrét, Eötvös Józsefet, Arany Jánost, Mikszáth Kálmánt és Ady Endrét lehet tanítani, illetve az ő műveik maradhattak meg a könyvtárakban.¹⁹³ Ebben a tanévben a beregszászi járási magyar nyelvi és irodalmi szekció vezetését és ezzel az V-VII. osztályosok irodalmi és nyelvi tananyagának szerkesztését Karádi Lászlótól átvette Drávai Gizella.¹⁹⁴

1950-ben továbbra sem volt egységes tanterv,¹⁹⁵ ám megjelent az első irodalomkönyv a magyar iskolák számára: Irodalmi olvasókönyv a hétosztályú iskolák 5. osztálya számára, az ukrán közoktatási minisztérium jóváhagyásával, 287 oldalon, 7 000 példányban. Az összeállító Hidas Antal, a Moszkvában élő magyar író és Máchlin Nátán, az ukrán közoktatási minisztérium munkatársa, szerkesztő Krásznová Anna – Hidas Antal felesége, Kun Béla lánya.¹⁹⁶

Hidas Antal 1948 óta aktívan közreműködött szerzőként, műfordítóként és szerkesztőként az ungvári könyvkiadó munkájában. A Kárpátalján jóváhagyott írókról azonban nem igen volt tudomása, hiszen az olvasókönyvbe Petőfi Sándor (János vitéz az óriások között, A magyar nemes, A mágnásokhoz), Illyés Gyula (Puszták népe), Arany János (Toldi), Ady Endre (A grófi szérűn, Proletár fiú verse), József Attila (Anyám), Illés Béla (A bányában), Zalka Máté (Hogya), Balázs Béla (Egy Sztálin arcképre, Sztálingrád), Várnai Zseni (Vörös Május), Fodor József (Piros fejfák), Móricz Zsigmond (Tragédia, A hét krajcár, A szegény tanuló), Darvas József (Felszabadulás) került be. Életrajzi adatokat csak Petőfiről közölt, akiről Hidas monográfiáját 1948-ban jelenttette meg az ungvári tankönyvkiadó; ez volt az 1945 utáni időszakban az első eredeti magyar nyelvű könyv, amit Kárpátalján adtak ki. Az olvasókönyv felépítésében nincs törvényszerűség, a felsorolt magyar írók művei A. Puskin, L. Tolsztoj, T. Sevcenko, I. Franko és számos szovjet szerző magyarra fordított műveivel váltakoznak. A magyar irodalmi anyag a tankönyvnek mintegy egynegyed részét képezi.

Más nem lévén, ebből tanultak a VI-VII. osztályosok is. Az V-VII. osztályokban szigorúan csak irodalmi olvasás órákat, s nem pedig irodalomórákat kell tartani.¹⁹⁸ A Hidas–Máchlin-féle olvasókönyvet több mint egy évtizedig nem múlják felül.

1951 decemberében a tankönyvkiadó megjelentette a magyar nyelvi tantervet az I-IV. és az V-VII. osztályok, 1952-ben pedig az irodalmi olvasás tantervét az V-VII. osztályok számára.¹⁹⁹

1954-ben két irodalmi olvasókönyv látott napvilágot (a szerzők itt és ezután végig kárpátaljaiak):

- Irodalmi olvasókönyv a magyar tannyelvű iskolák VI. osztálya számára. Összeállítói Csengeri Dezső, Kormos Adél, Vladimir Mihály. Felelős szerkesztő Balla László. Terjedelme 247 oldal, 4 400 példány. Ebben már alig van magyar irodalmi anyag: Petőfi négy verse (Palota és kunyhó, Akasszátok föl a királyokat!, Itt a nyíl, mibe löjtem?, A tél halála), Gergely Sándor (Utánam) és Hidas Antal (Dal az ifjakhoz, Szovjet bölcsődal).²⁰⁰
- Irodalmi olvasókönyv a magyar tannyelvű iskolák VII. osztálya számára, 392 oldalon, 4.800 példányban. Ebben a magyar irodalmi anyag: Petőfi Sándor (A nagy költő alkotásai az 1846-tól 1848-ig terjedő időszakban, Egy gondolat bánt engemet, A király és a hóhér, A mágnásokhoz, 1848. - Mártius 11.) és Hidas Antal (A bolsevik esküje, Magyar kikelet). A tankönyv végén – ami új dolog – irodalomelméleti ismeretek összefoglalását találjuk. És itt jelenik meg először tananyagként Olesz Honcsar Zászlóvivők c. regénye, ami később három évtizeden keresztül volt a magyar tannyelvű iskolákban az irodalmi érettségi vizsgadolgozatok egyik választható témája.²⁰¹

Az 1955 – 1956. tanévben vetődött fel, hogy az 1952. évi tanterv megújításra szorul, egységes magyar irodalmi tantervet kell kidolgozni a VIII-X. osztályok számára, s annak alapján tankönyveket szerkeszteni.²⁰² A magyar tannyelvű iskolákban ekkor nem csak a magyar irodalmi tankönyvek hiányoztak, de a többi tantárgyból sem fordították még le a középiskolai osztályok számára az általánosan használatos tankönyveket. Ezekben az osztályokban 1953-tól a 60-as évek elejéig ismét minden tantárgyat az órán jegyzeteltek a tanulók. Ez volt a második írásbeliség korszaka a háború utáni időszakban.

Az új ötödikes irodalmi olvasókönyvet Kormos Adél, a hatodikost Csengeri Dezső, a hetediket Vlagyimir Mihály szerkesztette. A nyelvtankönyvek szerzői Zsupán Mihály (I. osztályos), Popovics Tibor (II. és III. osztályos), Dobos M. (IV. osztályos), Vlagyimir Piroska (V-VI. osztályos), Drávai Gizella (VII-VIII. osztályos).²⁰³

A magyar nyelvtanítás területén külön harcot kell vívni. Még a helyesírási hibák javítását is az orosz és az ukrán nyelv szabályaihoz kötötték. Hudánics, a beregszászi 4.sz. iskola igazgatója hiába hivatkozott a nyelvi sajtóságokra,²⁰⁴ Csekán, a területi pedagógus-továbbképző intézet munkatársa aaptalannak tartotta aggályait.²⁰⁵ A továbbképző intézet azonban nem mindenben volt ilyen rugalmatlan. Dmitrijeva, az orosz nyelvi módszerész úgy vélte, hogy a magyar gyerekekkel megszerettetni és megtanítani kell az orosz nyelvet, s nem rájuk kényszeríteni. Helytelenítette, hogy a péterfalvi iskolában a tanulóknak megtiltották, hogy a szünetben magyarul beszéljenek.²⁰⁶

Az 1955 – 1956. tanév arról nevezetes, hogy ekkor voltak az első érettségik (Nagyberegen, Mezőváriban, Mezőkaszonyban, Nagydobronyban),²⁰⁷ s az anyanyelvi vizsgákon először írtak dolgozatot irodalmi témából.²⁰⁸

A területi közoktatási osztály okmányai között megtaláltuk kéziratban azt a tantervet, amit Drávai Gizella állított össze az V-VIII. (irodalmi olvasás) és a IX-XI. (irodalom) osztályok számára 1958 – 1959-ben.²⁰⁹ A minisztériumban jóváhagyásra a Balla László és Csengeri Dezső összeállította tanterv került (megjelent 1961-ben).²¹⁰

1960 – 1962 között a tankönyvkiadó az általános iskolai osztályok számára az 50-es években kibocsájtott könyveket adta ki újra, módosításokkal, az első középiskolai irodalmi tankönyvek – tehát nem irodalmi olvasókönyvek – szerkesztését pedig Balla Lászlóra és Drávai Gizellára bízta²¹¹ (ezekben a tankönyvekben már nincsenek orosz – akiket egyébként orosz irodalomból is tanítottak – és egyéb köztársaságokbeli szerzők, csak ukrán írók és költők).²¹²

Első középiskolás irodalmi tankönyveink nagy lépést tettek a szakszerűség felé azzal, hogy előbb, illetve egyidőben volt a tanterv, mely 1961-ben jelent meg nyomtatásban. A IX. osztályban tanították Balassi Bálintot, Csokonai Vitéz Mihályt, Eötvös Józsefet, Petőfi Sándort 42 órában (összesen 70 óra), a X. osztályban Arany Jánost, Jókai Mórt, Mikszáth Kálmánt, Gárdonyi Gézát 37 órában (összesen 70 óra), a XI. osztályban Ady Endrét, Móróc Zsigmondot, József Attilát, Zalka Mátét, Veres Pétert, Illyés Gyulát 29 órában (összesen 70 óra). Az érettségi közeledtével egyre kevesebb magyar irodalmi ismeretet kaptak a magyar iskolák tanulói.²¹³

Bár az órateremben szereplő magyarórák száma nem egyezett meg a valóban a magyar irodalomnak szentelt órákéval, meg kell állapítanunk, hogy a negyvenes évek végén a magyar irodalom kiszorítására indult folyamat a 60-as években visszafordult. Megindult az irodalomtanítás nagykorúvá válása a magyar tannyelvű iskolákban: nemcsak szövegismeretet, hanem műelemzési, életrajzi, irodalomtörténeti ismereteket is adott, nem helyettesítette, de pótolta a magyar történelmet is, ami 1989-ig kimaradt a szovjet iskolák tananyagából.

A tankönyvek:

- Irodalmi olvasókönyv. Az Ukrán SZSZK magyar tannyelvű középiskoláinak IX. osztálya számára. Jóváhagyta az Ukrán SZSZK Közoktatásügyi Minisztériuma. Kijev – Uzsgorod, 1961. Szerzője Balla László. 1966-ban a harmadik kiadás még mindig változatlan. A tankönyv tagolása: bevezető – az irodalomról általában; 1. fejezet – A magyar irodalom a XVIII. század végéig (Balassi Bálint: A végek dicsérete, Búcsúja hazájától; Csokonai Vitéz Mihály: Jövendölés az első oskoláról a Somogyban, A Reményhez, Szegény Zsuzsi, a táborozáskor); 2. fejezet – A XIX. század első felének irodalma (Fazekas Mihály: Ludas Matyi; Katona József: Bánk bán; Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban, A vén cigány; Eötvös József: Magyarország 1514-ben, A falu jegyzője; Petőfi Sándor: A nép nevében, Szeptember végén, A nép, A mágnásokhoz, Nemzeti dal, A pusztán, télen, Rongyos vitézek, Az apostol); 3. fejezet – A XIX. század első felének ukrán irodalmából. A tankönyv elemzi az egyes irodalmi korszakokat, közli az írók – költők életrajzeit, elemzi a tankönyvbe felvett irodalmi műveket, illetve foglalkozik irodalomelméleti kérdésekkel (az irodalmi mű hőse, a színmű, a társadalmi líra, a regény, a forradalmi költészet, a lírai művek tulajdonságai, a mű tárgya, a típusalkotás, a kritikai realizmus). E kérdések mindegyikének taglalása egy-egy olyan irodalmi mű bemutatását előzi meg, amely példaként szolgál gyakorlati értelmezésére.
- Irodalmi olvasókönyv az Ukrán SZSZK magyar tanítási nyelvű középiskoláinak X. osztálya számára. Jóváhagyta az Ukrán SZSZK Közoktatásügyi Minisztériuma. Kijev – Uzsgorod, 1963. Szerzője Drávai Gizella. Témája: a magyar irodalom a XIX. század második felében. Tagolása: 1. Az önkényuralom kora (1849 – 1867); 2. A kiegyezés kora (1867 – 1905). Részletesen tárgyalt szerzők és művek: Arany János (A szegény jobbágy, Szondi két apródja, A walesi bárdok, Családi kör), Jókai Mór (Fekete gyémántok), Mikszáth Kálmán (Különös házasság, Bede Anna tartozása), Gárdonyi Géza (Egri csillagok). Az előző tankönyv a megfogalmazás szerint az egyes korszakok "általános jellemzését" adta, itt "a kor történeti áttekintését" kapjuk; az irodalmi élet bemutatásakor szóba kerül Tompa Mihály, Madách Imre, Gyulai Pál, Vajda János, Tolnai Lajos. Az életrajzok részletesebbek, az író–költő helyét is kijelölik az általános irodalmi folyamatban. Az irodalomelmélet taglalása az előzőhöz hasonló elveket követ: lírai és epikai művek, a ballada, a novella, a történelmi regény. A tankönyv második fele a XIX. század második felének és a XX. század elejének ukrán irodalmát vizsgálja, az itt taglalt elméleti kérdések: tipikus jellemek tipikus

körülmények között, a művészi eszközök rendszere a tipikus jellemelek megalkotásában, a tartalom és a forma egysége.

- Irodalmi olvasókönyv ... a XI. osztály számára. Balla László munkája. Kijev – Uzsgorod, 1963. Tagolása: A kor általános jellemzése, 2. A magyar irodalom 1917-ig (az ország politikai élete, az irodalmi élet alakulása, az ún. "nép-nemzeti" irány írói, a polgári demokrata írók, a Nyugat írói, Ady szerepe a századeleji irodalmi életben), 3. Az 1917 – 1919-es évek irodalma (az ország politikai élete, az 1917 – 1919-es évek forradalmi eseményei és az irodalmi élet), 4. A Horthy-diktatúra korának irodalma (történelmi áttekintés, kulturális forradalom, az új Magyarország irodalmi élete – Illés Béla, Gábor Andor, Hidas Antal, Lengyel József, Gergely Sándor, Rideg Sándor, Sándor Kálmán, Földeák János, Illyés Gyula, Darvas József, Tamási Áron, Fodor József, Németh László). Részletesen tárgyalt szerzők és művek: Ady Endre (Proletár fiú verse, Rohanunk a forradalomba, Történelmi lecke fiúknak, Magyar jakobinus dala), Móricz Zsigmond (A fáklya, Rokonok), József Attila (Favágó, Szocialisták, Mondd, mit érlel, Munkások), Zalka Máté (Doberdó), Veres Péter (Helytállás), Illés Béla (Honfoglalás, Rózsi), Illyés Gyula (Három öreg, Megy az eke). A tankönyv második fele: a szovjet irodalom. Elméleti kérdések: a jelkép, az irodalmi mű alakjai, a politikai líra, az egyénítés (individualizálás), az eposz, a stílus.

Kárpátalján a tankönyvszerzés ügyének két központi alakja az időszakban Balla László,²¹⁴ aki az ungvári egyetemen első magyar irodalom tanárként 1956 – 1959 között szerzett tapasztalatait kamatoztatta ebben a munkában, valamint Drávai Gizella, a beregszászi tanítónő, akinek otthona valóságos irodalmi központ volt vidékünk értelmisége számára, és aki évekig levelezett Váci Mihállyal.²¹⁵ Tankönyveik abban az időszakban születnek, amikor a magyarországi könyvkiadás termékei naprakészen kezdenek megjelenni könyvesboltjainkban, amikor 1963-ban végre megnyílik a magyar szak az egyetemen.

Jegyzetek:

1. Munkás Újság, 1945.V.27.
2. Uo., 1945.VI.10.
3. Uo., 1945.IX.30.
4. Kárpáti Igaz Szó, 1945, N 1.

5. Vörös László, 1945.XII.2.
6. Dalmay Árpád, i. m. – 28–30.
7. Ld. Zsurnal zvedenih sztatistichnih danih pro oszvitnyi usztanovi Zakarpatszkoj oblasztyi z 1945–46 po 1966–7. rr.
8. Risennya Zak. oblvikonkomu N 130 vid 5.II.1947 r. // KTÁL, fond R-165, op.2, ügy. sz. 25, 3. l.
9. Kárpáti Igaz Szó, 1947, N 19. – 3.
10. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 37. l.
11. Uo.
12. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 45. l.
13. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 78, 2. l.
14. Köznevelés, 1946, N 18. – 12.
15. Sándor László. Három ország polgára voltam. – 126–128., 135. Megtaláltuk Kerekes István egy írását: Kárpátalja népművészete. In: NL, 1940, N 24. – 1078–1080.
16. Kárpáti Igaz Szó, 1947, N 19. – 3.; KTÁL, fond R-165, op. 2., ügy. sz. 43, 6. l.
17. KTÁL, fond R-165, op.2, ügy. sz. 47, 2. l.
18. Uo., 43. l.
19. KTÁL, fond R-165, op.3, ügy. sz. 18, 18. l.
20. KTÁL, fond R-165, op.2, ügy. sz. 98, 158. l.
21. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 188., 14., 214. l.
22. Uo., 215. l.
23. Uo., 15. l.
24. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 294, 144. l.
25. Nakaz N 194 Zak. oblvNO vid 24.VII. 1950 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 184., 188., 191. l.
26. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 403, 185. l.
27. Nakaz N 1237 Pro sztan i zahodi polipsennya navcsalno-vihovnoji roboti v skolah URSZR z neukrajinszkoju i neroszijzskoju movoju navcsannya. 31.XII.1951. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsény Minyisztersztva oszviti URSZR, 1952, N 2. – 14.
28. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 520, 139. l.; uo., ügy. sz. 636, 6. l.; uo., ügy. sz. 644, 11. l.
29. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 644, 9. l.
30. Kárpáti Igaz Szó, 1953, N 244. – 3.
31. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 791, 4. l.
32. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsény Minyisztersztva oszviti URSZR, 1954, N 17. –16.
33. Uo., 1955., N 17. – 10.; uo., 1955, N 22. – 10.
34. KTÁL, fond R-165, op. 2., ügy. sz. 1163, 5. l.
35. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1307, 5. l.
36. Uo.
37. Nakaz zav. Zak. oblvNO N 1060 vid 22.V. 1963. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1874, 128. l.
38. KTÁL, fond R-165, op. 2; ügy. sz. 48, 23. l.
39. Uo., 38. l.
40. KTÁL, fond R-165, op. 3, ügy. sz. 18., 87. l.
41. Kárpáti Igaz Szó, 1953, N 34. - 3.
42. Nakaz N 2656 Pro sztan navcsalno-vihovnoji roboti v skolah z neroszijzskoju i neukrajinszkoju movoju navcsannya. 22.XI.1947. // KTÁL, fond R-165, op. 2; ügy. sz. 24, 140. l.
43. Nakaz N 187 zav. Zak. oblvNO vid 14.VII.1950 r. ; Nakaz N 739 Minyisztersztva oszviti URSZR vid 3.VII.1950 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 184, 179. l.

44. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 128–129. l.
45. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 98, 166. l.
46. Nakaz N 504 vid 5.VII.1952 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1952, N 16. – 6.
47. KTÁL, fond R-165, op. 6, ügy. sz. 46, 22. l.
48. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 6, 1–4. l.; uo., ügy. sz. 13, 4. l.
49. Risennya N 130 Zak. oblvikonkomu vid 5.II.1947 r. // KTÁL, fond R-165., op. 2, ügy. sz. 25, 3. l.
50. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 43, 6. l.
51. Kárpáti Igaz Szó, 1947, N 19. – 3.
52. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 25, 3. l.
53. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 78, 6. l.
54. Nakaz N 5279 Pro robotu skil zahidnih oblasztej i Zakarpatszkoji oblasztyi vid 6.XII.1946 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1, 100. l.
55. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 9. l.
56. KTÁL, fond R-165, op.2, ügy. sz. 78, 2. l.
57. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 79. l.
58. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 78, 2. l.
59. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 6. l.
60. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 79. l.
61. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 7. l.
62. Dalmay Arpád, i. m. – 29.
63. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 46, 64. l.
64. Uo.
65. KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 1 b, 8. l.
66. Nakaz N 1114 Pro sztan navcsalno-vihovnoji roboti v skolah URSZR z neroszijszkoju ta neukrajinszkoju movoju navcsannya. 23.IV.1947 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1947, N 6. – 17.
67. KTÁL, fond R-165, op. 3, ügy. sz. 18, 18. l.
68. KTÁL, fond R-195, op. 24, ügy. sz. 1 b, 7. l.
69. Risennya N 2448/2 Zak. oblvNO Pro navcsalyno-vihovnu robotu v skolah z neroszijszkoju i neukrajinszkoju movoju navcsannya. 9.XII.1947 r. // KTÁL, fond R-165; op. 2, ügy. sz. 24, 139. l.
70. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 76, 100. l.
71. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 136. l.; Csengeri Dezső. Hajdani iskolakerülők. In: Kalendárium 1982. – 120.
72. Nakaz N 118 vid 28.I.1948 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 60, 6. l.
73. Nakaz N 185 Pro vikonannya planu i miszcevoho bjudzsetu po narodnyij oszviti za 1956 r. 23.IV.1957 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1957, N 8. – 22.
74. Uo., 1956, N 12. – 3.
75. Uo., 1958, N 5. – 19.
76. Uo., 1958, N 19. – 2.
77. Zakon pro zmecnennya zvjazku skoli z zsittyam i pro dalsij rozvitok szisztemi narodnoji oszviti v URSZR. // Uo., 1959, N 8. – 4–6.
78. Uo., 1960, N 11. – 21.; A nyolcosztályos iskola szabályzata: uo., 1960, N 17–18. – 2–9.; Az általános középfokú politechnikai munkaiskola szabályzata: uo., 1960, N 11.
79. Nakaz N 12 Pro vikonannya Zakonu pro skolu v Zakarpatszkoji oblasztyi vid 20.1.1964 r. // Uo., 1964, N 3. – 13–15.
80. Uo., 1964, N 15–16. – 2.

81. Az 1970-es évek iskolai rendelkezéseinek gyűjteménye: Osznovnyi dokumenti pro skolu. S.a.r. Bereznjak, J. Kijiv, 1982. (ukr.)
82. Nakaz N 221 vid 29.XI.1965 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1965, N 1. – 7.
83. Zgyijsnennya voszmiricsnoho vszeobucsü i perehid do zaprovadzsennya zahalnoji szerednyoji oszviti. // Uo, 1968, N 22. – 5.
84. KTÁL, fond R-165, op. 6; ügy. sz. 634, 7. l.
85. Zbirnik nakaziv Ber. rajVNO vid 6.IX.1945 r. do 31.XII.1945 r.
86. Kárpáti Igaz Szó, 1946, N 7. – 4.; KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 9. l.
87. KTÁL, fond R-165, op. 4, ügy. sz. 4, 9–93. l.
88. Kárpáti Igaz Szó, 1946, N 85. – 4.; A perecsenyi járás közoktatási dolgozóinak értekezletéről (1946.VIII.25–26.) szóló jegyzőkönyv feltünteti, mi volt a menü a két nap alatt: reggelire tea és fehér kenyér, ebédre burgonya hússal és zöld salátával, sütemény és sör, vacsorára burgonya hússal és uborkával. // KTÁL, fond R-165, op. 4, ügy. sz. 4, 42. l.
89. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 43, 23. l.
90. Kárpáti Igaz Szó, 1947, N 19. – 3.
91. Nakaz N 375 vid 27.VIII.1947 r. // Zbirnik nakaziv Ber. rajVNO vid 10.III.1947 r. do 20.XII.1947 r.
92. KTÁL, fond 125, op. 1, ügy. sz. 1206, 240. l.
93. Nakaz N 504 Pro sztan navcsalno-vihovnoji raboti v skolah Zakarpatszkoj i oblasztyi. 5.VII.1952 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1952, N 16. – 2–5.
94. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 43, 21. l.
95. Kárpáti Igaz Szó, 1946, N 238. – 3.
96. Narodne hospodarsztvo Ragyanszkoho Zakarpattya. Sztatizticsnij zbirnik. Uzshorod, 1969. – 167. (ukr.)
97. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 78, 275. l.; uo., ügy. sz. 46, 56. l.
98. Nakaz N 504 vid 5.VII. 1952 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1952, N 16. – 2–5.
99. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 6–7. l.
100. Nakaz N 1114 vid 23.IV.1947 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1947, N 6. – 19.
101. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 45, 1. l.
102. KTÁL, fond R-165, op. 3, ügy. sz. 18, 52–53. l.
103. KTÁL, fond 125, op. 1, ügy. sz. 231, 44. l.
104. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 98, 158–159. l.
105. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 188, 216. l.
106. Kárpáti Igaz Szó, 1947, N 19. – 3.
107. Uo., 1948, N 10. – 3.
108. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 6–7. l.
109. Uo., 5. l.
110. Uo., 40. l.
111. Nakaz N 1114 vid 23.IV.1947 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1947, N 6. – 18.
112. Nakaz N 1657 vid 14.VII.1947 r. // Uo., 1947, N 13. – 3.
113. Nakaz N 1114 vid 23.IV.1947 r. // Uo., 1947, N 6. – 18.
114. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 80. l.
115. Uo., 20. l.
116. Nakaz N 314 Ber. rajVNO vid 20.X.1948 r.; Risennya N 1649 Radi Minyisztriv URSZR 7.VIII.1948 r. // Zbirnik nakaziv Ber. rajVNO vid 4.I.1948 r. do 18.X.1949 r.

117. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 98, 158–159. l.
118. Nakaz N 314 Ber. rajVNO vid 20.X.1948 r. // Zbirnik nakaziv Ber. rajVNO vid 4.I.1948 r. do 18.X.1949 r.
119. Uo.
120. Nakaz N 26 zav. Zak. obIVNO vid 21.I.1950 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 186, 322. l.
121. Nakaz N 167 zav. Zak. obIVNO vid 20.VI.1950 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 188, 22. l.
122. Nakaz N 233 zav. Zak. obIVNO vid 22.X.1950 r. // KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 185, 54. l.; Nakaz N 908/1142 Minyiszersztva oszviti URSZR Pro sztvorennya pedahohicsnoho insztitutu, 21.X.1950 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1950, N 19. – 11.
123. Kárpáti Igaz Szó, 1953, N 131. – 4.
124. Nakaz N 421 Pro zmini v merezsi pedahohicsnih ucsbovih zaklagyiv Minyiszersztva oszviti URSZR, 9.IX.1954 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1954, N 18. – 7.
125. Veress Gábor. Növekvő tudásvágy. In: Naptár, 1962. – 105.
126. Lizanec P. Magyar felsőfokú oktatási és tudományos intézmények Kárpátalján. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Ungvár – Bp., 1993. – 6–37.
127. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 949.
128. Uo., 2. l.
129. Uo., 22. l.
130. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 517, 24–25., 31. l.
131. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 949, 7. l.
132. Uo., 14. l.
133. Uo., 25. l.
134. Uo., 35. l.
135. Uo., 23–26. l.
136. Uo., 21. l.
137. Uo., 69. l.
138. Uo., 70. l.
139. Uo.
140. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1032, 39–42. l.
141. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1048, 15–16. l.
142. KTÁL, fond 125, op. 1, ügy. sz. 159, 295. l.
143. KTÁL, fond 125, op. 1, ügy. sz. 305, 12. l.
144. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 949, 47. l.
145. Uo., 14–19. l.; Balla László. A nehezebb úton. In: Kalendárium, 1986. – 70–72.; Csengeri Dezső. // Vergődő szél. Szerk. M. Takács Lajos. Bp. – Ungvár, 1990. – 143.; Homonnaj, V. Antolohija pedahohicsnoji dumki Zakarpattya. Uzshorod, 1992. – 170–172.
146. Nakaz N 2656 Minyiszersztva oszviti URSZR vid 21.XI.1947 r. // Zbirnik nakaziv Ber. rajVNO vid 10.III.1947 r. do 20.XII.1947 r.
147. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1951, N 20. – 8.
148. Uo., 1954, N 15. – 17.
149. Uo., 1955, N 15. – 12.
150. Uo., 1956, N 17. – 14.
151. Uo., 1962, N 13–14. – 36.
152. Homonnaj, V. Narodna oszvita... – 50.
153. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyiszersztva oszviti URSZR, 1964, N 7–8. – 26–27.

154. Uo., 1966, N 13–14. – 21.
155. Uo., 1967, N 5–6. – 21.
156. Az 1971–72. tanévtől a középiskolai osztályokban a polgári védelem helyett alapfokú katonai kiképzés folyik mind a lányok, mind a fiúk számára, többnyire hivatásos katonatisztek irányításával egész a nyolcvanas évek végéig. Ld. uo., 1971, N 3. – 27.
157. Gricenko, N. Nariszi z isztoriji skoli v Ukrajinszkij RSZR 1919 – 1965. Kijiv, 1966. – 200.
158. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1, 94. l.
159. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 939, 91-92. l.
160. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 4. l.
161. KTÁL, fond R-165, op. 4, ügy. sz. 8, 103. l.
162. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 143. l.
163. Kárpáti Igaz Szó, 1946, N 235.
164. Hadrovics László – Gáldi László. Magyar – orosz szótár. Bp., 1952. – 178.
165. Magyar irodalomtörténet szemelvényekkel. Szerk. Keresztes Pál. Sahy, 1930. II. r.; Pintér Jenő. A magyar irodalom története. Bp., 1938, II. k. – 66–67.
166. Mogis F. Iskolák – tankönyvek nélkül. In: Kárpáti Igaz Szó, 1946, N 235. – 3.
167. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 144. l.; A beregszászi járásban a magyar tannyelvű iskolák járási módszertani szakcsoportjainak tagjai: földrajzi – Dudits Klára (Beregszász), Margitics László (Nagybereg), Kurmics Piroska (Gát), Pataky István (Técső), Csedreky Olga (Vári), Pikolcz Károly (Visk), Ivaskovics Zoltánné (Kaszony), Simsa Mária (Bátyu), Sütő István (Muzsaly) (KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 113. l.); természetrajzi–kémiai – Simon Mária szakcsoportvezető, Kiss Béla, Simsa Mária (Bátyu), Éder Péter, Csikóvszky Géza (Gát), Fóri József (Nagybereg), Elek Bálint, Bota Árpád (Vári), Pikolcz Károly (Visk), Sütő István (Nagymuzsaly), Halász Lászlóné (Kaszony) (uo., 102. l.); történelem–alkotmánytan – Strizsák Mihály, Pásztor Mihály (Beregszász), Sütő István (Muzsaly), Zsupán Jenő, Szilvássy Irén (Vári), Szedlák Mihály (Visk), Lohucsek Ernő (Gát), Simsa Mária (Bátyu), Ivaskovics Zoltánné (Kaszony) (uo., 116.1.); mennyiségtan-fizika – Medveczky István, Kiss Béla, Eckschmidt Béla, Simsa Mária (Bátyu), Sztinics Antal, Lohucsek Ernő, Éder Péter, Obsinkovszky Géza (Gát), Fülöp Péter, Fóri József (Nagybereg), File Elemér, Elek Bálint, Szilvássy Irén, Bota Árpád (Vári), Pikolcz Károly (Visk), Sütő István, Bencza Sándor (Nagymuzsaly), Halász László, Halász Lászlóné (Kaszony), szakcsoportvezetők: Harsányi Miklósné, Simon Mária (uo., 110. l.).
168. Uo.
169. Uo., 146. l.
170. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 5. l.
171. Uo., 6. l.
172. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 122. l.
173. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 46, 36. l.

Már volt a régióban a maga nemében egyedülálló gimnáziumi irodalom tankönyv, melyet a magyar tannyelvű munkácsi Árpád fejedelem m. kir. állami gimnázium VIII., érettségiző osztálya állított össze 1941-ben. A magyar irodalmat az alábbi témakörök szerint tárgyalja: ősköltészet, mondák, nyelvemlékeink, kódexek, legendák, vallásos és világi költészet Balassa Bálintig, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István, a kurucköltészet, Mikes Kelemen, Bessenyei György, a latin irány, Virág Benedek, a magyaros irány, Csokonai Vitéz Mihály, Kármán József, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Katona József, Kemény Zsigmond, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Jókai Mór, Szigligeti Ede, a népszínmű, Madách Imre, Csiky Gergely, Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Ady Endre, Mikszáth

Kálmán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, legújabb irodalmunk. A felhasznált irodalom jegyzékében ott találjuk többek között a Pintér-, Beöthy-, Alszeghy-Sík-, Szerb Antal-féle magyar irodalomtörténeteket, Horváth János Petőfi-tanulmányát, Bölöni György Az igazi Ady-ját. A tankönyv fő sajátosságára az utószó mutat rá a legkézenfekvőbben: "Könyvünkön végig érezhető az egyes írók, illetve művek irodalmának, kritikájának hatása. Gondold meg okait, kedves Olvasó, s jóhiszeműen érdemnek fogod ítélni. Megértheted, hogy mi nyolcadikos gimnazisták nem kötelezhetjük hiányos egyéni felfogásainkat könyvünk révén másokra is. Rövid két éves magyar tanulásunk még nem adhatta meg azt a tudást, hogy a művek mélyén rejlő értékeket felismerhessük, és helyesen megítélhessük. A hitelesség, továbbá az a tény, hogy érettségien a művek kritikai irodalmának ismerete rendkívül nagybecsű, végül az a körülmény, hogy a kárpátaljai és felvidéki diákok legnagyobb része nem rendelkezik forrásmunkákkal a magyar dolgozatok írásához, szinte kötelezővé tette számunkra, hogy közöljük egyes irodalmi szaktekintélyek értékes véleményét különböző szempontok szerint. Egyenesen célunk volt evégből a művek kritikai irodalmának ismertetése maguknak a műveknek szokott taglalása mellett, nem is szólva arról, hogy magasabb irodalmi műveltség nem is lehet a kritikai irodalom ismerete nélkül."

Magyar irodalmi ismeretek. Magyar irodalomtörténeti segédkönyv, különös tekintettel az érettségi tételre. Munkács, 1941.

174. KTÁL, fond R-165 , op. 2, ügy. sz. 48, 145. l.
175. Ld. erről: Evva Leona. Fonomimikai vezérkönyv az olvasás-írás megtanításához. H. n., 1940.
176. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 47, 3. l.
177. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 149. l.
178. Uo., 151. l.
179. Kárpáti Igaz Szó, 1946, N 235. – 3.
180. Uo., N 92. – 3. "Az USzSzk közoktatásügyi minisztériuma által kiadott "Radjanszka Skola" Uzshorodon szerkesztőséget létesített más nyelvű tankönyvek készítésére. Az említett szerkesztőség egész sor tankönyv kiadását készíti elő magyar nyelvű fordításban. Kiadásra kerül egy magyar és orosz nyelvű olvasókönyv és nyelvtan. A magyar iskolák tanulói fordításokban hozzájutnak a földrajz, történelem, számtan és természetrajz tankönyvekhez."
181. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1, 101. l.; uo., ügy. sz. 24, 35. l.; uo., ügy. sz. 43, 19. l.; uo., ügy. sz. 47, 51. l.
182. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 24, 140. l.
183. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 48, 148. l.
184. Uo., 135-136. l.
185. Nakaz N 2325 zav. Zak. obIVNO Pro sztan navcsalno-vihovnoji roboti v skolah z magyarszkoju ta rumunszkoju movoju navcsannya. 10.XI.1947 r. // KTÁL, fond R-165, op. 4, ügy. sz. 8, 107–108. l.
186. Köznevelés, 1947, N 21. – 542.
187. Keresztyén Balázs. Festő és pedagógus. In: Kalendárium, 1989. – 69.
188. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 98, 162. l.
189. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 76, 100. l.
190. Ónody Géza. Az új írásmód kialakításáról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1968, N 237. – 3. "Az utóbbi időben egyre gyakrabban esik szó a tanulók írásáról. Az általános és egyöntetű vélemény az, hogy a jelenlegi betűformák, amivel írunk elavultak, nem felelnek meg a didaktikai követelményeknek, nem fejleszthető velük a folyamatos, gyors és szép írás. Nekünk, tanítóknak az lenne a feladatunk, hogy megtanítsuk a tanulókat olvashatóan és gyorsan írni, nemcsak az iskolában, de a mindennapi életben is. A baj az, hogy a betűk

formája és az árnyékoláshoz való ragaszkodás ezt lehetetlenné teszi. Még az I-III. osztályban a tanító állandó ellenőrzése mellett valahogy ez sikerül, de a későbbiek folyamán eltűnik az árnyékolás, egyszerűsödnek a betűformák és ki-ki egyéniségének megfelelően alakítja ki írását. Így születik az olvashatatlan írás.

Sokat foglalkoznak a szaklapok az írás megreformálásával, egyszerűsítésével. A "Nacsalnaja Skola" 1968. júliusi száma közölte a kísérletek folyamán kialakított új orosz betűtípusokat. Feltétlen érdeklődésre tart számot ez a cikk. Ezekkel a betűtípusokkal kialakítható az egységes folyamatos gyors írás. A latin betűk formája azonban elavult.

A második világháború után Lengyelország, az NDK, Ausztria, Bulgária, Magyarország iskoláiban már áttértek az egyszerűbb betűformákra. Csehszlovákiában 1932 óta írnak ilyen típusú betűkkel. Az új programra való áttérés sürget, hogy a jelenlegi betűtípusokat leegyszerűsítsük. Mit lehetne tenni az egyszerűsítés érdekében?

1. Megszüntetni az árnyékolást.
2. Megszabadítani a betűket a fölösleges cikornyáságtól, kiküszöbölni az összetett betűelemeket.
3. Lehetőség szerint csökkenteni a kis és nagy betűk közötti különbséget.
4. Olyan betűtípusokat kialakítani, melyek írásánál a tanuló ne emelje fel a tollát. Ez az alapja a folyamatos írásnak. (...) Helyszűke miatt nem lehet minden részletre kitérni, nem lehet pszichikai és fiziológiai megokolást adni az egyszerűbb írásmódra való áttérés szükségszerűségéről, de a folyamatos és gyors írás lehetőséget ad az ismeretek terjedelmének növelésére, az oktató munka változatossá tételére."

Kárpátalján egyedülálló ábécéskönyv-gyűjteményt hozott létre Kuzma Tibor, a dracsinói elemi iskola vezetője, ld. erről: Halász Andrea. Hobbija: Ábécéskönyvek gyűjtése. Kalendárium, 1988. – 55.

191. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 98, 168-169. l.
192. Sándor László. Három ország polgára voltam.
193. Nakaz N 64 po Ber. rajVNO vid 20.IX.1947 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Ber. rajVNO vid 4.I.1948 r. do 18.X.1949 r.
194. KTÁL, fond, R-165, op. 2, ügy. sz. 122, 183. l.; Kovács Vilmos. Gizi néni. In: Kalendárium, 1969. – 105.; Balla D. Károly. Gizi néni. In: Kalendárium, 1986. – 49.
195. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 292, 144. l.
196. Balla László. A kárpátaljai magyar tankönyvekről. In: Köznevelés, 1993, N 14. – 6.; Magyar könyvek és tankönyvek Kárpát-Ukrajnában. In: Magyar Nemzet, 1951, N 38. – 6.; Irodalmi olvasókönyv. V. oszt. – Kijev – Uzsgorod, 1950.
197. Sándor László – Botka Ferenc. A kárpát-ukrajnai magyar könyvkiadás irodalmi bibliográfiája. In: Irodalomtörténet, 1961, N 3. – 355–371.
198. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 400, 105. l.; uo., ügy. sz. 1048, 123. l.
199. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 422, 34. l.
200. Irodalmi olvasókönyv. VI. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1954.
201. Irodalmi olvasókönyv. VII. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1954.
202. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 919, 59–60. l.
203. Nakaz N 77 Pro sztan navcsalno-vihovnoji roboti v skolah URSZR z uhorszkoju, polszkoju ta moldavszkoju movoju navcsannya. 19.VI.1959 r. // Zbirnik nakaziv ta rozporjadzseny Minyisztersztva oszviti URSZR, 1959, N 14. – 15.
204. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 949, 5. l.
205. Uo., 11. l.
206. Uo., 28. l.
207. Uo., 37. l.
208. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 919, 56. l.
209. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 1454, 7–80. l.

210. Balla László. A kárpátaljai magyar tankönyvekről. In: Köznevelés, 1993, N 14. – 6.
211. Zbirnik nakaziv ta rozporjadzsny Minyisztersztva oszviti URSZR, 1959, N 14. – 16.
212. KTÁL, fond R-165, op. 2, ügy. sz. 919, 60. l.
213. Tanterv a magyar tanítási nyelvű középiskolák számára. Irodalom. IX-XI. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1961.
214. Dalmay Árpád. Közéletünk jelese. Kalendárium, 1987; Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk. Péter László. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994. I. k. 112–113.
215. Bagu Balázs. Váci Mihály levele. Kalendárium, 1990. – 55.; Csanádi György. "A költő olyan, mint a lencse fókusza". In: Kalendárium, 1995. – 92–93.

A magyar tannyelvű iskolahálózat fejlődésének további irányai (1967 – 1991)

1967 – 1988 között kéttannyelvűvé vált a munkácsi, a borzsovai, a csetfalvi, a haranglábi, a mezővári, a muzsalyi, a sárosoroszi, a feketeadói, a salánki, a péterfalvi, a nagyszőlősi, a barkaszói, a ráti, a tizasalamoni, a homoki (ez utóbbi itt: ungvári járás), az izsnyétei, három tannyelvűvé a tizacsomai és az aknaszlatinai iskola; általános iskola nyílt Munkácson (14. sz.), Tiszabökényben; a beregszászi 8. sz., a makkosjánosi, a muzsalyi, a tizacsomai, a nagypaládi, a nevetlenfalui, a feketeadói, a salánki, a tiszaujlaki, a barkaszói, a derceni, az aknaszlatinai, az eszenyi, a sislóci általános iskolákat középiskolává, a halábori, a batári általános iskolákat elemivé minősítették; megszűntek a bakosi, a gecsei, a homoki (ez utóbbi itt: beregszászi járás), a tiszafarkasfalvi, a karácsfalvi, a tivadarfalvi, a ketergényi, a korláthelmeci, a császlóci elemi, a balazséri, a tekeházi, a fancieskai általános iskolák.

1989-re már csak 50 tisztán magyar tannyelvű iskola volt 14 orosz, 10 román, 564 ukrán tannyelvű mellett, és volt 49 vegyes tannyelvű, ún. internacionalista iskola: 9 ukrán–orosz, 17 ukrán–magyar, 15 orosz–magyar, 4 orosz–román, 1 ukrán–román, 3 ukrán–orosz–magyar tannyelvvel. A tanulók 81 százaléka ukrán, 8,5 százaléka magyar, 8,1 százaléka orosz és 2,3 százaléka román tannyelven tanult. A terület lakosságának ekkor 77,8 százaléka ukrán, 13,7 százaléka magyar, 3,6 százaléka orosz és 2,3 százaléka román nemzetiségűként volt nyilvántartva.

Az adatokból kitűnik, hogy súlyos helyzetben éppen a magyar anyanyelvűek voltak. A magyar tannyelvű iskolák tanulólétszáma az 1966 – 1967. tanévi 21.8 ezerről az 1988 – 1989. tanévre 17.1 ezerre csökkent, járásokra lebontva a beregszászi járásban 28,6 százalékkal, a nagyszőlősi járásban 20,9 százalékkal, az ungvári járásban 8,4 százalékkal, a huszti járásban 29,7 százalékkal, Técsőn 45 százalékkal, Ungváron 43,8 százalékkal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma. Ugyanakkor a beregszászi járásban például, amely az egyetlen járás a területen, ahol a magyar nemzetiségűek többségben élnek, az orosz iskolák tanulóinak 60,8 százaléka, az ukrán iskolák tanulóinak 35 százaléka, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38 százaléka és az ukrán iskolák tanulóinak 25 százaléka magyar nemzetiségű volt.

Az 1989 – 1990. tanévben a csongori, a borzsovai, a kisbégányi, a csetfalvi általános iskolákban és a kaszonyi középiskolában megszüntették az orosz tagozatot, orosz osztályokba nem volt felvétel a gáti, a mezővári, a tiszapéterfalvi középiskolákban, a sárosoroszi általános iskolában. Három szakmunkásképzőben, a beregszászi 11. sz. szakiskolában, a beregszászi 18. sz. és az ungvári közművelődési szakközépiskolában pedig magyar csoportokat indítottak.

Az 1990 – 1991. tanévben az aknaszlatinai és a nagyszőlősi középiskolák váltak külön tannyelvek szerint, Gecsében és Császlócon ismét megnyitották a korábban bezárt magyar tannyelvű elemi iskolákat.

A koncházi ukrán–magyar, a tizaásványi, a szalókai, a kiscejői magyar tannyelvű elemi iskolákat általánossá minősítették. Magyar tannyelvű elemi iskola nyílt Homokon, megindult a magyar tannyelvű elemi oktatás a tiszaujhelyi ukrán tannyelvű általános iskolában. Megszüntették az orosz osztályokat a sárosoroszi általános iskolában. Több orosz és ukrán tannyelvű iskolában fakultatív úton tanítani kezdték a magyar, a román, a szlovák, a német és két tanintézetben a cigány nyelvet. A magyar tannyelvű iskolák egy részében tantárgyként vagy fakultatív úton bevezették az ukrán nyelvet.

Ez már a vegyes tannyelvű iskolákból kinövő internacionalista iskola eszméjének csődjét jelzi. Az internacionalista iskola a népek barátsága jelszó alatti elnemzetietlenítés hatékony eszközének bizonyult. Az 1950-es 60-as évek meggyőzték a szülőket, hogy a jövő az orosz nyelvű, a vegyes iskolák csak elébe mentek a szülők kívánságának, így az 1970-es 80-as években az oktatás szerkezeti kereteire is kiterjedő internacionalizmus eszméje hivatalos politikai jelszóvá válhatott, megvolt a népből jövő támogatottsága.

A magyar tannyelvű iskolák száma és tanulólétszáma 1965 – 1976 között

város ill. járás ↓	1965/66		1967/68		1970/71		1971/72		1972/73		1973/74		1974/75		1975/76	
	isk.	tanuló	isk.	tanuló	isk.	tanuló	isk.	tanuló	isk.	tanuló	isk.	tanuló	isk.	tanuló	isk.	tanuló
Ungvár	1	1176	1	1081	1	896	1	852	1	822	1	793	1	757	1	718
Munkács	1	883	1	806	2	898	2	881	2	866	2	937	2	925	2	908
beregszászi	40	9592	40	9156	40	5422	40	8705	40	8513	40	9033	39	9397	37	8715
nagyszőlősi	21	3790	21	3811	18	2966	16	3577	16	3480	14	3724	16	3307	16	3570
munkácsi	7	1747	7	1759	7	1467	7	1764	7	1738	7	1884	7	1787	7	1816
técsői	2	793	2	727	1	408	2	710	2	663	1	692	1	650	1	608
ungvári	23	4101	23	3944	19	2197	20	3769	19	3760	19	4087	19	4405	20	4087
huszti	1	554	1	558	1	518	1	499	1	494	1	508	1	488	1	472
Összesen:	96	22636	96	21842	89	14772	89	20757	88	20336	88	21668	86	21716	85	20894

Forrás: Pidsumki rozvitku narodnoji osviti v Zakarpatszkij oblasztyi za 1965, 1970–75 rr. Uzshorod, 1976. – 220–226.

A magyar tannyelvű iskolák pedagógusainak képzés szerinti megoszlása 1970 – 1976 között

tanév → képzés	1970/71	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1975/76
felsőfokú	634	695	736	789	811	862
nem teljes felsőfokú	223	230	244	239	238	233
középfokú	617	594	527	516	530	469
nem pedagógiai	596	591	523	509	521	468
érettségi	43	39	33	26	19	17
összesen:	1517	1558	1540	1570	1598	1581

Forrás: Pidszumki rozvitku narodnoji oszviti v Zakarpatszkiy oblasztyi za 1965, 1970–75 rr. Uzshorod, 1976. – 301–306.

Tisztán magyar tannyelvű iskolák 1981 – 1992 között

tanév → iskolatípus ↓	1981/82	1985/86	1987/88	1988/89	1989/90	1990/91	1991/92
elemi	12	14	13	13	11	11	9
általános	36	30	26	26	29	34	34
középiskola	13	11	11	11	13	14	15
összesen:	61	55	50	50	53	59	59

Két- és három tannyelvű iskolák (magyar–egyéb) 1987 – 1992 között

tanév → iskolatípus ↓	1987/88	1988/89	1989/90	1990/91	1991/92
elemi	-	-	-	2	2
általános	17	16	14	11	10
középiskola	18	19	17	16	17
összesen:	35	35	31	29	29

Forrás: Rozvitok narodnoji oszviti oblasztyi za roki odinadejatoji pjatyiricski. Uzshorod, 1986. – 19–20.; Potocsnij archiv Upravlinnya oszviti i nauki Zakarpasztkoho oblvikonkomu.

A tanulók megoszlása a különböző tannyelvű osztályok között (százalékban)

Tanév ↓	ukrán tannyelvű osztályba jár	magyar tannyelvű osztályba jár	orosz tannyelvű osztályba jár
1981/82	81,2	8,6	7,6
1984/85	80,6	9,2	7,2
1985/86	80,8	9,0	7,4
1986/87	80,0	7,6	9,0
1988/89	80,9	8,4	8,3
1989/90	81,0	8,5	8,1
1990/91	81,4	8,6	7,7
1991/92	81,7	8,8	7,3
A terület nemzetiségi megoszlása az 1989. évi népszámlálás adatai szerint	ukrán: 78,4%	magyar: 12,5%	orosz: 4,0%

Forrás: Rozvitok narodnoji osviti oblasztyi za roki odinadcjatoji pjatyiricski. Uzshorod, 1986. – 21.; Klincsenko T. Uhorszke skoljarsztvo Zakarpatszkoj oblasztyi ocsima etnoszociologa. In: Acta Hungarica, Ungvár, 1997. – 127–128.

Magyar tannyelvű iskolák az 1988/89. tanévben

Tannyelv	magyar		ukrán+magyar tanuló			orosz+magyar tanuló			ukrán+orosz+magyar tanuló			
	iskola	tanuló	iskola	ukr.o	m.o.	iskola	or.o.	m.o.	iskola	ukr.o.	or.o.	m.o.
elemi	13		-			-			-			
általános	26		8			8			-			
középiskola	11		9			7			3			
összesen:	50	9613	17	3489	3105	15	1633	3827	3	694	720	594

Magyar nemzetiségű első osztályos tanulók az 1988/89. tanévben

magyar osztályokban	476	67,5%
orosz osztályokban	168	23,8%
ukrán osztályokban	61	8,7%
összesen:	705	100,0%

Forrás: Objednanij vidomcsij archiv upravlinnya osviti ta nauki oblasznoji derzsavnoji adminyisztraciji. Fond 1, op. 1, ügy. sz. 727. – 29. 1.; uo. ügy. sz. 744, 3. 1.

*Tanulólétszám a különböző tannyelvű osztályokban
(az 1966–67. és az 1988–89. tanév összehasonlítása)*

	1966–67. tanév					1988–89. tanév				
	ukr.	or.	magy.	mold.	össz.	ukr.	or.	magy.	mold.	össz.
Ungvár	4706	3864	1081	.	9651	11164	5363	607	-	17134
Munkács	5819	3252	806	-	9877	7509	4524	708	-	12741
beregszászi	3169	1575	9156	-	13900	4116	2302	6878	-	13296
nagybereznai	-	-	-	-	-	4549	-	-	-	4549
nagyszőlősi	14633	677	3811	-	19121	15560	923	2869	-	19352
volóci	-	-	-	-	-	4861	-	-	-	4861
ilosvai	16755	-	-	-	16755	16912	-	-	-	16912
mizshirjai	9155	.	-	-	9155	9166	-	-	-	9166
munkácsi	16390	-	1759	-	18149	14090	92	1733	-	15915
perecsényi	11972	88	-	-	12060	4825	117	-	-	4942
rahói	13559	139	-	1244	14942	13847	367	-	1490	15704
szolyvai	13511	271	-	-	13782	8828	340	-	-	9168
técsői	20615	538	727	2853	24733	24684	743	456	3530	29413
ungvári	6275	718	3944	-	10937	5039	1300	3496	-	9835
huszti járás	18435	787	558	-	19780	20544	914	392	-	21850
Összesen:	154994	11909	21842	4097	192842	165694	16985	17139	5020	204838**

* 1966-ban a perecsényi és a nagybereznai, valamint a volóci és a mizshirjai járások egyesítve voltak.

** Ebből a hatéves gyerek 17933.

Forrás: Potocsnij archiv Upravlinnya osvity i nauki Zakarpatszkocho oblvi konkomu.

2) ukrán–magyar tannyelvű iskola

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Barkaszó	ukr.o.	11	11	15	17	96	-	150
középisk.	m.o.	21	28	19	21	102	27	218

3) orosz–magyar tannyelvű iskola

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Munkács 3. sz.	or.o.	-	35	31	37	116	-	219
középisk.	m.o.	56	35	32	24	120	32	299

Técsői járás

1) magyar tannyelvű iskolák

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Aknaszlatina 3. sz.	középisk.	30	25	19	17	105	27	223
Técső	középisk.	36	34	23	24	102	29	248
								= 471

Huszi járás

1) magyar tannyelvű iskola

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Visk 2. sz.	középisk.	52	53	44	29	183	46	407

Forrás: Potocsnij archiv Upravlinnya oszviti i nauki Zakarpatszkohe oblvikonkomu.

Összefoglalás

Az iskolatörténeti kutatások egyik legkevésbé feltárt területe Kárpátalja a második világháború éveiben, illetve a magyar tannyelvű iskolahálózat kialakulása ebben a régióban az 1944 utáni időszakban. Ezt a hiányt kíséreltük meg pótolni dolgozatunkkal. Az adatok feltárásának tanulságai az alábbiakban összegezhetők.

Azt láttuk, hogy az 1938 – 1940 közötti időszak az oktatásügy terén a vidéken átmenetinek tekinthető, 1940 – 1944 között az oktatás teljes egészében a magyar tantervek alapján valósult meg. Az iskolarendszer felépítésének legfőbb jellemzője az évszázadok során kicsiszolódott intézményi rendszer hagyományainak őrzése, ami az oktatás szellemiségének is fontos összetevője. Ugyancsak szervezeti téren alapelv a koedukációs iskolák lehetőség szerinti szétválasztása, ami a csehszlovák időszak öröksége volt, illetve nem csak a nemek szerinti szétválasztásra törekedtek, hanem megvalósítani kívánták a tannyelvek szerinti osztást is. Ez utóbbi törekvés nem volt negatív irányú, hiszen önálló helyzetben kevesebb a súrlódási lehetőség és jobbak a feltételei az oktatásszervezésnek, a kultúrszervezésnek, a nemzeti hagyományok ápolásának. Vegyes iskolák tekintetében a mérleg nyelve egyértelműen a többségi nemzet javára billen. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a háborús viszonyok túlzott félelmeket tápláltak a nemzetiségekkel szemben. Nem csak az anyanyelven tanulás lehetőségei korlátozódtak, ami az identitás megőrzése alapjának fogható fel, hanem a fennmaradó iskolák is ideológiai felügyelet alá kerültek. Ez utóbbi azonban minden oktatási rendszerre jellemző. A különbség abban van, mennyire irányul ez a törekvés az állampolgári nevelésre, vagy ezen túl mennyire helyezkedik szembe az önmegvalósító nemzetiségi törekvésekkel. Az előbbi tényező hasznosságát az utóbbi olyan korlátok közé szorítja, ami konfliktushelyzeteket idéz elő.

Az oktatásirányítás terén ennek megfelelően bizonyos fajta autonómiáról beszélhetünk, amit a magyar kormány megvalósított vidékünk többségi lakossága tekintetében. Az ügyek intézésében ez azonban nem jelentett teljes önállóságot, sőt, kedvezményeket sem. A határok viszonylagossága abban a tekintetben, hogy akár egyetlen városon belül is többféle igazgatás valósult meg, azt a pozitívumot takarja, hogy a külön ügyintézésel alaposabban feltérképezhetőek a nemzetiségi oktatásügy kérdései, a specifikus problémák inkább felszínre kerülnek, s javítja az esélyegyenlőséghez terelő utat a külön képviselet: nem az oktatási rendszer egészéhez viszonyítva emlegetnek elhanyagolható százalékokat, hanem önállóan létező, zárt egységként kezelik, ami alanyi jogon megilleti az egy tömbben élő nemzetiségeket. Ez a fajta rendszer a személyi feltételek függvénye, hiszen fő feladata lenne a központi irányítás súlypontozása a célok megvalósításában. Ez egyben a gyengéje is, hiszen az állam elvárásainak és a helyi igényeknek az ütköző pontjává válik. A helyi irányítás szerepe, hogy felelősséggel tudja vállalni ezt a tényállást, határozott munkatervvel rendelkezzen arra vonatkozóan, kit és mit képvisel, hiszen az ország történetében először van lehetőség a nemzetiségi érdekek kollektív képviseletére, aminek kézzel fogható tényei mindenekelőtt az oktatás, az ismeretterjesztés terén mutatkoztak meg. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a szétváló iskolai irányítás a régió lakosságának emlékezetében szinte semmilyen nyomot nem hagyott, sőt a tudományos irodalom is megkerülte azt a kérdést, pontosan mit is jelentett a kárpátaljai tankerület. A tanügyigazgatási tájékoztatók sem igazítanak el ebben a kérdésben, a hivatalos közlönyökben megjelenő rendeletek pontról pontra követésével jutottunk arra a következtetésre, hogy az iskolaügyben tisztázzuk ezt a központi, sőt, mondhatni alapkérdést, hiszen minden további kutatásnak ebből kell kiindulnia, s visszamenőleg pedig történelmietlenül kell minősítenünk minden olyan megállapítást, mely korabeli, 1938 – 1944 közötti kárpátaljai statisztikát hasonlít össze a korábbi vagy a későbbi időszak statisztikáival,

hiszen nem azonos területekről esik szó. Dolgozatunkban az egyes adatok közlésekor ezt a helyzetet úgy oldjuk fel, hogy pontosan jelöljük a terület hivatalos nevét, amikor az adatok vonatkoznak, vagy a "régió" terminusba belekapcsoljuk mindazokat a településeket, amelyek a mai Kárpátaljához tartoznak. Ez a megközelítési mód vonatkozik a népszámlálási adatokra is, ami vidék történelmét sok tekintetben újszerű megvilágításba helyezi.

1944 őszén a helyzet gyökeresen megváltozott. A szovjet hadsereg ellenőrzése alatt a régióban létrejött a Néptanács névvel illetett irányító és végrehajtó szerv, mely egész tevékenységével a szovjet fennhatóság jogosságát igyekezett igazolni. Ez a törekvés az "újraegyesítés" történelmi tényként való elfogadtatásában csúcsosodott ki.

Ez az alaphelyzet döntő befolyással volt a terület nemzetiségi összetételére. A magyar és a német lakosság a kollektív bűnösség bélyegét viselte, a ruszin lakosságot ukránnak nyilvánították, nyelvüket olyan dialektusnak, amely ellen küzdeni kell, a kis számú szlovákok csak a statisztikákban voltak jelen, a románok moldovánokká lettek, nagy arányú volt a betelepülés. E politikai viszonyok között az 1944 – 1945. tanévben átmeneti időszakról csak feltételesen beszélhetünk, hiszen nem volt türelmi idő a tanintézetekben az oktatás tartalmát illetően, csak a szerkezeti váltás váratott magára 1945 nyaráig. A tanügy a Néptanács közoktatási megbízotti hivatalának hatáskörébe tartozott. Az első intézkedések egyikeként zárolták az "idegen nyelven" íródott tankönyveket, helyettük a Szovjetunióból érkezett tankönyveket rendszeresítették. Azokból azonban nem jutott minden iskolába, a magyar nyelvűekben pedig az orosz nyelv ismerete hiányában nem is tudták azokat használni. A magyar gyerekekkel osztályt ismételtettek éppen a nyelvtanulás miatt. A magyar tannyelvű oktatást a gimnáziumokban betiltották. A polgári iskolák közül csak a beregszásziban folyt magyar nyelvű oktatás. A polgári iskolák tannyelvére vonatkozóan is egységes utasítás mondta ki, hogy azokban az oktatás nyelve az orosz vagy az ukrán, itt azonban a központi utasítás ellenére a pedagógusok nyelvtudása dominált, amit bizonyít, hogy egyes források a beregszászi polgári iskolát magyar tannyelvűként tüntetik fel. A tantervet és a tananyagot maguk a pedagógusok állították össze nyelvtudásuk függvényében, s ahová nem jutottak el az orosz nyelvű tankönyvek, olvasókönyvek az új nyelv gyakorlásához az időnként megjelenő újságokat használták. A tanév végére számos pedagógus, főleg a felső végzettséggel rendelkezők, külföldre távoztak.

A tanév folyamán, sőt még 1945 őszén is az iskolák lépéshátrányban voltak a központi irányítással szemben, mert a rendelkezésekről nem mindig értesültek idejében. A nemzetiségi iskolákban ez a helyzet még a következő évre is kitolódott a nyelvtudás hiánya miatt. 1947-től azonban már nem lehetett szó öntevékeny munkáról, az iskola, a tanítás, a pedagógus teljes ideje ellenőrzött tényezővé váltak.

1945 szeptemberétől annyi magyar tannyelvű iskola kezdte meg a működését, aminek számbeli változása mind a mai napig alig szembetűnő. Az eddigi hivatalos értékelések, de a pedagógiai munkák is ezekre a számokra hivatkozva tudtak igen kedvező képet festeni a nemzetiségi oktatásról. A valóságos helyzetet azonban meg sem közelítették forráskutatás hiányában. A viszonylagos számbeli egyezés mögött a tartalmi kérdések döntő aspektusainak feltárása révén komoly problémákat, messzeható tendenciákat tudtunk feltárni. A szovjet rendszerben a nevelői céloknak az oktatás tartalma volt alárendelve, ami beszűkítette a tájékozódást, az anyagismeretet. Az iskola lexikai tudást, s nem gyakorlati ismereteket igyekezett adni. A tantárgyak között rangsor alakult ki. Az ének-zene, a rajz, sőt, a munka is bárki által tanítható, felkészültséget nem feltétlenül igénylő tárgyakká váltak. Az egyes tantárgyakból a tankönyvek fordított változataiban az eredeti nyelv szabályaihoz való értelmetlen ragaszkodás nehezítette a befogadást, olyan műnyelvet erőltetett a tanulókra és a tanárookra, ami az anyanyelvű tudományosságnak lett kerékkötője. A történelem a Szovjetunió történetét és világtörténelmet jelentett. Magyarország még ez utóbbi keretein belül sem került említésre. Az 1940–50-es években nem jutottak el a területre Magyarországról könyvek,

újságok, ami pótolhatta volna az információhiányt, és a magyarországi köztudat is megfeledkezett arról, hogy itt is élnek magyarok. Az irodalom terén pedig a többségi nemzet – az ukrán is hátrányos helyzetbe került, hiszen a tankönyv nem fejezhetett ki nemzeti értékeket és nemzeti érzelmeket. Magyar irodalomból pedig másfél évtizeden keresztül a csúcspontot a Hidas–Máchlin-féle olvasókönyv jelentette, hiszen az összes többiben szinte csak Petőfi Sándor képviselte nemzeti irodalmunkat. Minden egyes alkotó elfogadtatásáért külön harcot kellett vívni.

Központi kérdésnek tekintették az oktatásban a munkára való nevelést és az orosz nyelv elsajátítását. A falusi iskolákban egyértelműen, de városon is az elsődleges cél a népgazdaság munkaerővel való ellátása volt, olyannyira, hogy a 60-as években a tantárgyi órák száma az elemitől a középiskoláig egyforma volt, a többletet a termelési oktatás jelentette, a középiskolák politechnikai iskolaformája még a szakiskolákat is helyettesíteni kívánta.

Az orosz nyelv oktatása terén a kérdésfeltevés volt elhibázott. Az oroszot ugyanis nem mint idegen nyelvet tanították azzal a vitathatatlan szándékkal, hogy az államnyelvet minden állampolgárnak tudnia kell, hanem mint "a népek közötti érintkezés" nyelvét, amit mindenkinek már eleve tudnia kell. A tananyag kizárólagosan a grammatikai szabályokra épült, így az érettségiig vezető tíz év alatt a nemzetiségi iskolákban a többség egyáltalán nem tanult meg beszélni. Így kellett továbbtanulnia az orosz nyelven felvételiztető és oktató felsőbb tanintézetekben.

A pedagógusképzésben teljesen új generációt kellett felnevelni, hiszen a régi oktatók vagy külföldre távoztak, vagy félreállították őket. A tanítóképzőben, illetve később az egyetemen a magyar nyelv és irodalom órák voltak értelemszerűen magyar nyelvűek, a többi tantárgyat oroszul tanították.

Az orosz nyelvre koncentráció hívta életre az ún. vegyes iskolákat. Az orosz nyelv elsajátításának eredményesebbé tétele érdekében – egyidőben az első háború utáni magyar tannyelvű középiskolák megnyitásával – a magyar iskolákban a magyar gyerekek számára orosz vagy ukrán tannyelvű osztályokat nyitottak. A 60-as évek közepére már a magyar tannyelvű iskolák egynegyedében voltak ilyen párhuzamos osztályok, többségében az egyetlen magyar többségű beregszászi járásban. A vegyes iskolák, illetve később – internacionalista iskolák a magyar osztályok tanulólétszámának gyorsuló csökkenését idézték elő. A folyamat az önfelszámolás képét mutatta, hiszen minden szülő önként dönthetett arról, milyen tannyelvű iskolába adja a gyerekeit.

A szovjet rendszer két évtized alatt megteremtette a feltételeket az anyanyelvű oktatáshoz, de utána, az általános tendenciákat tekintve, továbbfejlődés nem történt, csak visszalépés egészen a 80-as évek végéig.

Kárpátalja igen gazdag anyagot szolgáltat az iskolatörténeti kutatásokhoz. A levéltárak e témakörhöz kapcsolódó anyagai szinte érintetlenek. A továbbiakban lehetőség szerint be kell kapcsolni ebbe a munkába a helyi és magyarországi levéltárakon kívül a szlovákiai és a romániai forrásokat is.

Irodalom, források

Időszaki kiadványok

A Jövő Útjain - 1933: N 1.

Budapesti Közlöny (BpK) - 1938: N 284, 289, 290, 291, 292; 1939: N 2, 4, 20, 140, 141, 143, 146, 150, 153, 247; 1940: N 207, 250, 256, 264, 265; 1942: N 8, 92.

Egri Egyházmegyei Közlemények - 1913: N13.

Felsőmagyarországi Tanügy - 1939: N 12.

Felvidéki Nevelő - 1943: N 10; 1944: N 5.

Határszéli Újság - 1918: N 50.

Kárpáti Kalendárium (Naptár, Kalendárium, megjelent Ungváron) 1962, 1969, 1982, 1986, 1987, 1989, 1990, 1995, 1996 (bibliográfia).

Kárpáti Igaz Szó - 1945: N 1; 1946: N 7, 85, 92, 235, 238; 1947: N 7, 19; 1948: N 10; 1953: N 34, 131, 244; 1968: N 237.

Kárpáti Magyar Hírlap - 1938: N 141.

Keleti Kapu - 1947: N 2.

Közigazgatástudomány - 1941: N 1.

Köznevelés - 1946: N 18; 1947: N 21; 1993: N 14.

Magyar Nemzet - 1951: N 38.

Magyar Statisztikai Szemle - 1939: N 3; 1940: N 3, 8-9.

Magyar Törvénykezés - 1938: N 36, 284; 1939: N 323.

Magyar Törvénytár - 1919.

Munkás Újság - 1945: V.27., VI.10., IX.30.

Nemzeti Közoktatás - 1941: N 10.

Néptanítók Lapja (NL) - 1938: N 7, 11, 22, 23; 1939: N 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 23; 1940: N 7, 16, 17, 24; 1942: N 1, 5, 11, 18; 1943: N 2.

Országos Törvénytár - 1938.XI.13.; 1939.VI.23.

Vasárnapi Újság - 1913: N 23.

Vörös Zászló - 1945.XII.2.

Ukrán és orosz nyelvű:

Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoj i Ukrajini (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye) - 1944: XII.5., XII.15.; 1945: 111.15., VI.1., VII.15., VII.31.

Zakarpatszka Ukraina (Kárpátontúli Ukrajna) - 1948.III.5.

Zbirnik nakaziv ta rozporjadzszeny Minyisztersztva oszviti URSZR. (Az USZSZK Közoktatási Minisztériuma Rendeleteinek Tára) - 1947: N 4, 6, 13; 1950: N 19; 1951: N 20; 1952: N 2, 16; 1954: N 15, 17, 18; 1955: N 15, 17, 22; 1956: N 12, 17; 1957: N 8; 1958: N 5, 19; 1959: N 8, 14; 1960: N 11, 17-18; 1962: N 13-14; 1964: N 3, 7-8, 15-16; 1966: N 1, 13-14; 1967: N 5-6; 1968: N 2 2; 1971: N 3.

Kalendar Proszviti - 1994.

Karpatszki kraj - 1994: N 1-2.

Kéziratok

Sándor László. Három ország polgára voltam. - A szerző örököseinek tulajdonában, Budapest. Zbirnik nakaziv Ber. rajVNO: 6.IX.1945 - 31.XII.1945.; 10.III.1947. - 20.XII.1947.; 4.I.1948. - 18.X.1949. (a beregszászi járási közoktatási osztály rendeleteinek gyűjteménye a jelzett időszakokban).

Zsurnal zvedenih sztatistichnih danih pro oszvitnyi usztanovi Zakarpatszkoj oblasztyi za 1945-46 po 1966-67 rr. (a Kárpátontúli terület közoktatási intézményeinek statisztikai könyve az 1945-46 és 1966-67 közötti időszakról, Ungvár).

Iskolai évkönyvek, értesítők

A bilkei m. kir. állami magyarorsz tannyelvű gimnázium évkönyve. 1939/40. Szerk. Bugánics Iván ig.

A bilkei m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Szidor József mb. ig.

A bilkei m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári iskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Szidor József mb. ig.

A bilkei m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári iskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Szvitlik Péter mb. ig. h.

A bilkei m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári iskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Szidor József mb. ig.

A huszti m. kir. állami magyar és magyarorsz tannyelvű fiú és leány polgári iskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Petenyko István ig.

A huszti m. kir. állami magyar és magyarorsz tannyelvű fiú és leány polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Petenyko István ig.

A huszti m. kir. állami magyar és magyarorsz tannyelvű fiú és leány polgári iskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Petenyko István ig.

A huszti m. kir. állami magyarorsz tannyelvű gimnázium évkönyve. 1939/40. Szerk. Gável Béla ig.

A huszti m. kir. állami magyarorsz tannyelvű gimnázium évkönyve. 1940/41. Szerk. Gável Béla ig.

A huszti m. kir. állami magyarorsz tannyelvű gimnázium évkönyve. 1941/42. Szerk. Gável Béla ig.

A huszti m. kir. állami magyarorsz tannyelvű gimnázium évkönyve. 1942/43. Szerk. Gável Béla ig.

A huszti zsidó polgári fiú- és leányiskola értesítője. 1940/41.

A huszti zsidó polgári fiú- és leányiskola értesítője. 1942/43.

A királyházi m. kir. állami magyar és magyarorsz tanítási nyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Buczkó István mb. ig.

A királyházi m. kir. állami magyar és magyarorsz tanítási nyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Zachariás Ede mb. ig.

A munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1938/39. Szerk. Gelety D. Ervin ig.

A munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Gelety D. Ervin ig.

- A munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Gelety D. Ervin ig.
- A munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Vidra János ig.
- A munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Vidra János ig.
- A munkácsi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Vidra János ig.
- A munkácsi m. kir. állami ruszin tannyelvű koedukációs tanítóképző intézet és a vele kapcsolatos magyar tannyelvű líceum első osztályának évkönyve. 1938/39. Szerk. Sörös József.
- A munkácsi m. kir. állami koedukációs magyar és rutén tanítási nyelvű líceum és koedukációs rutén tanítási nyelvű tanítóképző-intézet évkönyve. 1940/41. Szerk. Sörös József mb. ig.
- A munkácsi m. kir. állami koedukációs magyar és rutén tanítási nyelvű líceum és koedukációs rutén tanítási nyelvű tanítóképző-intézet évkönyve. 1941/42. Szerk. Jantsky Béla ig.
- A munkácsi m. kir. állami koedukációs magyar és rutén tanítási nyelvű líceum és koedukációs rutén tanítási nyelvű tanítóképző-intézet évkönyve. 1942/43. Szerk. Jantsky Béla ig.
- A munkácsi m. kir. állami koedukációs magyar és rutén tanítási nyelvű líceum és koedukációs rutén tanítási nyelvű tanítóképző-intézet évkönyve. 1943/44. Szerk. Jantsky Béla ig.
- A munkácsi m. kir. állami magyarországi tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Plesa Ferenc ig.
- A munkácsi m. kir. állami magyarországi tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Péterváry Ferenc ig.
- A munkácsi m. kir. állami magyarországi tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Péterváry Ferenc ig.
- A munkácsi m. kir. állami magyarországi tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Péterváry Ferenc ig.
- A munkácsi m. kir. állami magyarországi tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Péterváry Ferenc ig.
- A munkácsi zsidó polgári leányiskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Katz Dávid ig.
- A munkácsi zsidó polgári leányiskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Katz Dávid ig.
- A munkácsi zsidó polgári leányiskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Katz Dávid ig.
- A munkácsi m. kir. német tannyelvű állami koedukációs polgári iskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Brenner Béla ig.
- A munkácsi m. kir. német tannyelvű állami koedukációs polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Brenner Béla ig.
- A munkácsi m. kir. német tannyelvű állami koedukációs polgári iskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Brenner Béla ig.
- A munkácsi m. kir. német tannyelvű állami koedukációs polgári iskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Mitró Erzsébet ig.h.
- A munkácsi m. kir. állami gimnázium évkönyve. 1938/39. Szerk. Jankovich Ferenc ig.
- A munkácsi m. kir. állami gimnázium évkönyve. 1939/40. Szerk. Jankovich Ferenc ig.
- A munkácsi m. kir. Árpád fejedelem gimnázium évkönyve. 1940/41. Szerk. Szepesvári Béla mb. ig.
- A munkácsi m. kir. állami Árpád fejedelem gimnázium évkönyve. 1941/42. Szerk. Szepesvári Béla mb. ig.
- A munkácsi m. kir. állami Árpád fejedelem gimnázium évkönyve. 1942/43. Szerk. Bihari Sándor ig. h.
- A munkácsi m. kir. állami Árpád fejedelem gimnázium évkönyve. 1943/44. Szerk. Szepesvári Béla ig.
- A munkácsi m. kir. állami magyarországi tannyelvű gimnázium évkönyve. 1939/40. Szerk. Popovics László mb. ig.

- A munkácsi m. kir. állami ruszin tannyelvű gimnázium évkönyve. 1940/41. Szerk. Popovics László ig.
- A munkácsi m. kir. állami ruszin tannyelvű gimnázium évkönyve. 1941/42. Szerk. Popovics László ig.
- A munkácsi m. kir. állami ruszin tannyelvű gimnázium évkönyve. 1942/43. Szerk. Popovics László ig.
- A munkácsi m. kir. állami ruszin tannyelvű gimnázium évkönyve. 1943/44. Szerk. Popovics László ig.
- A munkácsi zsidó gimnázium értesítője. 1938/39. Szerk. Rubin Mózes ig.
- A munkácsi zsidó gimnázium értesítője. 1939/40. Szerk. Morvay Jenő mb. ig.
- A munkácsi zsidó gimnázium értesítője. 1940/41. Szerk. Morvay Jenő mb. ig.
- A munkácsi zsidó gimnázium értesítője. 1941/42. Szerk. Morvay Jenő mb. ig.
- A munkácsi zsidó gimnázium értesítője. 1942/43. Szerk. Morvay Jenő ig.
- A nagybereznai m. kir. állami ruszin tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Karbovanecz Mihály mb. ig.
- A nagybereznai m. kir. állami ruszin tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Karbovanecz Mihály mb. ig.
- A nagyszőlősi m. kir. állami magyar tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Szabó Mihály mb. ig.
- A nagyszőlősi m. kir. állami magyar tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Szabó Mihály mb. ig.
- A nagyszőlősi m. kir. állami magyar tannyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Szabó Mihály mb. ig.
- A perecsenyi állami ruszin és magyar tanítási nyelvű koedukációs polgári iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Petenyko Gyula mb. ig.
- A rahói m. kir. állami magyarorosz tannyelvű gimnázium évkönyve. 1940/41. Szerk. Petrusz István mb. ig.
- A szerednyei m. kir. állami ruszin tannyelvű vegyes polgári iskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Zachariás László.
- A szolyvai m. kir. állami ruszin tannyelvű polgári fiú- és leányiskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Lengyel János.
- Az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyve. 1938/39. Szerk. Gombos István ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Gombos István ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Gombos István ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Gombos István ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári leányiskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Gombos István ig.
- Az ungvári görög katolikus polgári leányiskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Markovics Gáborné mb. ig.
- Az ungvári görög katolikus polgári leányiskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Markovics Gáborné ig.
- Az ungvári görög katolikus polgári leányiskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Markovics Gáborné ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári fiúiskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Punykó Miklós ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári fiúiskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Hankótz Antal ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári fiúiskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Hankótz Antal ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári fiúiskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Hankótz Antal ig.
- Az ungvári m. kir. állami polgári fiúiskola évkönyve. 1943/44. Szerk. Hankótz Antal ig.
- Az ungvári m. kir. állami magyarorosz és szlovák tannyelvű polgári iskola évkönyve. 1939/40. Szerk. Ignáczy Endre ig.
- Az ungvári m. kir. állami ruszin és szlovák tannyelvű polgári iskola évkönyve. 1942/43. Szerk.

Zima Tivadar mb. ig.

Az ungvári m. kir. állami gimnázium évkönyve. 1938/39. Szerk. Szulincsák László ig.

Az ungvári m. kir. állami gimnázium évkönyve. 1939/40. Szerk. Szulincsák László ig.

Az ungvári m. kir. állami gimnázium évkönyve. 1940/41. Szerk. Szulincsák László ig.

Az ungvári m. kir. állami Drugeth-gimnázium évkönyve. 1941/42. Szerk. Papp Ferenc ig.

Az ungvári m. kir. állami Drugeth-gimnázium évkönyve. 1942/43. Szerk. Papp Ferenc ig.

Az ungvári m. kir. állami Drugeth-gimnázium évkönyve. 1943/44. Szerk. Papp Ferenc ig.

Az ungvári m. kir. állami ruszin tanítási nyelvű gimnázium évkönyve. 1941/42. Szerk.

Szulincsák László ig.

Az ungvári m. kir. állami ruszin tanítási nyelvű gimnázium évkönyve. 1942/43. Szerk.

Szulincsák László ig.

Az ungvári m. kir. állami ruszin tanítási nyelvű gimnázium évkönyve. 1943/44. Szerk.

Szulincsák László ig.

Az ungvári héber gimnázium értesítője. 1938/39. Szerk. Fazekas Lajos ig.

Az ungvári héber gimnázium értesítője. 1939/40. Szerk. Fazekas Lajos ig.

Az ungvári héber gimnázium értesítője. 1940/41. Szerk. Haász Imre mb. ig.

Az ungvári héber gimnázium értesítője. 1941/42. Szerk. Haász Imre ig.

Az ungvári kir. görög katolikus líceum és kántortanítóképző-intézet évkönyve. 1939/40. Szerk.

Dunda Ernő ig.

Az ungvári kir. görög katolikus líceum és kántortanítóképző-intézet évkönyve. 1941/42. Szerk.

Dunda Ernő ig.

Az ungvári kir. görög katolikus líceum és kántortanítóképző-intézet évkönyve. 1942/43. Szerk.

Dunda Ernő ig.

Az ungvári kir. görög katolikus líceum és kántortanítóképző-intézet évkönyve. 1943/44. Szerk.

Dunda Ernő ig.

Az ungvári m. kir. állami Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium évkönyve. 1940/41.

Szerk. Gedeon Béla mb. ig.

Az ungvári m. kir. állami Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium évkönyve. 1941/42.

Szerk. Gedeon Béla mb. ig.

Az ungvári m. kir. állami Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium évkönyve. 1942/43.

Szerk. Gedeon Béla ig.

Az ungvári m. kir. állami Árpádházi Szent Erzsébet leánygimnázium évkönyve. 1943/44.

Szerk. Gedeon Béla ig.

Az ungvári görög katolikus leánylíceum, tanítóképző-intézet és a vele kapcsolatos gyakorló iskola évkönyve. 1940/41. Szerk. Csurgovich György mb. ig.

Az ungvári görög katolikus leánylíceum, tanítóképző-intézet és a vele kapcsolatos gyakorló iskola évkönyve. 1941/42. Szerk. Csurgovich György mb. ig.

Az ungvári görög katolikus leánylíceum, tanítóképző-intézet és a vele kapcsolatos gyakorló iskola évkönyve. 1942/43. Szerk. Csurgovich György mb. ig.

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL) - K 592: 1942, 29526/913, 49526/913, 50035/913, 50137/913, 1943/110047; 1944/3, 96706/945; 1944, 100275/960; 108267/1943; 101075/1944. - K 502: 1940, 117221/428. - K 636: 1942-44, 25/a, 919.

Zakarpatszkiej oblasznij derzsavnij archiv (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, KTÁL).

- Fond 125 (párt dokumentumok), op. 1., ügy. sz. (ügyiratszám) 159, 231, 305,

- 1206; op. 2., ügy. sz. 67.
- Fond R-14 (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa), op. 1., ügy. sz. 51, 340.
- Fond R-195 (a népképviselők területi tanácsának dokumentumai), op. 24, ügy. sz. 1 b, 49, 163.
- Fond R-165 (a területi közoktatási osztály dokumentumai), op. 1, ügy. sz. 18; op. 2, ügy. sz. 1, 6, 13, 18, 24, 25, 43, 45, 46, 47, 48, 60, 74, 76, 78, 98, 122, 184, 185, 186, 188, 292, 294, 400, 403, 422, 517, 520, 636, 644, 791, 919, 939, 949, 1032, 1048, 1163, 1307, 1454, 1712, 1874; op. 3, ügy. sz. 18; op. 4, ügy. sz. 4, 8; op. 6, ügy. sz. 46, 634.

(A jegyzetekben az ügyiratszám után a lapszám - rövidítés: 1. - következik.)

Objednaniy vidomcsij archiv upravlinnya oszviti i nauki Zakarpatszkoji oblasznoji derzsavnoji admynisztracii (a Kárpátontúli Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztálya egyesített hivatali levéltára), fond 1, op. 1, ügy. sz. 484-886.
Potocsnij archiv Upravlinnya oszviti i nauki Zakarpatszkooho oblviokonkomu (a Kárpátontúli Területi Végrehajtó Bizottság Oktatási és Tudományos Főosztályának nyilvántartása).

Tankönyvek, tantervek, módszertani kiadványok

Magyar irodalmi ismeretek. Magyar irodalomtörténeti segédkönyv különös tekintettel az érettségi tételekre. Munkács, 1941.

Hidas Antal – Máchlin Nátán. Irodalmi olvasókönyv. V. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1950.

Csengeri Dezső – Kormos Adél – Vladimir Mihály. Irodalmi olvasókönyv. VI. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1954.

Balla László. Irodalmi olvasókönyv. VII. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1954.

Balla László. Irodalmi olvasókönyv. IX. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1961.

Drávai Gizella. Irodalmi olvasókönyv. X. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1963.

Balla László. Irodalmi olvasókönyv. XI. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1963.

Tanterv. A kisebbségi népiskolák számára kiadta a m. kir. vallás és közoktatási miniszter. 110.938.IX.sz. rendeletével. Bp., é. n.

Tanterv a magyar tanítási nyelvű középiskolák számára. Irodalom, IX–XI. oszt. Kijev – Uzsgorod, 1961.

Drávai Gizella. Tanácsadó nyelvtanítók számára. Uzsgorod, 1969.

Kótyuk István. Leíró magyar nyelvtani gyakorlatok. Uzsgorod, 1970.

Könyvészet, tanulmányok

A beregszászi magyar gimnázium története 1864 – 1989. Bp., 1990.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. k. Bp., 1976.

Antal Miklós. A magyarországi Drugeth-család. Ungvár, 1943.

A visszacsatolt Felvidék és Ruténföld címtára. Bp., 1939.

Ádám Magda. Eduard Beneš. In: Rubicon, 1994, N 3. – 20–23.

- Bellér Béla. A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban. In: Baranyai Művelődés, 1973, N 4. – 12–20.
- Bellér Béla. A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. In: Magyar Pedagógia, 1974, N 1. – 47–65.
- Barta Gábor. A történeti Erdély és határai. In: Herner János szerk. Erdély és a részek térképe és helységnévtára. Szeged, 1987. – 207–215.
- Bodor Antal. Magyarország helyismereti könyvészete 1527 – 1940. Bp., 1944.
- Cottely István. Kárpátalja közigazgatás- és alkotmányjogi helyzete a Cseh-Szlovák köztársaságban. In: Közigazgatástudomány. Bp., 1939. – 233–249.
- Csehily István. Három év a kárpátaljai iskola életében. In: NL, 1942, N 5. – 262–264.
- Csomár István. A munkácsi m. kir. állami főgymnasium története Munkács, 1895.
- Dudlinszky István. Az ungvári kir. kat. főgimnázium 300 éves fennállásának emlékünnepe. Ungvár, 1913.
- Emlékalbum az ungvári kir. görög katolikus éneklész-tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Közli Kaminszky Géza. Ungvárott 1894.
- Fibinger Sándor. Az ungvári főgymnasium vázlatos története. Ungvár, 1895.
- Flachbarth Ernő. Ruszinszko autonómiája a nemzetközi és a csehszlovák alkotmányjog szempontjából. Miskolc, 1934.
- Fleischman Gyula. Kárpátalja (Ruthénföld) iskolaügye. In: NL, 1939, N 7. – 240–244.
- Földrajzi nevek etimológiai szótára. Szerk. Kiss Lajos. I. k. Bp., 1988.
- Frankovich Sándor. A munkácsi magyar királyi állami főgymnasium története. Munkács, 1896.
- Gyalai Mihály. Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989.
- Gyönyör József. Mi lesz velünk magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig. Pozsony, 1990.
- Halmosy Dénes. Nemzetközi szerződések 1918 – 1945. Bp., 1983.
- Hernádi László Mihály – Kovács Kálmán – Máthé Gábor. A magyar közigazgatási irodalom válogatott bibliográfiája. 1827 – 1944 között. Bp., KSH, 1983.
- Horváth Lajos. A kárpátaljai ruszin autonómia ügye 1939 – 1944. Teleki Pál tervezete. In: Honismeret, 1992, N 5. – 9–13.
- Hübner János. Mostani és régi nemzeteket, országokat esmértető Lexikon. V. k. Pest, 1816–17.
- Jáki László. A magyar neveléstudomány forrásai. Bp., 1993.
- Kemény G. Gábor. A magyar nemzetiségi kérdés története, I. r. Bp., 1946.
- Kral, Jifi. Geograficka bibliografia Podkarpatské Rusi. Praha, 1923.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter. Magyarok a határainkon túl – a Kárpátmedencében. Bp., 1991.
- Kádár László. A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Bp. A magyar táj és népismeret könyvtára, 3. 1941.
- Lahmann György. Nemzetiségi oktatásügy történeti fejlődése. Jogi és általános fejlődés. Klny. Kisebbségi Körlevél, 8. évf. 3–4.sz. Pécs, 1944.
- Leiekács, Miklós – Harajda, János. Kárpátalja általános bibliográfiája. Ungvár, 1943.
- Lizanec, Péter. Magyar felsőfokú oktatási és tudományos intézmények Kárpátalján. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Ungvár – Bp., 1993. – 6–37.
- Magyar iskolatörténeti kronológia. Alapvető adatok 996 – 1948. Összeáll. Mészáros István. Veszprém, 1990.
- Magyar Néprajzi Lexikon. Szerk. Ortutay Gyula. III. k. Bp., 1980.
- Magyarország vidékeinek, vármegyéinek, várainak és városainak történeti, földrajzi leírása és népei. Szerk. Braun Róbert. Bp., 1923.
- Marina Gyula. Ruténsors. Kárpátalja végzete. Torontó, 1977.

- Mayer Mária. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések. 1860 – 1910. Bp., 1977.
- Mészáros István. Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1860 – 1948. Bp., 1988.
- Mikó Imre. Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, 1944.
- Moravék Endre. A felvidéki magyarság iskolaügye. In: NL, 1937, N 13. – 493–497.
- Niederhauser Emil. Nemzetek születése Kelet-Európában. Bp., 1976.
- Orlovsky István. A beregszászi magyar királyi állami középiskola története. Beregszász, 1896.
- Orosz Ildikó. Non scolae, sed vitae... In: Extra Hungariam. Bp. – Ungvár, 1992. – 52–63.
- Orosz Ildikó. A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Bp. – Ungvár, 1995.
- Pozsár Istvánná. Nemzetiségi tankönyvek 1867 – 1948. Bp., 1988.
- Ruszk-Krajna politikai jelentősége. Vitaülés az Országos Néptanulmányi Egyesületben. 1919. II. 23. Bp., 1919.
- Sándor László-Botka Ferenc. A kárpátukrajnai magyar könyvkiadás irodalmi bibliográfiája. In: Irodalomtörténet, 1961, N 3. – 355–371.
- S. Benedek András. A tettenérhető történelem. Ungvár – Bp., 1993.
- Somogyi József. Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Bp., 1942.
- Sotonyi Gábor. Kárpátalja közigazgatása. In: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Szerk. Martonffy Károly. Bp., 1941. – 617–624.
- Stojan, F. Represenatačni sborník verského školství na Podkarpatské Rusi 1918 – 1938. Prešov, 1938.
- Szabó László. Kárpátaljai demográfiai adatok. Bp. – Ungvár, 1993.
- Szakoktatási évkönyv 1940. Szerk. Kruchina Károly, Damjanovich Lajos, Irsy László. Bp., é.n.
- Szakoktatási évkönyv 1942. Szerk. Schöpflin Pogány Károly. Bp., é.n.
- Szénássy Barna. Kárpátalja iskolaügye. In: Magyar Középiskola, 1939, N 1. – 281–283.
- Tilkovszky Loránt. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1939 – 1941. Bp., 1967.
- Udvari István. Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza, 1992.
- Zseliczky Béla. Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945. Bp., 1998.

Ukrán és orosz nyelvű:

- Antologija pedagogicseszkov miszli Ukrainzkoj SZSZR. (Az Ukrán SZSZK pedagógiai gondolatok antológiája) Moszkva, 1988.
- Bajik, L. Za osvitu dlja trugyascsih. (A dolgozók iskoláztatásáért) Lviv, 1983.
- Boldizsar, M. Zakarpattya mizs dvoma szvitovimi vijjami. (Kárpátontúl a két világháború között) Uzshorod, 1993.
- Bondar, A. Rozvitok ragyanszkoji skoli v Zakarpatszkoj oblasztyi v persi roki pizslja vozzjednannya z URSZR 1945 – 1952 rr. (A szovjet iskola fejlődése a Kárpátontúli területen az USZSZK-val való újraegyesülés első éveiben 1945 – 1952) // Pitannya osviti i skoli na Ukrajinyi. (Az oktatás és az iskola kérdései Ukrajnában) T. VII. Uzshorod, 1958.
- Bugyivnictvo skil na Zakarpattyi. (Iskolaépítés Kárpátontúlon) Uzshorod, 1958.
- Véges, M. – Zadorozsnij, V. Velics i tragegyija Karpatszkoji Ukrajini. (Kárpáti Ukrajna nagysága és bukása) Uzshorod, 1993.
- Hicsij, O. Z isztorii skilynictva na Zakarpattyi z XVIII szt. do vozzjednannya joho z Ragyanszkoju Ukrajinoju. (Fejezetek Kárpátontúl iskolatörténetéből a XVIII. század végétől Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésig) // Naukovi zapiszki UzSDU. T. 39. Uzshorod, 1957.
- Homonnaj, V. Narodna osvita Ragyanszkojo Zakarpattya. (Szovjet-Kárpátontúl

- közoktatásügye) Kijiv – Uzshorod, 1988.
- Homonnaj, V. Antolohija pedaholicsnoji dumki Zakarpattya. (A kárpátontúli pedagógiai gondolkodás antológiája) Uzshorod, 1992.
- Gricenko, M. Nariszi z isztoriji skoli v Ukrajinszkij RSZR 1917 – 1965. (Az Ukrán SZSZK iskolatörténetének fejezetei 1917 – 1965). Kijiv, 1966.
- Griscsenko, M. Narodna oszvita v zahidnih oblasztyah Ukrajinszkoi RSZR. (Az Ukrán SZSZK nyugati területeinek közoktatásügye) Kijiv, 1960.
- Daniljuk, D. Isztoriografija Zakarpattya v novitnyij csasz (1917 – 1985). (Kárpátontúl historiográfiája a legújabb korban) Lviv, 1987.
- Zakarpatszka Ukrajina. Osziny 1944 roku. Materiali naukovoji konferenciji, priszvjacsenoji 50-riccsju vizvolennya Zakarpattya vid fasizmu ta 50-riccsju persoho zjizdu narodnih komitetyiv Zakarpatszkoj i Ukrajini. (Kárpátontúli Ukrajna. 1944 ősze. Kárpátontúlnak a fasizmus alóli felszabadítása 50. évfordulója és Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságai első kongresszusa 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyagai) Uzshorod, 1995.
- Zimomrja, M. – Homonnaj, V. – Veges, M. Avgusztin Volosin. Uzshorod, 1995.
- Ihnat, A. Ocserki po isztorii razvityija narodnovo obrazovanyija v Zakarpatszkoj oblasztyi za godi szovjetszkoj vlasztyi 1944 – 1954 gg. Avtoreferat disszertacii na szoizskanyije ucsonoj sztyepenyi kandidata pedagogicseszkih nauk. (Fejezetek a közoktatásügy fejlődésének történetéből a Kárpátontúli területen a szovjet hatalom éveiben 1944 – 1954. Kandidátusi értekezés tézisei) Kijev, 1955.
- Ihnat, A. Uszpihi kulyturno-oszvitnyoji roboti v Zakarpatszkoj oblasztyi za roki Ragyanszkoji vladí. (Sikerek a művelődés és a közoktatás terén a Kárpátontúli területen a szovjet hatalom éveiben) // Naukovi zapiszki UzSDU. (Az Ungvári Állami Egyetem tudományos közleményei) T. 9. Uzshorod, 1954.
- Ihnat, A. Szvitlo Zsovntnya. (Október fénye) Uzshorod, 1957.
- Klincsenko, T. Uhorszke skoljarsztvo Zakarpatszkoj oblasztyi ocsima etnoszociologa. (Kárpátaljai magyar iskolai magatartás egy etnoszociológus szemével) In: Acta Hungarica, Ungvár, 1997. – 127–134.
- Klima, V. Skolnoje gyelo i proszvescsenyije na Podkarpatszkoj Ruszi (A podkarpatszka ruszi oktatásügy). In: Podkarpatszka Rusz 1919 – 1936. Szerk. E. Bacsinszkij. Uzshorod, 1936. – 101–107.
- Makara, M. Zakarpatszka Ukrajina: sljah do vozzjednannya, doszvid rozvitku (zsovteny 1944 – szicseny 1946 rr.) (Kárpátontúli Ukrajna: út az újraegyesüléshez, a fejlődés tapasztalatai, 1944 október – 1946 január) Uzshorod, 1995.
- Nariszi isztorii Zakarpattya 1918 – 1945. (Fejezetek Kárpátontúl történetéből). Fel. szerk. Hrancsák, I. 2. k. Uzshorod, 1995.
- Narodne hozspodarsztvo Ragyanszkojo Zakarpattya. Sztatiszticsnij zbirnik. (Szovjet Kárpátontúl népgazdasága. Statisztikai gyűjtemény) Uzshorod, 1969.
- Narodne hozspodarsztvo Zakarpatszkoj oblasztyi. Sztatiszticsnij zbirnik. (A Kárpátontúli terület népgazdasága. Statisztikai gyűjtemény) Uzshorod, 1987.
- Osznovnyi dokumenti pro skolu. (Alapdokumentumok az iskoláról). S.a.r. Bereznyak, J. Kijiv, 1982.
- Pidszumki rozvitku narodnoji oszviti v Zakarpatszkoj oblasztyi za 1965, 1970-75 rr. (A közoktatás fejlődésének eredményei a Kárpátontúli területen 1965-ben, az 1970-75. közötti években) Uzshorod, 1976.
- Pro szucsaszne i minule Zakarpattya. Cifri i fakti. (Kárpátontúl jelenéről és múltjáról. Számok és tények) Uzshorod, 1962.
- Rozvitok narodnoji oszviti i pedaholicsnoji dumki na Ukrajinyi. (A közoktatás és a pedagógiai gondolkodás fejlődésé Ukrajnában) Kijiv, 1991.

- Rozvitok narodnoji oszviti oblasztyi za roki odinadcjatoji pjatiricski. (A terület közoktatásának fejlődése a tizenegyedik ötéves tervidőszakban). Uzshorod, 1986.
- Skola Zakarpattya. Szbornyik matyerialov szovescsanyija rabotnyikov narodno obrazovanyija Zakarpatszkoj oblasztyi USZSZR. 9–12.I.1946. (Az USZSZK Kárpátontúli területe közoktatási dolgozói értekezlete anyagainak gyűjteménye) S.a.r. Povh, V. Kijev, 1946.
- Skola Zakarpattya. Materiali naradi. (Kárpátontúl iskolája. Értekezlet anyagai) Uzshorod, 1964.
- Sljahom Zsovtnya. Zbirnik dokumentyiv. (Október útján. Dokumentumgyűjtemény). VI. k. Uzshorod, 1964.
- Stefan, A. Avgusztin Volosin prezident Karpatszkoji Ukrajini. (A. Volosin Kárpáti Ukrajna elnöke) Toronto, 1977.
- Jamalova, Sz. Voszpitanijje szovjetszkovo patriotizma i szocialiszticeszkovo internacionalizma u ucsascsihszja skol USZSZR sz vengerszkim jazikom obucsnyija. Avtoreferat diszertacii na szoiskanyije ucsonoj sztyepenji kandidata pedagogicseszkih nauk. (Az USZSZK magyar tannyelvű iskolai tanulóinak a szovjet hazafiság és szocialista internacionalizmus szellemében történő nevelése. Kandidátusi értekezés tézisei) Kijev, 1988.

Zusammenfassung

Die Karpato-Ukraine ist wegen ihrer geopolitischen Lage ein eigenartiges Gebilde auf der Landkarte von Europa. Sie ist ein Knotenpunkt von Handelswegen und ein Treffpunkt für verschiedene, aber einander oft ergänzende Ideen- und Geistesströmungen. Diese Tatsache ist besonders augenfällig, wenn man die Geschichte des Gebietes im 20. Jahrhundert betrachtet, da sich hier während dieser Zeit mehrere Staatengebilde abwechselten. Das Gebiet gehörte bis 1919 zu Ungarn, zwischen 1919 und 1938 zur Tschechoslowakei, dann wieder zu Ungarn. Ab 1945 wurde es Teil der Sowjetunion, dann, ab 1991 der unabhängigen Ukraine. Die offizielle Bezeichnung für das Gebiet war in den verschiedenen Epochen der Geschichte: 1918 – Ruska Kraina Autonomes Gebiet, 1919–1938 – Karpaten-Rußland (Podkarpatská Ruß), 1938–1939 – Karpatische Ukraine, 1939–1944 – Karpatenvorländischer Regierungsbezirk, 1944–1945 – Transkarpatische Ukraine, ab 1946 – Transkarpatisches Gebiet. Die von den verschiedenen historischen Perioden unabhängige, in der Geschichtsschreibung akzeptierte Bezeichnung ist der Name Karpato-Ukraine, beziehungsweise die im ungarischen Sprachgebrauch am meisten verbreitete Benennung: "Karpatenvorland".

Im gesellschaftlich-politischen und kulturellen Leben der Karpato-Ukraine spielen die Nationalitätenverhältnisse eine wichtige Rolle, da auf dem Gebiet Vertreter von mehr als 70 Nationalitäten leben. Unter den nationalen Minderheiten ist die ungarische Minderheit in größter Zahl vertreten. Laut den Daten der Volkszählung im Jahre 1941 beträgt die Gesamtbevölkerung der Region 852 546 Menschen, davon 245 286 Ungarn, laut Volkszählung 1959 920 173 und 146 247, im Jahre 1989 ist die Gesamtbevölkerung 1 245 618, davon 155 711 ungarischer Nationalität.

Am 29-30. September 1938 haben Deutschland, Italien, Frankreich und England in München über das weitere Schicksal der Republik Tschechoslowakei entschieden, die ein Fünftel ihres Gebiets und ein Viertel ihrer Bevölkerung verloren hat. Am 11. Oktober 1938 kommt in der Karpato-Ukraine eine Formation autonomer Art unter Leitung von András Bródy zustande, der am 26. Oktober durch Ágoston Volosin abgelöst wird. Volosin ist am 2. November 1938 in Wien anwesend, als die von Ungarn bewohnten Teile der Region dem Ersten Wiener Schiedsspruch zufolge Ungarn zugesprochen werden. Die Volosin-Regierung verlegt ihren Sitz von Ungvár nach Huszt, und die tschechoslowakische Nationalversammlung verleiht der Karpato-Ukraine formell die Autonomie. Die rückgegliederten Gebiete werden von der ungarischen Regierung in die Komitate Bereg und Ugocsa eingegliedert, und was die Schulverwaltung anbelangt, wird der Schulbezirk der Befreiten Gebiete provisorisch gegründet. Am 15. März 1939 verkündet der Sejm in Huszt die Unabhängigkeit der Karpato-Ukraine, aber die Woloschin-Regierung legt die Waffen unter dem Druck des aufmarschierenden ungarischen regulären Heeres noch am selben Tag nieder. Dadurch geriet die ganze Region unter ungarische Hoheit. Der Ministerpräsident Pál Teleki schickt sich an, die Gesetzesvorlage über die Karpaten-vorländische Woiwodschaft auszuarbeiten, aber nach seinem Tod im Jahre 1941 wird die Sache der Autonomie von der Tagesordnung abgesetzt.

Infolge der territorialen Gliederung im Jahre 1939 gerät die Region verwaltungsmäßig in eine eigentümliche Lage. Die von Ungarn bewohnten Gebiete kommen zu den sich wieder teilenden Komitaten Bereg, Ugocsa bzw. Ung und Máramaros, und der größere Teil des Gebiets gerät in den Wirkungskreis des Karpatenvorländischen Regierungsbezirks. An der Spitze des Regierungsbezirks steht der Regierungskommissar, die offizielle Sprache ist Ruthenisch. Die Eingliederung in die Schul Verwaltung ergibt sich aus den territorialen Gliederungen 1939–1940. Die Schulen in den Komitatsgebieten werden in die Schulbezirke

von Kaschau und Szatmárnémeti eingegliedert, und die sich auf dem Gebiet des Regierungsbezirks befindenden Unterrichtsanstalten werden dem Karpatenvorländischen Schulbezirk angehören. Dieses System blieb bis zum Herbst 1944 gültig: die Eingliederung einer Unterrichtsanstalt in einen Schulbezirk entspricht der Verwaltungszugehörigkeit der jeweiligen Siedlung. Unter den großen Schulstädten waren Ungvár und Munkács in einer eigenartigen Lage, weil diese gleichzeitig Teile zweier Verwaltungsgebiete darstellten: die eine ist Hauptstadt des Karpatenvorländischen Regierungsbezirks und innerhalb dessen der Kreisverwaltungsstelle von Ung, sowie Hauptstadt des Komitats Ung, während die andere Hauptstadt der Kreisstelle Bereg im Karpatenvorländischen Regierungsbezirk, sowie Teil des Komitats Bereg (mit Hauptstadt Beregszász) ist. Die Schulen der zwei Städte waren zwischen den Karpatenvorländischen und Kaschauer Schulbezirken verteilt, und zwar so, daß zum ersten die Schulen mit ruthenischer Unterrichtssprache, und zum zweiten die mit ungarischer oder anderer Unterrichtssprache zugeteilt worden sind. In konfessioneller Hinsicht gehörten die griechisch-katholischen Unterrichtsanstalten der Region zum zisdanu-bianischen katholischen Schulbezirk. Bei der Bewilligung des Lehrpersonals wurde die Bedingung der "Volkstreue" als Grundsatz betrachtet, was öfter zu Konfliktsituationen geführt hat. Zahlreiche Pädagogen sind wegen einer Anschuldigung der Unzuverlässigkeit ins Internierungslager gekommen, oder haben unter Gendarmerie bzw. Polizeiaufsicht gestanden. Die Schüler konnten der allgemeinen Schulpflicht nachkommen, indem sie die 8 Klassen der Grundschule oder die 4 Klassen der Volksschule, oder die unteren 4 Klassen des Gymnasiums absolviert haben. Die während dieser Zeit erscheinenden Lehrbücher in ruthenischer Sprache sind in Ungvár gedruckt, und vom Karpatenvorländischen Regierungsbezirk und von der Karpatenvorländischen Wissenschaftlichen Gesellschaft herausgegeben worden.

In den Jahren der ungarischen Hoheit hat sich das Netz der Grundschulen der Nationalitätenzusammensetzung und der konfessionellen Zugehörigkeit der Bevölkerung angepaßt, obwohl die staatlichen Schulen die überwiegende Mehrheit gebildet haben. Das Netz der Volksschulen hat sich größtenteils während der tschechoslowakischen Zeit herausgebildet. Was die Gymnasien anbelangt, hat die ungarische Regierung für die mehrheitliche ruthenische Bevölkerung nur drei Mittelschulen (Schulen mittleren Standes) aufrechterhalten und keine Rücksicht auf das Institutionssystem genommen, das im engen Zeitrahmen der Woloschin-Periode erweitert wurde. Die hebräisch-jüdischen Schulen waren von den Rassengesetzen betroffen.

Der Zeitraum zwischen 1938–1940 kann in der Region im Bereich des Schulwesens als eine Übergangsperiode betrachtet werden, zwischen 1940–1944 wird hier völlig aufgrund der ungarischen Unterrichtspläne unterrichtet. Der wesentlichste Charakterzug des Schulsystems ist die Bewahrung der Traditionen des Institutionssystems, das sich während der Jahrhunderte herausgebildet hat, und das auch einen wichtigen Bestandteil für den Geist des Unterrichts darstellt. Ein organisatorischer Grundsatz ist ebenfalls – als Erbe der tschechoslowakischen Periode –, die Koedukationsschulen möglichst zu trennen; man wollte nicht nur eine Trennung nach Geschlechtern vornehmen, sondern auch die Trennung nach Unterrichtssprachen verwirklichen. In der letzteren Bestrebung war keine negative Tendenz zu sehen, da im Falle der Selbständigkeit die Reibungsmöglichkeiten geringer, und die Bedingungen für die Unterrichts- und Kulturorganisation bzw. für das Pflegen der nationalen Traditionen besser sind.

Was die gemischten Schulen betrifft, schlägt das Zünglein der Waage eindeutig zugunsten der mehrheitlichen Nation aus. Zugleich muß man erkennen, daß die Kriegsverhältnisse übermäßige Angst vor den nationalen Minderheiten erregt haben. Es sind nicht nur die Möglichkeiten des muttersprachlichen Unterrichts begrenzt worden, der als Grund der Identitätsbewahrung aufzufassen ist, sondern auch die weiter bestehenden Schulen sind unter ideologische Aufsicht gekommen. Letztere ist aber für alle Unterrichtssysteme

charakteristisch. Der Unterschied besteht darin, wie sehr sich diese Bestrebung auf die Staatsbürgererziehung richtet, oder – darüber hinaus – inwieweit sie sich den Selbstverwirklichungsbestrebungen der Nationalitäten widersetzt. Die Nützlichkeit des ersteren Faktors wird vom Letzteren dermaßen eingeschränkt, daß es Konfliktsituationen hervorruft.

Auf dem Gebiet der Unterrichtssteuerung kann man also über eine gewisse Art von Autonomie reden, die von der ungarischen Regierung in Hinsicht auf die mehrheitliche Bevölkerung der Region verwirklicht worden ist. Diese Autonomie konnte aber im Bereich der Verwaltung keine völlige Selbständigkeit, nicht einmal Begünstigungen bedeuten. In der Relativität der Grenzen, also in der Tatsache, daß sich innerhalb einer einzigen Stadt mehrerlei Führung realisiert hat, liegt das Positivum, daß durch die separate Verwaltung die Fragen des Schulwesens der Nationalitäten gründlicher zu erfassen sind, die spezifischen Probleme eher zum Vorschein kommen, und daß der Weg zur Chancengleichheit durch die eigene Vertretung verbessert wird: Es werden nicht im Vergleich zum ganzen Bildungssystem vernachlässigbare Prozente erwähnt, sondern die in einem Block lebenden Nationalitäten werden als selbständig existierende, geschlossene Einheiten behandelt, was ihnen laut dem subjektiven Recht auch zusteht. Dieser Systemtyp ist von den Personalbedingungen abhängig, da es seine Hauptaufgabe wäre, den Schwerpunkt der Zentralführung in der Verwirklichung der Ziele zu bestimmen. Darin liegt zugleich die Schwäche des Systems, weil er zum Stoßpunkt zwischen den staatlichen Erwartungen und den örtlichen Ansprüchen wird. Die Aufgabe der örtlichen Führung liegt darin, diesen Sachverhalt mit Verantwortung zu übernehmen und einen genauen Arbeitsplan darüber zu haben, wen und was sie vertritt, es ist ja erstmals in der Geschichte des Landes eine Möglichkeit gegeben, die Interessen der Nationalität kollektiv zu vertreten: Die greifbaren Tatsachen dieser Vertretung haben sich vor allem auf dem Gebiet des Bildungswesens und der populärwissenschaftlichen Aktivitäten gezeigt. Es ist zu erwähnen, daß diese getrennte Schulverwaltung im Gedächtnis der Bevölkerung der Region nahezu keine Spuren hinterlassen hat; sogar die wissenschaftliche Literatur ist der Frage ausgewichen, was der Karpatenvorländische Schulbezirk genau bedeutete.

Im Herbst 1944 hat sich die Lage grundsätzlich verändert. Unter Kontrolle der sowjetischen Armee ist in der Region ein Volksrat genanntes Führungs- und Exekutivorgan zustande gekommen, das durch seine ganze Tätigkeit bestrebt war, die Rechtmäßigkeit der sowjetischen Hoheit zu bestätigen. Diese Bestrebung gipfelte darin, die "Wiedervereinigung" – den Anschluß der Karpato-Ukraine zur Sowjetunion – als historische Tatsache akzeptieren zu lassen. In dieser Zeit, also im Herbst 1944 haben drei Mächte gekämpft, um auf die Bevölkerung des Gebiets Einfluß auszuüben und Unterstützer zu finden: die vor Ort gegründeten Volkskomitees, das Militärkommando der Roten Armee und die zurückkehrenden Beamten der tschechoslowakischen Verwaltung. Der Rechtsgrund für den Auftritt der Letzteren bestand darin, daß die Sowjetunion und die Tschechoslowakei 1941 und 1943 je ein Abkommen über die Anerkennung der Vorkriegsgrenzen unterschrieben haben. Am 8. Mai 1944 wurde auch beschlossen, daß die sowjetische Armee die befreiten tschechoslowakischen Gebiete den tschechoslowakischen Zivilverwaltungsorganen übergibt. Moskau hat in der sich herausbildenden neuen Situation nicht akzeptiert, daß Beneš darauf Bezug genommen hat. Laut dem jetzigen Stand der historischen Untersuchungen lag es im gemeinsamen sowjetischen und tschechoslowakischen Interesse, die Zugehörigkeit der Karpato-Ukraine im gegenseitigen Einverständnis ausschließlich durch einen zwischen den beiden Mächten abgeschlossenen Vertrag zu entscheiden, ohne die allgemeine Friedensregelung nach dem Krieg abzuwarten. Aus diesem Grund ist am 26. November 1944 in Munkács der erste Kongreß der Volkskomitees der Transkarpatischen Ukraine zusammengetreten, der eine Proklamation über die "Wiedervereinigung der Transkarpatischen Ukraine mit der sowjetischen Ukraine" verabschiedet hat. Am 29. Juni 1945 haben die Sowjetunion und die Republik

Tschechoslowakei ein Abkommen über den Anschluß des Gebiets zur Sowjetunion unterschrieben. Und am 22. Januar 1946 gelangt das Transkarpatische Gebiet zum Verband der Ukrainischen SSR.

Diese Grundsituation hat auf die Nationalitätenszusammensetzung des Gebiets einen entscheidenden Einfluß ausgeübt. Die ungarische und die deutsche Bevölkerung trug das Brandmal der kollektiven Schuld, die ruthenische Bevölkerung wurde für ukrainisch erklärt, und ihre Sprache als ein Dialekt verstanden, die bekämpft werden mußte, die wenigen Slowaken waren nur in den Statistiken anwesend, die Rumänen wurden zu Moldowanen, die Einwanderung war beträchtlich. Unter diesen politischen Verhältnissen kann man im Schuljahr 1944-45 nur bedingt von einer Übergangsperiode sprechen, da es in den Unterrichtsanstalten keine Schonzeit hinsichtlich des Unterrichtsinhalts gab, lediglich die strukturelle Umwandlung ließ bis zum Sommer 1945 auf sich warten.

Das Unterrichtswesen gehörte in den Wirkungskreis des Volksratbeauftragtenamtes für Volksbildung. Die ersten Anordnungen haben die Zensorenkommission zur Kontrolle der Presseerzeugnisse und des Verlagswesens diesem Amt untergeordnet, sie haben vorgeschrieben, die auf "fremden" Sprachen geschriebenen Lehrbücher zu sperren, sie haben die Pädagogen angewiesen, mit der Arbeit sofort anzufangen, und den Ortsbehörden die Anweisung erteilt, die Schulgebäude wiederherzustellen. Auf der ersten Pädagogenkonferenz am 23-24. Dezember 1944 wurde ein Aufruf verabschiedet, in dem ausgesagt wurde, daß die Schüler zur Liebe der sowjetischen Heimat erzogen werden müssen, in jeder Siedlung eine Schule zu eröffnen ist, und vor allem in den Ortschaften auf diese Arbeit besondere Acht zu geben ist, die durch die Unterrichtspolitik der „fremden Eroberer“ besonders beeinträchtigt worden sind, und alle Pädagogen auszuschalten sind, die das Volk verraten und den Okkupanten gedient haben. Laut der ersten offiziellen Statistik wurde im Dezember an 350 Unterrichtsstellen unterrichtet (in 5 Gymnasien, 18 Volksschulen und 327 Grundschulen). Zum Vergleich gab es in der Region im Schuljahr 1943-44 7 Gymnasien, 18 Volksschulen und 543 Grundschulen.

Das am 20. April 1945 in Ungvár verabschiedete Dekret № 58 hat die Verstaatlichung der Unterrichtsstellen ausgesagt. Über die drei Lehrerbildungsanstalten hat der Volksratsbeschuß vom 3. Juli 1945 beschlossen. Die Lehrerausbildung ist demnach eine vierjährige, koeduzierte Ausbildung, die eine Lehrerausbildungsanstalt wird von Ungvár nach Huszt verlegt, und in der Lehrerausbildungs-anstalt in Munkács werden auch Gruppen für Kindergartenpädagoginnen eingeführt.

Die eingezogenen Lehrbücher wurden durch Lehrbücher aus der Sowjetunion ersetzt. Die reichten aber nicht für alle Schulen aus, und in den Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache konnten sie wegen den fehlenden Kenntnissen der russischen Sprache auch nicht verwendet werden. Die ungarischen Kinder mußten wegen des Sprachenlernens die Klasse wiederholen. Der Unterricht in ungarischer Unterrichtssprache wurde in den Gymnasien schon im Dezember verboten. Unter den Volksschulen wurde nur in der Schule in Beregszász auf Ungarisch unterrichtet. Hinsichtlich der Unterrichtssprache der Volksschulen hat ein einheitlicher Beschluß ausgesagt, daß die Unterrichtssprache dort das Russische oder das Ukrainische ist, da waren aber trotz der zentralen Anweisung die Sprachkenntnisse der Pädagogen entscheidend. Ein Beweis dafür ist, daß einige Quellen die Schule in Beregszász als eine mit ungarischer Unterrichtssprache erwähnen. In Wirklichkeit hatten in diesem Schuljahr nur 40 Grundschulen Ungarisch als Unterrichtssprache. Der Lehrplan und das Lehrmaterial wurde von den Pädagogen selbst, von ihren Sprachkenntnissen abhängig zusammengestellt, und wo die russischsprachigen Lehrbücher und Lesebücher nicht angekommen waren, haben sie zur Übung der neuen Sprache die zeitweise erscheinenden Zeitungen verwendet. Bis zum Ende des Schuljahrs sind zahlreiche Pädagogen, vor allem die mit höherer Ausbildung, ins Ausland ausgewandert.

Mit Wirkung vom 3. Juni 1945 ist es zur Umorganisation des Volkssystemes der Region gekommen. Von dem Schuljahr 1945-46 an sind die Grundschulen, Volksschulen und Gymnasien aufgelöst worden, und an ihre Stelle sind die Elementarschulen mit vier, die nicht vollständigen Mittelschulen mit sieben und die Mittelschulen mit zehn Klassen getreten. In eine höhere Bildungsstufe konnte man erst nach dem Absolvieren dieser gelangen. Die zehnklassige Mittelschule ist also so zu verstehen, daß davon vier Jahre die Elementarschulklassen, drei Jahre die Grundschulklassen und drei Jahre die Mittelschulklassen sind.

Am 20. Juni 1945 ist der Entschluß des Volksrates über die Gründung der Karpato-Ukrainischen Universität mit Fakultäten für Geschichte, Biologie, Philologie und Medizin verabschiedet worden. Die erste Universität der Region wurde im Oktober 1945 eröffnet.

Das Schuljahr 1945-1946 wurde offiziell als das erste Schuljahr bewertet, das sich organisch an das sowjetische Unterrichtssystem angeschlossen hat. Es ist zu einer Staatswende gekommen, die das Schulsystem nicht teilweise modifiziert, sondern grundsätzlich umgestaltet hat. Es ging diesmal nicht nur um die Modifizierung der Unterrichtspläne, die Einführung neuer Lehrbücher und das Einbeziehen der Schulzwecke in den ideologischen Geisteskreis der Staatspolitik, sondern darum, die Volksbildung auf eine qualitativ neue Grundlage zu stellen, und zwar nicht durch Experimente, sondern aufgrund von Prinzipien, die sich beinahe in drei Jahrzehnten herausgebildet haben. Im Laufe des vorigen Schuljahres, und sogar im Herbst 1945 waren die Schulen einige Schritte gegenüber der zentralen Leitung zurückgeblieben, weil sie über die Anordnungen nicht immer rechtzeitig informiert waren. Diese Lage hat sich in den Nationalitätenschulen wegen den mangelnden Sprachkenntnissen auch noch auf das nächste Jahr verschoben. Ab 1947 kam aber die selbständige Arbeit überhaupt nicht mehr in Frage, die Schule, der Unterricht, die Zeit der Pädagogen sind kontrollierbare Fakten geworden. Laut der Direktive: „Es ist die ehrwürdigste und edelste Pflicht jedes Lehrers, seine schulfreie Zeit der politischen Erziehungsarbeit der Massen zu widmen“.

Im Schuljahr 1945–1946 haben 82 Elementarschulen und 17 siebenklassige Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache. Neben diesen zählten als Nationalitätenschulen die moldowanischen Schulen und die einzige Schule mit slowakischer Unterrichtssprache, die aber bald darauf aufgelöst wurde. Der Exaktheit willen muß noch erwähnt werden, daß der Ausdruck "Nationalitäten" in den offiziellen Anordnungen des Unterrichtsministeriums etwa zwei Jahrzehnte lang nicht verwendet wurde, statt dessen hat man die Umschreibung "Schulen mit nicht ukrainischer und nicht russischer Unterrichtssprache" gebraucht.

Im Schuljahr 1950–1951 gab es unter den Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache zum ersten Mal mehr siebenklassige als Elementarschulen, d.h. 55 und 46. Das Ministerium forderte im nächsten Schuljahr unter anderen Nationalitätenschulen der Republik auch von den Karpato-Ukrainischen Schulen mit moldowanischer und ungarischer Unterrichtssprache eine Berichterstattung über die Lehrtätigkeit und Erziehungsarbeit dieser Schulen ein, und behauptete zum ersten Mal, daß "die allgemeine siebenklassige muttersprachliche Schulung der Kinder nicht ukrainischer und nicht russischer Nationalität im bestehenden Schulnetz vollständig gesichert wird". Die ersten Nationalitätenmittelschulen – vier ungarische und eine moldowanische – haben in der Karpaten-Ukraine im Schuljahr 1953–1954 mit der Arbeit angefangen. Von da an hat die Zahl der Mittelschulen mit ungarischer Unterrichtssprache sukzessiv zugenommen, aber die Gesamtzahl der Volkssystemeinrichtungen – d.h., die Zahl der Elementar-, Grund- und Mittelschulen – ist mit geringen Abweichungen auf dem gleichen Niveau geblieben. Die Tatsache, daß schon im September 1945 so viele Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache mit ihrer Tätigkeit angefangen haben und daß ihre zahlenmäßige Änderung in der sowjetischen Periode kaum augenfällig ist, lag den offiziellen Bewertungen zugrunde, den Nationalitätenunterricht im günstigen Licht erscheinen zu lassen.

Aber um sich über das Schulsystem ein vollständigeres Bild schaffen zu können, muß man in Betracht ziehen, wie sich das Verhältnis zwischen den Unterrichtsstellen mit rein ungarischer und gemischter Unterrichtssprache gestaltet hat.

In den Nationalitätenschulen, darunter auch in denen mit ungarischer Unterrichtssprache wurde ab 1945 sowohl die russische als auch die ungarische Sprache und Literatur unterrichtet, jedoch mit geringem Erfolg, aber es gab auch Probleme in den Schulen mit ukrainischer und russischer Unterrichtssprache "wegen der Vermischung mit den ungarischen, tschechischen und deutschen Wörtern". Daher hat das Ministerium angeordnet "um die Muttersprache, sowie die russische Sprache und Literatur erfolgreicher aneignen zu lassen", ab 1. Dezember 1947 in den "Schulen mit nicht ukrainischer und nicht russischer Unterrichtssprache" den Unterricht der ukrainischen Sprache und Literatur einzustellen.

Die Abschaffung der ukrainischen Sprache in den Nationalitätenschulen hat keine grundsätzliche Änderung der Lage gebracht. Ab 1953 – also gleichzeitig mit der Eröffnung der Mittelschulen mit ungarischer Unterrichtssprache – sind in den ungarischen Schulen für die ungarischen Kinder Klassen mit russischer und ukrainischer Unterrichtssprache eingeführt worden, um mehr Erfolg im Unterricht der russischen Sprache zu erzielen. Im Schuljahr 1966–1967 gab es schon in einem Viertel der Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache russische oder ukrainische Parallelklassen. Mehr als die Hälfte dieser Schulen lag im Beregszászer Bezirk, dem einzigen Landkreis des Gebiets mit ungarischer Mehrheit.

Vom Schuljahr 1960–1961 an – laut des Schulgesetzes 1958 – ist an die Stelle der siebenklassigen Schule die achtklassige Grundschule getreten. Die Mittelschulklassen machten bis 1966 weiterhin 3 Klassen, danach zwei Klassen aus. Ab 1974 wurden die Schüler der Nationalitätenschulen vom 6. Lebensjahr an in die sogenannte Vorbereitungsklasse eingeschult. Dann haben sie gelernt auf ihrer Muttersprache zu schreiben und zu lesen, und im ersten Halbjahr der ersten Klasse haben sie das russische Alphabet erlernt. Ab 1989 gehen alle vom 6. Lebensjahr an in die Schule, es gibt keine Vorbereitungsklasse, die Elementarschule dauert vier, die Grundschule fünf, die Mittelschule zwei Jahre lang, also insgesamt 11 Schuljahre bis zum Abitur.

Es ist über die Entwicklung der Zahl der ungarischen Schüler festzustellen, daß 1945 nahezu zwölftausend Schüler in der Muttersprache zu lernen angefangen haben. Die erhebliche Zunahme der Schüleranzahl im Jahre 1948 ist augenfällig; 1953 ist ein Rückgang der Zahlen zu bemerken, als die ersten ungarischen Mittelschulen eröffnet wurden. Von da an wächst aber die Schüleranzahl der Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache etwa zehn Jahre lang beständig an, doch im Schuljahr 1963–1964 fällt die Anzahl wieder bedeutend zurück – interessanterweise gerade in dem Schuljahr, als an der staatlichen Universität die Fachrichtung für ungarische Sprache und Literatur endlich eingeführt wird. Auch die Einführung der Fachrichtung für Ungarisch hat dabei offensichtlich mitgewirkt, daß die Schüleranzahl später auf das im Schuljahr 1962–1963 erlangte Niveau zurückgefallen ist. Ein bedeutender Rückfall ist noch im Jahre 1966 zu sehen, die nicht nur durch demographischen Daten zu erklären ist, um so weniger, weil sich mehr als die Hälfte der Abnahme wieder im Beregszászer Bezirk lokalisiert bzw. sich im Zentrum des Gebiets, in Ungvár und im Ungvárer Bezirk zeigt. Dabei hat offensichtlich die Zunahme der Anzahl der Schulen mit gemischter Unterrichtssprache mitgespielt bzw. die sich im Elternkreis verbreitende Ansicht, daß es zur Sicherung der Zukunft der Kinder mehr erwünscht sei, wenn sie eine Schule mit russischer oder ukrainischer Unterrichtssprache besuchen.

In der Pädagogenausbildung mußte eine völlig neue Generation erzogen werden, da die alten Lehrer größtenteils ins Ausland ausgewandert oder abgelöst worden sind. Die Gebietsabteilung für Volksbildung hat als bestes Ergebnis des ersten sowjetischen Schuljahrs verzeichnet, daß "es gelungen ist, beinahe alle Lehrer loszuwerden, die unfähig waren, die Jugend dem sowjetischen Geist entsprechend zu erziehen". Es wird weiterhin behauptet, daß

"viele höher gebildete ungarische Lehrkräfte ihrem Beruf abgeschworen haben". Um dem Mangel an Pädagogen abzuwehren, wurden auf das ganze Gebiet Pädagogen aus den inneren Gebieten der Sowjetunion verwiesen. Für die ungarischen Lehrkräfte wurden fortlaufend Umbildungskurse gehalten. Die erste Institution der ungarischen Lehrerausbildung in der sowjetischen Periode ist ab 1947 das Lehrerseminar der mittleren Stufe in Huszt. Die erste Gruppe war 1950 fertig, und das ist zugleich die letzte in Huszt, weil die Institution geschlossen, und die ungarische Gruppe ins Lehrerseminar in Munkács verlegt wird. Gleichzeitig wird das Lehrerseminar der mittleren Stufe in Ungvár aufgelöst, an dessen Stelle die Pädagogische Hochschule tritt. An der Hochschule wird im Schuljahr 1953–1954 die Fakultät für ungarische Sprach- und Literaturwissenschaft eröffnet, aber vom nächsten Schuljahr an wird die Hochschule aufgelöst. Die Studenten der Fakultät für Ungarisch werden von der Universität in Ungvár als Studenten der Fachrichtung Russische Sprache und Literatur übernommen, welche die ungarische Sprache und Literatur im Rahmen fakultativer Vorlesungen studieren. Zwei Jahrgänge absolvieren ihre Studien auf diese Weise. Offiziell erscheinen sie als die ersten Russischlehrer, die speziell zum Unterrichten der russischen Sprache in Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache ausgebildet worden sind. Im Schuljahr 1956–1967 haben in den Schulen mit ungarischer Unterrichtssprache 1060 Pädagogen gearbeitet, von denen 115 Hochschul-, 721 Lehrerseminarabschluß hatten. Gleichzeitig hatte die Universität von Ungvár 92, das Lehrerseminar in Munkács 250 Studenten ungarischer Nationalität. Neben dem Lehrerseminar in Munkács wird an der Universität Ungvár nunmehr als einer Unterrichtsanstalt der höheren Stufe die Fachrichtung Ungarische Sprache und Literatur eröffnet, ab 1965 mit einem selbständigen Lehrstuhl. An beiden Unterrichtsstellen werden nur Spezialfächer in ungarischer Sprache unterrichtet. An anderen Unterrichtsstellen bzw. an anderen Fakultäten der jeweiligen Institutionen gab es keine Möglichkeit auf Ungarisch zu studieren. Das ungarische Unterrichtssystem hat also bis zum Abitur gereicht.

Inhaltlich betrachtet wurde in den Schulen der Ukraine aufgrund der sowjetischen Lehrpläne der Vorkriegszeit unterrichtet, die laut den aktuellen Parteibeschlüssen etwas modifiziert wurden. Auch zwischen 1945 und 1947 sind nur in den Lehrplänen der Mittelschulklassen Änderungen vorgenommen worden, durch welche also die ungarischen Schulen nicht betroffen waren. Viel mehr haben sich in dieser Periode die ukrainischen Lehrbücher für Literatur geändert, welche "die frühere Vergangenheit der Ukraine übermäßig idealisiert haben", in denen "die Nationalgesinnung der ukrainischen Schriftsteller und Dichter eine unangemessen starke Betonung erfahren hat". Die Sperrung der "fremdsprachigen" Lehrbücher Ende 1944 bezieht sich nicht nur auf die ungarischen Bücher, sondern auch auf die Veröffentlichungen der Organisationen der örtlichen slawischen Bevölkerung, die verschiedene Richtungen vertreten haben und nach dem Krieg aufgelöst worden sind. Auch die Publikationen der Proswitengesellschaft und der Karpatenvorländischen Ungarischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, sowie alle ortsgeschichtlichen Bücher sind eingezogen worden. Es wird auch von der ukrainischen Geschichtsschreibung anerkannt, daß eine Generation aufgewachsen ist, die sich über ihre eigene Geschichte nicht im klaren war. Es kam 1956 wieder zu einer großen Säuberung, als aus allen Büchern, also auch aus den Lehrbüchern für ungarische Sprache und Literatur Stalin und die ihn lobpreisenden Werke entfernt wurden. Die Lehrbücherprobleme der Schulen mit moldowanischer Unterrichtssprache wurden so gelöst, daß die Bücher aus Moldawien geliefert wurden, und man mußte sich sinngemäß von der lateinischen auf die kyrillische Schriftart umstellen.

Im Schuljahr 1945–1946 wurden die Unterrichtspläne der ungarischen Schulen – den in den Sommerkursen bekommenen Anordnungen gemäß – von den Bezirksabteilungen für Volksbildung bzw. von den Schulen selbst zusammengestellt, wobei die sprachlichen Schwierigkeiten ziemliche Probleme verursacht haben. Das Lehrmaterial mußte aus den ukrainisch- und russischsprachigen Lehrbüchern übersetzt werden. Die Zusammenstellung der

Unterrichtspläne für ungarische Sprache und Literatur war die Aufgabe der Bezirksfachgruppen für Methodik. Die Pädagogen haben das genehmigte Lehrmaterial – einschließlich der Texte der Gedichte und Erzählungen – in den Sitzungen der Fachgruppe kopiert. Diese Handschriften waren die ersten "Lehrbücher". Das Schreiben und das Lesen wurde mit fonomimischer Methode unterrichtet. Ab Ende 1946 hat die im vorigen Jahr in Ungvár entstandene Redaktion des Lehrbuchverlags der Republik die ungarischen Übersetzungen der ukrainischen und russischen Lehrbücher der Reihe nach verlegt. Dieses System ist während der ganzen sowjetischen Periode erhalten geblieben. Die übersetzten Lehrbücher waren dadurch problematisch, daß die Übersetzer sich eng an den Originaltext halten mußten, und die wissenschaftliche Fachsprache mangels erforderlicher Übung erheblichen Schaden erlitten hat. Eine Ausnahme von den übersetzten Lehrbüchern stellten selbstverständlich die Lehrbücher für ungarische Sprache und Literatur dar, deren Originalsprache das Ungarische war, doch zur Genehmigung mußte ihre russische Übersetzung fertiggestellt werden.

Das erste ungarische Abc-Buch ist 1947, der erste offizielle Lehrplan für ungarische Sprache und literarisches Lesen 1951 bzw. 1952 erschienen. Das erste ungarische literarische Lesebuch ist aber beim Lehrbuchverlag schon 1950 herausgekommen. Dieses war für Schüler der fünften Klasse bestimmt. Die Besonderheit des Buches liegt darin, daß seine Autoren Antal Hidas, ein in Moskau lebender ungarischer Schriftsteller und Nátán Máchlin, Mitarbeiter des ukrainischen Ministeriums für Unterrichtswesen waren. Im Lesebuch sind neben den ins Ungarische übersetzten Werken von russischen, ukrainischen und sowjetischen Klassikern Werke von Sándor Petőfi, János Arany, Endre Ady, Attila József, Béla Illés, Máté Zalka, Béla Balázs, Zseni Várnai, Zsigmond Móricz, József Darvas und Gyula Illyés zu finden. Die Autoren der nach diesem Buch erschienenen ungarischen Lesebücher bzw. Lehrbücher für ungarische Sprache oder Literatur sind alle ungarischen Pädagogen, Verlagsredakteure, Journalisten aus der Karpato-Ukraine. Bis zur Mitte der fünfziger Jahre erscheinen für alle Grundschulklassen die Lehrbücher für literarisches Lesen, aber in diesen gibt es kaum mehr Material aus der ungarischen Literatur. Nur die Namen Sándor Petőfi, Sándor Gergely und Antal Hidas kommen in diesen Büchern vor. Das Hidas–Máchlin-Lesebuch war anderthalb Jahrzehnte lang der Höhepunkt im ungarischen Literaturunterricht.

Die zweite Hälfte der 1950er Jahre ist in der sowjetischen Periode für die ungarischen Schulen die Epoche der zweiten Schriftlichkeit. Die Mittelschule wird eröffnet, aber die nötigen Lehrbücher sind noch nicht übersetzt bzw. geschrieben. Die ersten Lehrbücher für ungarische Literatur für die Mittelschulen sind am Anfang der 1960er Jahre erschienen. Diese sind nunmehr nicht nur Lesebücher, sondern beinhalten auch systematische Literaturgeschichte. Sie konnten den Unterricht der ungarischen Geschichte, der aus dem Lehrmaterial der sowjetischen Schule bis 1989 fehlte, zwar nicht ersetzen, aber sie haben seine Stelle eingenommen. Das letzte Drittel der Mittelschul-Lehrbücher für ungarische Literatur hat in der sowjetischen Periode die ukrainische Literatur auf ungarischer Sprache bekanntgemacht. Die russische Sprache und Literatur waren selbstverständlich während der ganzen Zeit selbständige Fächer. Die Sprache der Republik und die Kultur ihres Volkes war in den Unterrichtsplänen nicht vorhanden. Von den 1960er Jahren an erschienen in den Buchhandlungen die Produkte der Verlage aus Ungarn. Auch Zeitungen und Zeitschriften aus Ungarn waren zu abonnieren. Im Mutterland war es aber nicht allgemein bewußt, daß auch in der Karpato-Ukraine Ungarn leben. Die Reisemöglichkeiten waren stark beschränkt.

Das sowjetische System hat in etwa zwei Jahrzehnten Voraussetzungen für den muttersprachlichen Unterricht geschaffen, aber darauf folgte hinsichtlich der allgemeinen Tendenz bis Ende der 1980er Jahre keine Weiterentwicklung. 1989 gab es neben 14 Schulen mit Russisch, 10 mit Rumänisch, 564 mit Ukrainisch nur noch 50 Schulen mit rein ungarischer Unterrichtssprache, es gab außerdem 49 Schulen mit gemischter Unterrichtssprache, die

sogenannten internationalistischen Schulen: 9 mit ukrainischen-russischen, 17 mit ukrainischen-ungarischen, 15 mit russischen- ungarischen, 4 mit russischen-rumänischen, 1 mit ukrainischen-rumänischen und 3 mit ukrainischen-russischen-ungarischen Parallelklassen. 81 Prozent der Schüler hatten auf ukrainischer, 8,5 Prozent auf ungarischer, 8,1 Prozent auf russischer und 2,3 Prozent auf rumänischer Unterrichtssprache gelernt. Hinsichtlich der Nationalitätenzugehörigkeit waren 77,8 Prozent der Bevölkerung als ukrainisch, 13,7 Prozent als ungarisch, 3,6 Prozent als russisch und 2,3 Prozent als rumänisch registriert. Die Schüleranzahl der Klassen mit ungarischer Unterrichtssprache ist von 21,800 (im Schuljahr 1966–1967) auf 17,100 (im Schuljahr 1988–1989) gesunken, d.h. in den verschiedenen Bezirken/Landkreisen folgendermaßen: Die Anzahl der Schüler, die in ihrer Muttersprache gelernt haben, ist im Beregszászer Bezirk um 28,6 %, im Nagyszőlőser Bezirk um 20,9 %, im Ungvárer Bezirk um 8,4 %, im Huszter Bezirk um 29,7 %, in Técső um 45 %, in Ungvár um 43,8 % gesunken. Zugleich war z. B. im Beregszászer Bezirk mit vorwiegend ungarischer Nationalität der Prozentsatz der Schüler, die zur ungarischen Nationalität gehörten 60,8 % in den russischen Schulen und 35 % in den ukrainischen Schulen, in Beregszász 38 % in den russischen Schulen und 25 % in den ukrainischen Schulen. Nach 1989 sind die gemischten Schulen der Reihe nach geschlossen worden, und früher geschlossene ungarische Schulen werden zugleich wieder eröffnet. In mehreren Fachschulen werden ungarische Gruppen eingeführt. Im Rahmen der fakultativen Stundenzahl werden die ukrainische Sprache und die ungarische Geschichte eingeführt. Inzwischen bricht eine neue Ära an, die Karpato-Ukraine gehört zu einem neuen Staat, der den in der Ukraine lebenden Nationalitäten auch im internationalen Maßstab weitreichende Rechte einräumt, der die Grundverträge mit den Nachbarstaaten nacheinander abschließt und auf innenpolitischem Gebiet einen besonderen Akzent auf das Zustandebringen des Nationalstaates legt, und der dadurch die ungarische Minderheit in der Karpato-Ukraine in eine neue Situation versetzt.

Summary

Due to its peculiar geopolitical position on the crossway of major trade routes, being a meeting point of different, yet often complementary ideas and mentalities, the Sub-Carpathian region is a very specific formation on the map of Europe. This area has been particularly conspicuous in the history of the 20th century, as within a hundred years it has on a number of occasions changed its status: up to 1919 it had been part of Hungary; between 1919 and 1938 it was part of the Czechoslovak Republic; then it was returned to Hungary; then following 1945 it belonged to the Soviet Union until, finally, in 1991 it became part of independent Ukraine. Throughout this period the official name of the region has also varied: from the Autonomous Territory of Russka Krajina in 1918 to Podkarpatska Rus in 1919–1938; to the Carpathian Ukraine in 1938–1939; to the Sub-Carpathian Governship in 1939–1944; to the Transcarpathian Ukraine in 1944–1945, and, finally, since 1946, to the Trans-Carpathian Territory. However, regardless of the numerous historical contexts, the commonly accepted name for this area in historic writings has been the Carpathian Ukraine or, with most Hungarian scholars, Sub-Carpathia.

Due to the fact that the area is inhabited by representatives of more than 70 different national groups, ethnic relations have always played a vital role in the social, political and cultural life of Sub-Carpathia. Of these groups the largest is the Hungarian minority. According to the national census of 1941, the total population of the area then was 852 546 people of which 245 286 were Hungarians; in 1959 this proportion was, respectively, 920 173 to 146 247, while the same figures for 1989 were 1 245 618 and 155 711.

On 29-30 September 1938 representatives of Germany, Italy, France and Great Britain convened in Munich to define the future of the Republic of Czechoslovakia, which by their decision was deprived of one-fifth of its territory and one-fourth of its population. On 11 October 1938 a quasi-autonomous formation was established in Sub-Carpathia under the leadership of András Bródy who was on 26 October replaced by Ágoston Volosin. Volosin was present in Vienna on 02 November 1938, when, according to the First Viennese Accord, the region's Hungarian-populated territories were awarded to Hungary. The Volosin government transferred its residence from Ungvár to Huszt, then on 22 November the Czechoslovak National Assembly formally recognized the autonomous status of Sub-Carpathia. The Hungarian government attached the regained provinces to the unified comitat (county) of Bereg and Ugocsa; in terms of educational administration, the educational district of Liberated Territories was provisionally established.

On 15 March 1939 in Huszt, independence of Sub-Carpathia was proclaimed, but on the same day the Volosin government surrendered to the pressure of the advancing Hungarian troops, and the whole region thus became a Hungarian protectorate. Prime Minister Pál Teleki set out to draft a bill on the Sub-Carpathian voivod-ship, but after his death in 1941 the issue of autonomy was lifted from the agenda.

As a result of territorial planning and restructuring done in 1939, the area found itself in a peculiar situation as far as its administrative arrangement is concerned. The Hungarian-populated territories were referred to the comitats of Bereg and Ugocsa which by then had again split into two separate counties, and to the comitats of Ung and Máramos, while the greater part of the region fell under the authority of the Sub-Carpathian Governship. The governship was headed by the government commissioner; the official language of the province was Rusin.

The system of educational administration was taking shape in line with the territorial restructuring of 1939–1940. The schools of the comitat were integrated into the Kassa and

Szatmárnémet educational districts, while educational institutions of the governship sector from that time on were referred to the Sub-Carpathian district. The above arrangement, according to which the status of an educational institution corresponded to the administrative status of the settlement where it was situated, existed up to the Autumn 1944. Among major educational centers Ungvár and Munkács were in an unusual situation, each being simultaneously part of two administrative formations. Ungvár was part of the Sub-Carpathian governship (and within that the administrative center of the Ung province), while it was at the same time the county town of the Ung comitat. Munkács, being the administrative center of the Bereg province of the Sub-Carpathian governship, was on the other hand part of the Bereg comitat with its center in Beregszász. The schools of Ungvár and Munkács were distributed between the Sub-Carpathian and Kassa educational districts according to the following: the Sub-Carpathian district received schools with Rusin as the language of instruction, while the schools with instruction in languages other than Rusin (Hungarian and others) were referred to the Kassa district. As regards religious education, the Greek Catholic schools of the region were referred to the Cisdanubian Catholic educational district. While hiring the teaching staff the guiding principle of "national loyalty" was observed which led to numerous conflicts. Accused of unloyalty, great numbers of teachers were either interned in camps or placed under police or gendarme surveillance. Requirement of compulsory schooling could be met either by completing eight years at the elementary public school or four years at the higher elementary school or the first four years at the gymnasium (secondary grammar school). School-books in the Rusin language were at the time printed in Ungvár by the Sub-Carpathian governship and the Sub-Carpathian Scientific Society.

In the years of Hungarian protectorate the system of elementary public education was tuned to the ethnic and religious composition of the population, in spite of the fact that the majority of educational institutions was state-run. The system of higher elementary schooling developed mainly under Czechoslovakian rule. As for the grammar schools, only three secondary institutions were operated by the Hungarian government for the Rusin population, the majority national group, with no consideration for an expanded establishment set up during the short term of the Volosin period. The operation of the Hebrew language Jewish schools was encumbered by the laws and regulations of the protectorate.

1938–1940 was a transitional period in the public education of the region. In 1940–1944 it was entirely based on the Hungarian national curriculum. This schooling system was committed to the preservation of the traditions of the establishment which had crystallized through the centuries and become a vital component of the educational mentality. Another basic feature of the organizational structure of the system was segregation of the originally co-educational schooling to whatever extent possible. This tradition, a heritage of the Czechoslovakian period, was not confined to sex segregation, but also attempted to separate schools according to the language of instruction. The latter attempt was not an entirely negative trend, as isolation helped to minimize unnecessary tensions and provided better conditions for the structuring of education, for the development of culture, and for the fostering of national customs and traditions.

Mixed-language schools were unambiguously committed to the ideology of the majority nation. We should bear in mind that the war conditions promoted generation of excessive fears towards certain ethnic groups. The possibilities for learning in the native tongue were limited not only in these schools; but the rest of the schools, too, were forced to operate under close ideological supervision. The latter is inherent to any educational system. The question is, to what extent this trend aims at upbringing of the citizen and opposes the implementation of a nation's aspirations. The advantages of the above approach, thus, are so limited by its failures, that the result is often an outbreak of conflict situations.

Regarding the administration of education, we can to an extent speak of some sort of

autonomy, which the Hungarian government allowed for the majority population of the region. In practice, this did not mean overall independence, not even certain favours. The fact that the borders were relative – in a way that even within one town there would exist several administration establishments – and the possibility of separate handling of educational matters generally had a positive effect. Separate administration helped to better reveal the specific problems connected with the organization of education of different ethnic groups, and contributed to the improvement of their chances for equality. In case of a problem it would not be just disregarded as an unimportant statistic, but it would be treated individually, as directly concerning the interests of a compact ethnic group. The major task of the system, thus, was to focus the central administration on the realization of important goals. On the other hand, expectations of the state often came to a clash with local requirements. The role of local administration in these circumstances was to accept the realities and according to a clear-cut program allot the responsibilities. Indeed, for the first time in the history of this country the population got the opportunity to collectively represent the interests of its various ethnic groups, these interests lying most importantly in the sphere of education and propagation of general knowledge. It is worth mentioning, however, that attempts towards separate administration of schooling hardly left any traces in the memory of the local population. Scientific research on the subject is scarce and seems to ignore the question of historical importance of the Sub-Carpathian educational district.

In 1944 the situation changed completely. Under the Soviet Army control a new administrative and executive organ was established, the People's Soviet. Its activities were aimed entirely at the justification of the Soviet rule in the region and resulted in presentation of the "re-unification" – which in fact was annexation of Sub-Carpathia to the Soviet Union – as an inevitable historic event. At the time, that is in the autumn of 1944, three powers were struggling with each other for influence in the region, trying to win sympathies of the local population. These three were the local People's committees, the military commandship of the Red Army, and the returning officialdom of the former Czechoslovakian administration. The latter based their claims on the agreements on mutual recognition of the pre-war borders signed by the Soviet Union and Czechoslovakia in 1941 and 1943. On 08 May 1944 it was decided that the Soviet Army would award the liberated Czechoslovakian territories to the Czechoslovakian civil administration. In the new circumstances, however, Moscow refused to accept a reference to the above agreements made by President Benec. As historical science has proved so far, the Soviet Union and Czechoslovakia were equally interested in finalizing the status of Sub-Carpathia on a bilateral basis, prior to the general peace settlement which was to take place after the victory. Thus, on 26 November 1944 the First Congress of the People's Committees of Transcarpathian Ukraine convened in Munkács to proclaim "Reunification of Transcarpathian Ukraine with the Soviet Ukraine". On 29 June 1945 in Moscow an agreement was signed by the Soviet Union and the Republic of Czechoslovakia which legalized the territories' take-over by the Soviet Union. From 22 January 1945 the Transcarpathian territories became part of the Ukrainian SSR.

This basic situation had a major effect on the ethnical composition of the area's population. The Hungarians and the Germans were stamped as collectively guilty; the Rusin population was pronounced Ukrainian, its language classified as a dialect that had to be eradicated; the Slovak minority existed only as a statistic; Romanians were "re-baptized" into Moldavians; immigration rates in the region were high. Under such political circumstances, the school year 1944–1945 had an existence which was largely virtual, since educational institutions were allotted no time for transforming their syllabus, as the structural reform alone lasted until the summer of 1945.

The task of administrating education was assigned to the department of public education of the People's Soviet. Its first decrees further expanded its authority to the supervision of the

ensorship committee in control of the mass media and book publishing; banned textbooks written in "foreign" languages; and ordered the teaching staff to immediately set to work and local authorities to repair the school buildings. The first teachers' forum held on 23-24 December 1944 made an appeal which called for the development of a spirit of loyalty towards the Soviet Motherland among school-children. This appeal stimulated the opening of schools in every town and settlement, especially in the areas most badly "damaged" by the educational policies of the "foreign invaders", encouraged removal of teachers who had betrayed their nation by serving the occupational regime. According to the first official statistics, in December 1944 classes were held in 350 educational institutions, including 5 grammar schools, 18 higher elementary schools and 327 public elementary schools, as compared to 7 grammar schools, 18 higher elementary schools and 543 public elementary schools operated in 1943–1944.

By Decree No.58 released in Ungvár on 20 April 1945, nationalization of educational institutions was instigated. On 3 July 1945 a resolution on the three teacher-training colleges was passed by the People's Soviet, according to which teachers' training was to be co-educational and last four years. One of the colleges was transferred from Ungvár to Huszt, the other in Munkács opened a group for pre-elementary teachers.

The Soviet textbooks which had come to replace the banned old books were adopted, but the number of copies was not sufficient to supply all the schools. Besides, they were useless in the schools where formerly Hungarian had been the language of instruction and children did not know any Russian. Hungarian schoolchildren had to repeat a year because of the compulsory language learning. Teaching in Hungarian was prohibited in grammar schools starting from December. Among higher elementary schools only those in Beregszász continued instruction in Hungarian. The directive unanimously required teaching in Russian or Ukrainian also in the higher elementary schools, however in this case the language ability of the teachers was of dominating importance. This fact is supported by several sources which refer to the higher elementary schools of the Beregszász area as the schools with the Hungarian language of instruction. In truth, a total of 40 primary schools were Hungarian in the aforementioned school year. The syllabus and the teaching materials were designed by the teachers themselves depending on their language proficiency, so where there was a deficit of Russian textbooks and reader guides, occasionally available newspapers were used for language training. By the end of the school year many teachers, specially those with a college degree, left for abroad.

On 03 July 1945 a new decree ordered restructuring of the public educational system. According to this decree, starting from 1945–1946 public elementary schools, higher elementary schools and grammar schools ceased to exist and gave way to a system composed of four-grade primary schools, seven-grade elementary (that is, incomplete secondary) schools and ten-grade complete secondary schools. Access to further education could be gained only on completing the above compulsory steps. The ten-grade secondary school, thus, would consist of a primary (the first four years) stage, an elementary stage (the next three years) and a secondary stage (a further three years).

On 20 July 1945 the People's Soviet established the Sub-Carpathian University with History, Biology, Philology and Medicine departments. The first university in the region opened its doors in October 1945.

The school year 1945–1946 was officially assessed as the first school year to have fully conformed with the principles of the Soviet educational system. At this stage the state had achieved reform that had not modified particular aspects of the local educational system, but changed it entirely. This time it was not confined to restructuring of the syllabus, introduction of new textbooks, tuning of the educational objectives to the actual state ideology, rather it was about resetting education on fundamentally different principles which by then had been taking shape for over three decades. In the previous school year, as late as in the autumn of 1944,

schools were unable to keep pace with the central directives, as they were not always timely informed. In case of national schools this situation lasted throughout the next school year due to deficient language knowledge. Starting from 1947, individual initiative in teaching was no longer possible, as the school, the teaching, the educator and all of his or her time were completely controlled. According to the directive, the honorary duty of a teacher was to devote his or her free time to the noble task of political education of the masses.

In the school year 1945–1946, 82 primary and 17 seven-grade schools were opened with Hungarian as the language of instruction. Apart from these, several Moldavian schools and one Slovakian school (which ceased to exist after a short while) were regarded as national schools. To be exact, as a general rule in the official directives of the Ministry of Education for over two decades the term "national" was avoided, instead these schools were referred to as "schools with non-Russian and non-Ukrainian language of instruction".

In the school year 1950-1951 among Hungarian schools the seven-grade elementary schools for the first time outnumbered the primary schools (55 to 46, accordingly). In the following school year the Ministry assessed the quality of teaching and educational work in some national schools, including the Moldavian and Hungarian schools of Sub-Carpathia, and arrived at the conclusion that "the existing network fully provides the opportunity for the non-Ukrainian and non-Russian children for receiving general seven-grade education in their native tongue". The first secondary national schools - four Hungarian and one Moldavian – were opened in Sub-Carpathia in 1953. From that point the number of Hungarian-language secondary schools was steadily growing, but the general number of educational establishments – primary, elementary and secondary – remained more or less stable. The mere fact that as early as in September 1945 so many Hungarian-language schools were opened, and that their number hardly changed throughout the Soviet period, served as a basis for favourable assessment of the effectiveness of national education in most official sources and pedagogical literature. To get a more complete picture of the structure of the school system, we have to take into account the fluctuations in the proportion of the purely Hungarian and the mixed-language schools.

In the national schools, including the Hungarian-language schools, both the Russian and Ukrainian languages and literature were taught starting from 1945, without much success, but at the same time the same problems occurred in the schools with the Russian and Ukrainian languages of instruction due to the "mixture of Hungarian, Czech and German words". For this reason, "for the sake of more successful learning of the mother tongue as well as the Russian language and literature" the Ministry of Education decided that starting from 01 December 1947, in the schools with non-Ukrainian and non-Russian languages of instruction, teaching of the Ukrainian language and literature would be terminated.

Elimination of the Ukrainian language brought no major improvement. To stimulate the learning of the Russian language, from 1953 – simultaneously with the opening of Hungarian language secondary schools – in the Hungarian schools for the Hungarian children, Russian and Ukrainian language classes were introduced. In 1966–1967, in a quarter of all Hungarian schools, Russian or Ukrainian classes existed in parallel. More than half of those were to be found in the schools of the Beregszász area, the only province where Hungarians were the dominating ethnic group.

According to the educational act of 1958, starting from 1960–1961, an eight-grade elementary school was to replace the seven-grade elementary. The secondary stage remained three-grade up to 1966, then it was reduced to two grades. From 1974 schooling for children going to national schools started at the age of 6 in the so-called preparatory classes. At this stage they were taught reading and writing in their native tongue, then for the first half-year in the first grade the Russian alphabet was taught. Since 1989 when the 6-year schooling age became compulsory for all school-children and preparatory classes were eliminated, secondary

education composed of four-years' primary, five-years' elementary and two-years' secondary schooling can presently be completed in a total of eleven years, with a school-leaving certificate in the end.

The number of children who started attending Hungarian schools in 1945 can be estimated at 12,000. This number had grown substantially by 1948, then decreased in 1953. Following 1953, when Hungarian-language secondary schools started to appear, the number of schoolchildren learning in them increased steadily for ten years; then in 1963–1964 another decline occurred. In the same year a Hungarian language and literature department was opened at the University, which, of course, accounts for the fact the number of pupils reached the level which it reached in 1962–1963. In 1966 another substantial decline followed, which cannot be explained solely through demographic reasons, especially considering the fact that the places most drastically affected were again the Beregszász area, the county town Ungvár and the whole of the Ung county. The growing number of schools with mixed-language instruction must have been one of the powerful factors, and also the fast-spreading understanding among the parents that attending a Ukrainian or a Russian language school would mean an advantage for their children in the future.

For the new tasks a new generation of educators had to be brought up. Most of the old teachers either left for abroad or were dismissed. The regional Department of education, reporting the most impressive achievements of the first Soviet school year, mentioned that "they managed to nearly completely get rid of the teachers who were inadequate for the demanding task of up-bringing of the "Soviet-spirited youth"; it was also stated that "a lot of college-graduated Hungarian teachers had abandoned their profession". To compensate for the lack of the teaching staff, teachers from further within the Soviet Union were sent to fill in the vacancies all around the area. For the Hungarian teachers, retraining courses were held on a regular basis. The first Hungarian teacher-training establishment of the Soviet era was the secondary teacher-training school opened in Huszt in 1947. The first group of teachers graduated in 1950, however for Huszt it was the only one, as the school was closed and the Hungarian department was transferred to the Munkács teacher-training school. At the same time, another secondary teacher-training establishment was abolished in Ungvár, replaced by a teacher-training college. In 1953–1954 a Department of the Hungarian language and literature was opened there, but the college only lasted till the new school year. Students of the Hungarian department were transferred to the Department of Russian Language and Literature of the Ungvár University and for another two years continued their Hungarian studies as an optional course. Officially they were regarded as the first Rusian teachers to have received special training for the further teaching of Russian in Hungarian-language schools. In the school year of 1956–1957 a total of 1060 teachers were working in the Hungarian schools; of these 115 teachers possessed a college degree, and 721 had received a secondary education. At the time, ethnic Hungarian students numbered 92 at the Ungvár University and 250 at the teacher-training school in Munkács. Besides Munkács, the Ungvár University initiated a major course in Hungarian Language and Literature; and from 1965 had a separate associated department. In both institutions only specific subjects were taught in Hungarian. In other educational establishments, as well as in other departments of the same Ungvár University, there were no opportunities for mastering the Hungarian language. Thus, education through Hungarian only reached the secondary school-leaving examination level.

As far as the contents of education is concerned, between 1945 and 1947, teaching in the schools of Ukraine continued according to the pre-war Soviet syllabus, occasionally slightly modified according to the current guidelines of the Communist Party. Between 1947 and 1951 only slight improvements were introduced to the secondary syllabus, which did not affect Hungarian schools. Instead, much more substantial changes were introduced to the Ukrainian literature textbooks, in order to lift their bias from "idealization of the Ukrainian past" and to

bring to balance the "disproportionate focus on the national feelings of the Ukrainian writers and poets". When in the end of 1944 school-books written in "foreign languages" were banned. This did not only apply to the Hungarian-language textbooks, but also to the printed production of the Prosvita Society and the Sub-Carpathian Scientific Society (both dissolved after the war), which societies used to represent different trends of the local Slavic population; generally all books centered on local studies were banned. As Ukrainian historians themselves confirm, a whole generation was brought up without a clear idea of where it came from. Still another "major cleansing" followed in 1956, every mention of Stalin and every word that praised him had to be deleted from all literature textbooks, including Hungarian ones. Supply of textbooks for local Moldavian-language schools was organized directly from Moldavia, which forced their transfer from the Latin to the Cyrillic alphabet.

In the school year 1945-1946 the syllabus for Hungarian-language schools was compiled – with much difficulty due to language problems – by regional educational administrations according to the guidelines they received in the summer refresher courses. Teaching materials had to be translated from the Russian and Ukrainian textbooks. Syllabus development for the course of Hungarian Language and Literature was the task of regional methodological expert groups. The approved programs, including the compulsory pieces of poetry and prose, had then to be hand-copied by teachers at methodological seminars. These manuscripts served as the first textbooks. Teaching of reading and writing was based mainly on phonomimical techniques. Starting from the end of 1946, a series of Hungarian textbooks began to appear, translated from Russian and Ukrainian, published by the Ungvár editorial board of the Republican Book-publishing Agency which had been founded in the previous year. This system of translating textbooks was preserved all through the Soviet period. The problem concerning the translated textbooks was that translations had to keep very close to the original texts, but due to the lack of practice and knowledge of specialized vocabulary, translators in many cases faced unsurmountable difficulties. Courses of the Hungarian language and literature, naturally, were an exception, as they were originally written in Hungarian; however, in order to be approved, they, too, had to be translated into Russian.

The first Hungarian reader appeared in 1947; officially the course of Hungarian Language and Literature was included in the national syllabus in 1951–1952. The first Hungarian literary anthology was published even earlier, in 1950, and was addressed to the fifth-graders. The authors, characteristically, were Antal Hidas, a Hungarian living in Moscow, and Náthán Máchlin, a member of the Ministry of Education. In the anthology, along with translations of classical Russian, Ukrainian and Soviet authors, abstracts could be found from Sándor Petőfi, János Arany, Endre Ady, Attila József, Béla Illés, Máté Zalka, Béla Balázs, Zseni Várnai, Zsigmond Móricz, József Darvas, Gyula Illyés. All textbooks on the Hungarian language and literature published in the following years were compiled by Sub-Carpathian ethnic Hungarian teachers, editors, newspaper reporters. By the mid-fifties anthologies in Hungarian literature had been published for every grade of the elementary school, but in these literature originally written in Hungarian was very scarcely represented. The core of the reading material was formed largely by Sándor Petőfi, Sándor Gergely and Antal Hidas. For nearly 15 years among the textbook by Hidas–Máthlin was the summit among the Hungarian anthologies.

The late 1950-s were for Soviet Hungarian schools the period of second literacy. Secondary Hungarian schools began to open, but the required textbooks had not yet been translated, some not even written. The first secondary textbooks in Hungarian literature appeared in the early 1960-s. These were not merely anthologies, but much more like regular literature textbooks with a review of the history of literature and to some extent the history of Hungary, which was not on the Soviet school syllabus until 1989. The last third of the secondary school Hungarian literature textbook in the Soviet period contained a summary of Ukrainian literature (in Hungarian). Russian Language and Russian Literature, naturally, had always been taught as

independent subjects. The language and culture of the country were not included in the syllabus. In the 1960-s the product of Hungarian publishing companies started to appear in the book-stores; it became possible to subscribe to Hungarian daily newspapers and magazines. On the other hand, the public in Hungary was largely ignorant of the fact that Hungarians also lived in Sub-Carpathia. Travelling opportunities at the time were extremely limited.

Over the twenty years the Soviet system had generally created conditions for Hungarians in Sup-Carpathia to receive education in their native tongue. However, in the following years no further improvements took place, on the contrary, the situation was continuously getting worse until the late 1980-s.

In 1989 there were only 50 pure-Hungarian schools in the area, compared to the 12 Russian, 10 Romanian, 564 Ukrainian and 49 mixed-language (international) schools with parallel classes, including 9 Ukrainian - Russian, 17 Ukrainian - Hungarian, 15 Russian - Hungarian, 4 Russian - Romanian, 1 Ukrainian - Romanian, and 3 Ukrainian-Russian-Hungarian. 81% of the pupils were learning in Ukrainian; 8.5 % - in Hungarian; 8.1% - in Russian and 2.3 % - in Romanian. According to the statistics, 77.8% of the population was Ukrainian; 13.7 % - Hungarian; 3.6% - Russian and 2.3 % - Romanian. The number of ethnic Hungarian pupils attending Hungarian schools decreased from 21,800 in the school year 1966-1967 to 17,100 in 1988-1989, which meant a 28.6% decrease for the Beregszász region; 20.9% for the Nagyszőlősi region; 8.4% for the Ungvár region; 29.7% for the Huszt region; 45% for Tecső and 43.8% for Ungvár. At the same time, in the Beregszász region where Hungarians were in majority, 60.8% of those attending Russian schools and 35% of those attending Ukrainian schools were ethnic Hungarians; the respective numbers for the county town Beregszász were 38% in case of the Russian and 25% in case of the Ukrainian schools. After 1989 schools with mixed-language instruction started to disappear, while the once closed Hungarian schools opened their doors again; in many vocational secondary schools Hungarian groups were opened. The curriculum was extended by optional courses in the Ukrainian language and in Hungarian history. A new era started, as Sub-Carpathia found itself within a new state providing a broad spectrum of opportunities for the various ethnic groups living within it. While signing peace agreementss with the neighbouring countries, Ukraine's domestic policy is oriented towards establishing a homogeneous nation state, thus creating a new situation for the Sub-Carpathian Hungarians.

Az Officina Hungarica sorozatban eddig megjelent kötetek

Juliane Brandt:

Historische Möglichkeiten individueller Entwicklung in ungarischen Romanen der sechziger Jahre. 1993.

Irene Rübberdt:

Einheit im Widerstreit. Zur ungarischen Lyrik der Moderne und Avantgarde. 1993.

Zsuzsanna Bjørn Andersen:

The Voice from Outside. A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary. 1994.

Deák Anikó:

Les indefinis en Hongrois: Inventaire et fonctionnement. 1994.

Marc Martin:

Villon, ce hongrois ou l'édification du culte de François Villon en Hongrie. 1995.

Richard Aczel:

National character and european identity in hungarian literature 1772–1848. 1996.

Anne-Elisabeth Otto:

Die Komposita der ungarischen Verwandtschaftsterminologie. 1998.